

A MAGYAR NYOMDÁSZAT
1848–1849

A SZÉCHENYI KÖNYVTÁR
MEGBÍZÁSÁBÓL ÍRTA
FITZ JÓZSEF

TIZENHARMADIK HUNGÁRIA-KÖNYV.

TARTALOM

MÁRCIUS 15 ELŐTT
MÁRCIUS 15
MÁRCIUS 15 UTÁN
A NYOMDÁSZSEGÉDEK EGYSÉGBE TÖMÖRÜLNEK
SZÁRAZ ADATOK A NYOMDÁKRÓL
JÁTÉK A SZÁMOKKAL
AZ ÍRÓK
A KIADÓK
AZ OLVASÓK
A KÖNYVEK
A HIRLAPOK
KÖRSÉTA A FŐVÁROSI NYOMDÁKBAN
A VIDÉK
VÁNDORLÓ NYOMDÁK
A REPÜLŐ BANKÓGYÁR
GOLYÓ, AKASZTÓFA, BÖRTÖN

MÁRCIUS 15 ELŐTT

1.

Ha valaki 1848 március 15 előtt nyomdát akart nyitni, vagy lapot indítani, előbb szabadalomlevelet kellett szereznie. Annyira fontos ez, hogy a kancellár ellenjegyzése mellett maga a király írja alá, még akkor is, ha a nyomda csak egyetlen fasajtóval felszerelt falusi műhely. Így írta elő az 1772. augusztus 31-én és október 9-én kibocsátott szabályrendelet.

S miután ilyen magas hely elhatározása elé bocsáttatik a kérvény, az alsóbbfokú hatóságok a legaprólékosabb gondossággal foglalkoznak az ügyel. A községi vagy városi testület jelentést tesz a helytartótanácsnak, hogy a folyamodó megbízható egyén-e. Hű-e az uralkodócsalád és alkotmány iránt; nem esik-e vallásossága kifogás alá; előélete becsület szempontjából tiszta-e; érti-e a mesterségét; nem sértene-e netáni engedélye másnak az érdekeit; van-e elég vagyona az üzem vezetésére és a várható működéséből véletlenül vagy szándékosan támadható károk jóvátételére; s egyáltalán szükség van-e lakóhelyén nyomdára, lapra. Ha a környéken más, már szabadalmazott nyomdász, vagy laptulajdonos élt, megkérdezték, mit szól a dologhoz. Természetesen ellenezte.

Hosszú hónapok, néha évek teltek el. Végül a helyi hatóság felterjesztette jelentését és javaslatát a jegyzőkönyvekkel együtt a helytartótanácsához s most a mérlegelés – immár nemcsak a helyi, hanem az országos érdekek szemmeltartásával – újra kezdődött. Kikérték a központi könyvbíró főhivatal véleményét. Egyes pontok homályosaknak vagy vitathatóknak látszottak s leiratokban további felvilágosításokat kértek a helyi hatóságtól. Telt az idő, ismét hónapok, néha évek múltak. Aztán a helytartótanács a megduzzadt iratcsomókat továbbította a nádorhoz, az a maga javaslatával felküldte Bécsbe a kancelláriához. Itt még fenköltebb elvek szerint, az összbírodalom szempontjából vizsgálták meg az ügyet. Újra kétes pontok, újra leiratok, pótló jelentések. A kancelláriában nem is egy, hanem több előadó összegezi az eddigi végzések és vélemények indokait. Az alkancellárnak sok egyéb bokros teendője közt ugyancsak munkát ad, hogy átrágja magát az iratokon s véleményét megalkossa. Javaslatá fölött még egy ideig a kancellár is töri a fejét s ha ő is hozzájárult, a felterjesztést benyújtja a minisztériumhoz, hol utánanéznek a rendőrminiszter irattárában, nem találta-e valami titkos jelentés, mely meghiúsíthatná az engedély kiadását? Csak egészen tiszta ügyek kerülhettek a király íróasztalára.

Szilády Károly, a pápai ref. főiskola nyomdájának üzemvezetője, szülőföldjén, az addig nyomdanélküli Kecskeméten kívánt nyomdát alapítani. Pápáról a legjobb bizonyítványt kapta, Kecskemét pártfogolta és kívánta, Pest megye kissé akadékoskodott, a helytartótanács bölcsen mérlegelt stb. Szilády 8 évig hajhászta a szabadalmat, többször személyesen is szorgalmazta Bécsben a kancellárián, végre 1840 karácsonyára megkapta az V. Ferdinánd által aláírt, könyvalakban vörösbársonyba kötött, szépírással hártára írt s nagy függőpecséttel ellátott, latinul fogalmazott kiváltságlevelet. Azt hitte, már minden rendben, a szabadalom birtokában van. Pápáról Kecskemétre költözött, a Prágában, Bécsben és Pesten vásárolt nyomdai szereivel berendezkedett, kiszedette és első íveiben már nyomta is első termékét, Tatai András görög nyelvtanát, mikor Pest megye alispánja értesítette, hogy kiváltságlevele érvényét veszítette, mert elmulasztotta azt a vármegyei közgyűlésen a törvényben előírt egy év és egy nap alatt kihirdettetni. Szegény, azt hitte, magától megy, hiszen a kézbesítendő kiváltságlevélnek meg kellett járnia az alispáni hivatal is, ott iktatták, kezelték, nyilvántartották. Újra folyamodott. Ezúttal szerencsére gyorsan, a kiállítási díj lefizetése ellenében megkapta a végleges

engedélyt s ez a szokott módon ki is hirdettetett. Több mint 10 év telt el első folyamodványának kelte óta.¹

De nemcsak az új nyomdáknak kellett ilyen keserves harcot vívni az engedélyokiratért, a régiek is állandóan résen álltak. Legtöbbje régi, mint magántulajdon szállt örökségként apáról gyermekre. Igen ám, de a helytartótanács 1834. október 31-én s azóta újólág meg újólág elrendelte, hogy a városi tanácsok vizsgálják felül a szabadalmakat, lévén azok személyi természetűek. Az örökös birtokolhatja ugyan a nyomdát, de nem működhetik vele, ha nem szerez a maga nevére is engedélyt. Pesten akkor három nyomda volt s a pestvárosi tanács csak Trattner-Károlyi kiváltságlevelét találta rendbenlevőnek, míg Landerer Lajost és Beimel Józsefet utasította, váltsanak újat. Landerer ugyancsak csóválta a fejét. Dédapja – a törökök kiűzése után Buda első nyomdásza – százhuszonegynéhány évvel azelőtt kapott szabadalmat (még a régi törvények szerint), nagyapja az országgyűlési irományok kiadásáért magyar nemességet kapott, ő maga 1824 óta bírja ősei nyomdáit s íme. Az új kiváltságlevelet megszerezte. Öt évvel később, 1845. április 12-én kelt. Még jó szerencse, hogy a döntésig tovább dolgozhatott.

Debrecen, a nyakas kálomisták városa, karakánul viselkedett. Nem volt hajlandó új engedélyért folyamodni, mondván, hogy nyomdája 280 év óta a város tulajdona, 1812-ben a király aláírásával kiváltságlevelet kapott a protestáns énekeskönyv nyomására; személyi változásról itt nem lehet szó, hiszen a tulajdonos századok óta mindig ugyanaz. De a helytartótanács nem tágít. Szigorú felszólítását egyre ridegebben megismétli, utoljára 1847-ben azzal, „hogy ha a város a könyvnyomda birtokában kíván maradni, magának a szükséges királyi kiváltságlevelet minél előbb megszerezni szoros kötelességének tartsa”. A törvény törvény. 198 frt. 57 krajcárjába került a városnak, hogy szabadalmat kapjon olyan jogra, melyet már évszázadok óta gyakorolt.²

Társas viszony létesítése, két már szabadalmazott cég egyesülése, szintén külön engedélytől függ. Landerer Lajos nagyvonalú ember, nyomdáját felszerelte a legújabb külföldi gépekkel s ezzel elfogyott a pénze. Tőkeerős társat keres, meg is találja Heckenast Gusztávban, a külföldi könyvkereskedelmi összeköttetésekkel is rendelkező pesti kiadóban. Heckenastnak nincs saját nyomdája, Landerer bővíteni akarja a maga kiadóhivatalát, együtt ujságot indítanak, pompásan összeillenek, az egyesülés mindkettő érdeke. De kérniök kell a közös cím használatának engedélyezését. A tárgyalás megindul, az érdekelteket felszólítják nyilatkozattételre. Trattner-Károlyi és Beimel nehezményezik a tervet. Felhánytorgatják, hogy Heckenast 1833-ban, amikor sógora, Wigand Ottó, Lipcsébe költözésekor reáruházta váciutcai könyvesboltját, becsempészte magát a könyvkereskedők közé. A könyvnyomtatást nem tanulta, de most társascég létesítése címén ugyanígy be akarja magát csempészni a nyomdászok közé. Rá sem szorul, hiszen már több vállalata van, könyvkereskedése, kölcsönkönyvtára, az ő tulajdona a Pesther Tageblatt s övé lesz a Pesti Hírlap is, mert szerintök az utóbbihoz Landerer csak a nevét adta, a pénzt már Heckenast. Landerer pedig szabadalomlevele értelmében csak legényeket és inasokat alkalmazhat, nem azonban társakat. A felsőbb rendeletek egyébként is tiltják több vállalat egyesítését. És így tovább. Landerer és Heckenast védekező beadványukban kenyéririgységgel vádolják a két kartársat, kik nem szégyenlik kifogásaikkal veszélyeztetni a becsületes versenyt.

---

¹ Ballagi Aladár: A magyar nyomdászat történeti fejlődése. Bp., 1878. 149–150. 1.

² Csűrös Ferenc: A debreceni városi nyomda története. Debrecen, 1911. 269. 1.

Végül is a városi tanács a maga részéről nem ellenzi az egyesülést. A helytartótanács bezzeg 1845. szeptember 22-én elutasítja a kérvényezőket. (Nem tudom, volt-e elhatározásában befolyása annak a ténynek, hogy Károlyi István, a Trattner-Károlyi cég tulajdonosa, országgyűlési követ és pestvárosi képviselő?) De Landerer és Heckenast már 1841 óta közös házban közösen működik s közösen jegyzi a kereskedelmi iratokat. Nosza a város az elutasító végzés után a közös cégjelzés használata miatt kiró rájuk 50 frt. pénzbüntetést. Landerer sem tágit, óvást jelent, fellebbez, neki is vannak összeköttetései – s a helytartótanács 1846. március 21-én kénytelen értesíteni a városi tanácsot, hogy az uralkodó, megváltoztatva az előbbi döntést, mégis megengedi a közös társasági címet.

A hatóság mindenbe beleavatkozhatott.

A közös ház, melybe Heckenast és Landerer költözött, a hatvani (ma Kossuth Lajos-) utcában, a Ferenciek temploma mellett álló „Horváth-ház”. A széputcai szomszéd a városi tanács előtt nyomban tiltakozik. A gyorssajtók zakatolása veszélyezteti háza épségét és zavarja a lakók nyugalma. Landerer azt feleli, az ő nyugalma viszont az zavarja, ha a gépek nem zakatolnak. A két társat megidézik. Arra hivatkoznak, hogy Bécsben és Lipcsében is vannak nagy nyomdák, a velük szomszédos házak mégsem dőlnek be. Hivatkoznak a budai egyetemi nyomdára, annak gyorssajtói pláne az emeleten s közvetlenül a szomszédos ház fala mellett dübörögnek. A Tanács habozik, a panaszos megismétli kifogásait. A városkapitány szakértő építőmester kíséretében helyszíni szemlén megvizsgálja a helyzetet s elrendeli, hogy a kifogásolt gépeket a nyomda udvari helyiségébe kell áthelyezni. Csekély ügy, nem fontos, csak azért emlitem, mert ez is 5 évig húzódott. 1845-ben ért véget.

2.

Azt hinnéd jámbor olvasó, hogy a kiváltságlevél kézbesítése és a törvényhatósági közgyűlésen való kihirdetés után a nyomdász nyugodtan hozzáfoghatott a nyomtatáshoz.

Szó sincs róla.

A nyomtatványok mindenféle fajtája külön szabadalom tárgya. Minden hirlap és folyóirat cím szerint is külön szabadalom. Az egyik nyomda kiváltságot kap kisrétű magyar naptárak kiadására, a másik nagyobbalakúhoz. Ez kis, amaz nagy német naptárhoz. Ismét mások idegen nyelvűekhez. Ugyanígy volt a tankönyvekkel, de ott még az iskolafaj és a felekezet is szóhoz jutott, pl. volt külön szabadalom katolikus elemi iskolai magyar és külön szabadalom protestáns elemi iskolai magyar katekizmusokhoz. És így tovább.

Nagyjában 1847-ben is el lehetett ismételni ifj. Trattner János Tamás panaszát, melyet 30 évvel korábban a Tudományos Gyűjteményben kesergett el. Katolikus többségű országban – mondja – a legkelendőbb könyvek a katolikus iskolakönyvek s ezek mind, még az ABC is, az egyetemi nyomda kirekesztő engedelmé alá tartoznak. Héber és cirillbetűs könyveket szintén csak az egyetemi nyomdának szabad nyomtatnia. A református énekeskönyvre pedig a debreceni városi nyomdának van kirekesztő engedélye. A többi nyomda megosztozkodhatik a kalendáriumokon, de ezeket a versengés miatt oly olcsón kell árusítaniok, hogy aligha lehet belőlük számottevő hasznuk. Szépirodalmi és tudományos könyv? Ugyan. Csak az iskolakönyvek, a templomi énekeskönyvek és a naptárak jelennek meg többezres példányszámban. A szépirodalom és a tudományos könyv legfőljebb néhány száz példányra viszi.

Mennyi per támadt a nyomtatványszabadalmak bitorlása miatt! Streibig Klára Győrben tönkre is ment Czéh Sándor magyaróvári nyomdásszal vívott naptárpere következtében.

Még ha a nyomdász a működési engedélye mellé kiadványszabadalmat is kapott, akkor sem kezdhette meg a nyomtatást, amíg a kéziratot a könyvvizsgáló bizottság – a hírhedt cenzúra – felül nem bírálta. Ennek előzetes engedélye nélkül semmiféle nyomtatvány meg nem jelenhetett. Ha az állami könyvvizsgáló a szöveg elolvasása után arra a meggyőződésre jutott, hogy megjelenése nem fogja sérteni más szabadalmát és tartalmában még bántó célzás sem található a király vagy az uralkodócsalád bármelyik tagja ellen, hogy nem izgat sem az alkotmány, sem a kormány ellen, hogy nem vét a jó erkölcsök vagy a keresztény vallás ellen, szóval, ha nincsen benne semmi, ami botrányt okozhatna, akkor rápecsételte az „admittitur”-t s végre megkezdődhetik a nyomdai munka. De ha valami szöveget ütött a fejébe, akkor elővette a piros ceruzát s belátása szerint törölt, vagy javításokat követelt, vagy akár meg is tagadta az engedélyt.

Minden nyomdaszékhelyre neveztek ki cenzort, többnyire tanárt, papot – szóval olyanokat, kik értettek az irodalomhoz – s nagyobb városokban, mint Pesten, Budán, Pozsonyban, Kolozsvárt egész könyvvizsgáló testület működik, mely fogasabb kérdésekben a főcenzor elnöklete alatt tanácskozássra ül össze. Vidéken ügyeltek arra, hogy az egyházak álláspontja is szóhoz jusson, a fővárosban azonban a központi hatalom ülnökei kezében volt a piros ceruza s itt az elbírálásnál mindenekelőtt a politikai elgondolások a mérvadók. Kolozsvárt a cenzori testület a felekezetek képviselőiből alakult, az elnök a negyvenes években a kat. püspök helynöke, maga is felszentelt püspök. Debrecenben a piarista gimnázium igazgatója a főcenzor. Itt – még Miksa király 1574. évi rendeletének mintájára – a XVII. században maga a város református tanácsa intézményesítette a cenzúrát, midőn 1663-ban a nyomda bérlőjét, Fodorik Menyhért diákot szerződésben arra kötelezi, hogy „kiváltképpen theológiát az városnak betsületes prédikátori és az betsületes tanács híre nélkül kibotsátani ne merészeljen”. Tény, hogy ott a prédikátorok gyakorolták a cenzúrát.

A cenzorok a helytartótanács mellé rendelt könyvvizsgáló bizottság alá tartoztak, ez pedig a bécsi főcenzúrahivatal utasításait követte.

Ha a könyvvizsgáló baklövést követett el s átengedett olyan munkát, melyen fellebbvalói utóbb megakadtak, akkor bizony elcsapták. A győri Hazánk 1847-ben hírt ad katonák garázdálkodásáról. A bécsi kancelláriában megkékczeruazzák az ilyen kitételeket, mint „fegyverre kelt vagy 15 darab fika”, „egy otromba frajter”, mire a helytartótanács azonnal utasítja a győri tankerületi főigazgatót, ottani főcenzort, hogy Stanke Leander bencés tanárt, ki mint lapbíró a hadsereg méltóságát sértő cikket engedélyezte, rögtön mentse fel cenzori tiszte alól s helyette bízza meg Simon Zsigmond főtanodai hitszónokot. Pesten menesztették Schmidt György tanárt, mert Táncsics magyar-német beszélgetésekkel oktató tankönyvét engedélyezte, nem akadván fenn az ilyen mondaton, mint „minden ember egyenlő”. Táncsics egy másik tankönyve, a Világtörténet, szintén állásába került az egyik cenzornak. A pesti nem engedélyezte, erre Táncsics a kéziratát átvitte a budaihoz, Ottmayerhez – s ez rajtaveszett.

Mint minden testületben, köztük is voltak jóindulatú emberek, kik őszintén igyekeztek segíteni az írón, de akadt köztük is szörszálhasogató, bakafántoskodó, morc alak. Inkább a rendszerben volt a hiba, mint az emberekben. Furcsa történet Rezeta pesti cenzoré (Bölöni György Táncsics rémének nevezi), aki saját pénzéből 150 ft. kölcsönt ajánlott fel Petőfinék, ha nem adja ki a „Hóhér kötelét”. Engedélyezte ugyan, de nem vélte a nagy költőhöz méltó műnek.

A cenzor gyakran jutott zavarba a megítélése alá bocsátott írás rejtett célzatai miatt. Ilyenkor a biztonság kedvéért utasítást kért főnökétől. Havas József, a Pesti Hírlap cenzora, jelenti Mednyánszky Alajosnak, a könyvbíró testület elnökének, hogy bár sok cikket utasít vissza, a lap minden száma mégis tele van újtó, szabadelvű, népuralmi irányzatot követő közlemé-

nyekkel. Felfed hibákat, hanyagságokat, közli a hivatalok visszaéléseit, s mindezt jó formában, magasabb bölcsesség nézőpontjából. Ha mindent, ami ezt az irányzatot terjeszti, törölné, nem maradna semmi a lapból s az meg sem jelenhetne. Kérdi, mit tegyen, határozott utasítást kér.

Mednyánszky tanácstalan. A helytartótanácsához fordul, ő is bővebb utasítást kér. Azt írja, ha a szabályok szerint a lapbíró egy-egy szót vagy mondatot töröl, a cikk szelleme a tisztogatás után is nyilvánvaló. Ha pedig mindent töröl, ami kifogásolható, csak idegektől és hústól megfosztott váz maradna, a szerkesztő pedig, Kossuth, lemondana a lapról s botrányt csapna. Baj, ha a lap színezete megmarad s baj lenne, ha elnyomnák.

A helytartótanács sem tud állást foglalni. Elnöke, a nádor, Mednyánszky és Havas jelentését továbbítja a kancellárhoz. Mit csináljanak? A lap, ha cenzúrázzák is, ha a bíráló fokozott éberséggel is őrködik, mégis, bár rejtetten, azt hirdeti, amit nem volna szabad hirdetnie. Ha a cenzúra enyhe s elnézi a PH irányzatát, a kormányzatot gyengének fogják mondani, ha pedig szigorú, Kossuth a szólás- és írásszabadság megsértése miatt újabb panaszokkal fog zajt ütni.

A kancellár tanácsot kér az államtanácstól. A magas tanács tanácstalan. Mérlegeli, nem volna-e a legjobb, kidobni a dívánt, vagyis Havas Józsefet elcsapni s helyette Werner Józsefet, a pesti egyetem logikatanárát bízni meg a PH elbírálásával.

A nádor Havast védelmébe veszi. A cenzorváltozással nem sokat nyernének. Nemcsak szavakat, mondatokat, hanem Kossuth szerkesztő rejtett célzatait is meg kell vizsgálni, Havasnak pedig ebben már bő tapasztalata van. Szigorúbb is, mint pl. budai kartársa, aki a Társalkodó számára olyan cikket engedélyezett, melyet Havas Pesten elnyomott.

Most már az államtanács többsége is belátja, a cenzori testületet megszégyenítené, ha Havast elejtenék. Ezen csak Kossuth nevetne jókat. Az ügyet a király elé terjesztik. S őfelsége a dívánt dobja ki. Havas bíráljon más írásműveket, a PH cenzúrázását azonban Wernerre bízza.³

A kancellár egyszerűen nem továbbítja a rendeletet. Ottfelejtődik az iratok közt. Időközben ugyanis mást találtak ki Kossuthnak a szerkesztői székéből feltűnés nélküli kiakolbóltására.

A cenzorok nem viselték szívesen a tisztüket. Megvetett, gyűlölt foglalkozás az. A fizetés is vajmi csekély – vidéken a tiszteletdíj évi 100 frt. Simon Zsigmond, az új győri lapvizsgáló egyre-másra kérvényezi felmentését. 1848. február 4-i folyamodványában ezeket írja: „Igaz ugyan, hogy a mi a tisztelettel idézett Kir. Intézkedés rendeletéből Stanke Leander helybeli könyvbíró s vizsgálóval történt, oly példát, melly e kényes föladat, terjedelmes munkával összekapcsolt, s mégis mindenfelől nem egyebet, mint kellemetlenséget szerző hivatalnak csak ideiglenes elvállalásánál is engemet tölthet el, sőt attól hatalmasan visszariadt; mert ha ez történt Stanke tanár úrral, ki mind tágas tudományossága, mind nyelvekbeni jártassága tekintetéből sokkal fölötte áll: mitől nem retteghetnek az én gyenge vállaim legjobb akaratom és szolgálati készségeim mellett is, főleg, midőn ezen elágazott hivatal körében magamat egészen járatlannak kell bevallanom?... Ezen oknál fogva, nehogy akár az ifjúság vallásos és erkölcsi épülésére irányzó hitszónoki s tanári szintű terhes, mint legnagyobb fontosságú hivatalom, – akár a jelenleg ideiglenesen reám ruházott nem kevésbé fontos és sok szobai munkát igénylő, s e fölött még a nyilvános tanácskozási termekben is a tapasztalás szerint hivatalom szent tekintélyének nem csekély csökkentésére csak gunyt s kellemetlenséget termő

---

³ Viszota Gyula: Kossuth Lajos és a „Pesti Hírlap”. Századok, 1929. 22–31. 1.

könyvvizsgálat és bírálat ... hiányt vagy hátramaradást szenvedjen...” satöbbi, kéri a szabályrendelet 52. §-a értelmében tüstént való felmentését.⁴

A cenzorok, noha szenvedtek megbízatásuk népszerűtlensége miatt, mégis, amint testületük jegyzőkönyveiből és jelentéseiből látjuk, túlságosan simulékonyan illeszkedtek be a kor és a rendszer észjárásába, viszont ridegek, amikor a piros ceruzát kezükbe veszik. Tudnak emberi méltányosságot és igazságszeretetet is tanúsítani, de működésük lényege mégis csak az, hogy a rendszer szolgálatában kerékkötői, gyakran elfojtói a jobb irodalomnak, a nemesebb gondolatok terjesztésének.

Ha jóindulatú is a cenzor, az író ki van téve önkényének. Sokszor hónapokig kell várnia, míg benyújtott kézírata sorsa eldől. A cenzúra miatt nem egy mű veszett el az utókor számára. Táncsics „Budapesti levelek” című munkáját Nagy Antal budai cenzor nem merte engedélyezni és a kéziratot áttette a helytartótanácsához. Táncsics lemond a kiadásról, visszakéri. A helytartótanács azt feleli, felküldte Bécsbe a főcenzúrához. Táncsics Bécsbe vetődve, ott is keresi. Azt felelik, soha nem is volt náluk. Száz évvel később Szimonidesz Lajos megtalálta az Orsz. Levéltárban.⁵

Az elbírálásban sok a szeszélyesség. Pesten nem engedélyeznek valamit, ugyanazt Budán betűnyi változtatás nélkül kiadják. A győri cenzúra híres az enyhességéről, ezért az ottani Hazánk című lap abban a magas megtiszteltetésben részesül, hogy az ország legjobb költőit, Petőfit, Aranyt, Tompát, Vajdát, Lisznyayt sorolhatja munkatársai közé. Olyan verseket küldenek neki, melyeket a pesti cenzor nem engedélyezett. Vajda János meg is írja a szerkesztőnek, küldött versei közül közölje először a „Hon ellenségeihez” címűt, mert azt a Pesti Divatlapról már kétszer törölte a cenzor. Győrről aztán megjelenik.

Érthetetlen intézkedések történnek. Valamely első kiadás akadálytalanul megjelenik, közkezen forog, a másodikat eltiltják. Senki sem foghatta fel, miért nem nyomathatják újabb kiadásban az előző században elhalt Bod Péter egyháztörténetét, vagy Báróczy Védelmeztetett magyar nyelvét, vagy Funke természetrajzát.

A szépíróknak persze bármely szó törlése fáj. De ha csak szavakat töröltek volna! Petőfinek el kellett hagynia egyik erőteljes versszakát:

Megvetésem és utálatomnak
Méltó tárgya, ember a neved.
A természet söpredéke vagy te,
Nem király a természet felett.

Vörösmartynak át kellett keresztelnie „Mikes keserve Rákóczi sírján” című költeményét „Egy rabszolga keserve Pompejus sírján” címre. Jókai kényszerült két novelláját Magyarországról áttenni Spanyolországba és Mexikóba s alakjaiból hidalgókat és rézbőrű indiánokat csinálni.⁶

Jaj annak a nyomdásznak, aki cenzúrázatlan kiadványt bocsát ki. A debreceni városi nyomda művezetőjét megbüntetik, mert lenyomatta a legújabb országgyűlési törvényeket, holott másutt már szabályszerűen átestek a cenzúrán s hivatalos kiadásban is megjelentek. A városi tanács hiába tiltakozik, hogy „a Törvények az egész nemzet tulajdona lévén, és így, midőn

---

⁴ Közli Pitroff Pál: A győri sajtó története. Győr, 1915. 140–141. 1.

⁵ Bölöni György: Hallja kend Táncsics. Bp., 1946. 81. 1.

⁶ Jókai Mór: Életemből. Nemzeti kiadás, I. köt. 200–201. 1.

annak nyomtatásához egy Intézetnek is kirekesztő joga nints, annak újra nyomtatása senkinek sérelmet nem okoz...”

Megbüntetik, legalábbis feddével, de esetleg a nyomtatási engedély megvonásával, ha terméke címlapján a könyvvizsgálati rendszabályok ellenére a nyomás helyét, évét és a nyomdász nevét nem tüntette fel.

S mindez hagyján. De mi történik, ha az engedély nélkül, titokban kinyomtatott műről utóbb kiderül, hogy veszedelmes forradalmi portéka? Nem roppant-e össze Landerer Mihály 10 évi súlyos börtönében, Kufsteinben és Spielbergben, amiért Martinovics forradalmi kátéját a későbbi Bagó-féle budai nyomda pincéjében éjjeli suttyomban kinyomatta? Nem került-e börtönbe Wesselényi Miklós és Kossuth Lajos is tiltott közlésekért?

A cenzorokkal bizony nem volt tanácsos packázni.

3.

Hírlap vagy folyóirat indításához ugyanolyan királyi kiváltságlevelet kellett szerezni, mint a nyomdanyitáshoz. Az eljárás állomásai ugyanazok, de az elbírálás még szigorúbb. A hírlap terjesztheti legkönnyebben a felforgató eszméket. Figyelem tárgya még a szerkesztő magánélete is és a netaláni szerkesztőváltáshoz szükséges engedélyt csak hosszadalmas előtanulmányokat kívánó eljárással lehetett elérni.

Kossuth Lajos, aki a Pesti Hirlappal annyi borsot tört a kormány orra alá, e nehézségek elhárítására 1844-ben, amikor már megvált szerkesztői tisztségétől, merész közvetlenséggel Bécsben felkereste Metternich Kelemen Lotár államkancellárt s szokatlan módon tőle magától kérte egy általa szerkesztendő újabb politikai hírlap engedélyezését. Két nagyeszű szellemes ember társalog s mindegyiknek tetszett a másik – nem a politikája miatt, mert az tűz és víz, hanem a személyisége miatt. Metternich bölcséleti magaslatból, felülről szereti nézni a világot. Nem törődik vele, hogy Kossuth börtönviselt ellenzéki izgató – az csak politika. Tetszik neki az ember. Kossuthnak is rokonszenves Metternich mint ember. Mindkettő a találkozás után levelet ír Wirkner Lajosnak, a magyar kancellária titkárának, Metternich bizalmasának. Kossuth – írja Metternich – nem a szó merev értelmében vett ellenzéki; nem az örök tagadás elméleti megszállottja, ő is a jót akarja, épúgy, mint mi magunk, csak más úton. Figyelmeztettem, hogy a politikában két út lehetséges csupán, a megőrző, mely a jót törvényes úton akarja elérni, és a romboló, mely az előbbi útját elvágja. Azt ajánlottam neki, ne törje magát elérhetetlen lapszabadalom után, hanem igyekezzék fényes írói tehetségét inkább könyvekben érvényesíteni. A lapkiadó rabja az előfizetőknek; ez nem méltó szabad szellemhez. Az írónak azonban anyagi függetlenségre van szüksége, hogy gondoktól menten és az alkotáshoz szükséges nyugalommal dolgozhassék. Ezt a függetlenséget szívesen biztosítanók neki, anélkül, hogy a dolognak olyan látszata lenne, mintha megvesztegetnők. (Wirkner e sorokhoz megjegyzi, hogy őhercegsége itt valószínűleg a királytól adományozható kegydíjra gondolt.)

Kossuth a maga levelében is elmondja Metternich ajánlatát, mellyel „az ujságírás szellemtelen anyagias slendrián-munkájától” óvni akarta. Írói működéséért azonban a kormánytól semmi-féle ellenszolgáltatást nem fogadna el, ezért kitart lapengedélyezés iránti kérése mellett. Szíveskedjék ezt Wirkner Metternichchel tudatni s rámutatni arra, hogy a kormányra is hasznos lehet, ha a közvélemény sodródásáról kötelességtudó és önzetlen ellenzéki megnyilatkozásokból értesül. Ha pedig valaki a sajtóval vissza akarna élni, ott a cenzúra, az majd megakadályozza szándékait.

Wirkner mindezt jelentette. Újabb lapengedélyről azonban szó sem lehetett. Egyszer már megjárták vele. Bécsben azt hitték, a Pesti Hirlap engedélyezésével csapdát állítanak Kossuthnak, de az engedélyezők maguk estek a verembe. Csodálatosképpen ez a legellenzékibb lap született meg a legrövidebb vajúdas közt, még pedig éppen Metternich érdeklődése következtében. Landerer nagy ravaszul keverte a kártyát. Rámenős, élénk társalgása, világotjárt, szélesműveltségű férfiú, jó politikai és irodalmi szimattal. Árvízhajós s emiatt pesti díszpolgár. Atyjától nagy vagyont örökölt, nyomdát Pozsonyban és Pesten, papírmalmot, házakat, földbirtokot. Készpénzét ugyan ráköltötte pesti nyomdája korszerűsítésére, de ez nagyszerűen bevált. 1838-ban elhatározza, hogy lapkiadó is lesz, német lapért folyamodik, maga akarta szerkeszteni. Nem sikerült. Rösslerné Schickmayer Jozefa, a Pest-Ofner Zeitung tulajdonosa, kifogásokat emelt – a pest-budai nemetek számára egy politikai lap is elegendő –, Pest tanácsa aggályoskodott, hogy Landerernek jelenleg nincs tőkéje, biztosítékul csupán nyomdáját és állami kötvényeit ajánlja fel, a helytartótanács pedig elutasítja, mert az előfizetéseket csak készpénzzel engedi szavatolni.

Landerer erre társul Heckenasttal, aki hajlandó a biztosítékot letétbe helyezni, de abban állapodnak meg, hogy nem német, hanem magyar lapért folyamodnak. A lap legyen ellenzéki, a sok kormánylap úgyis csak untatja a közönséget, érdekes nem is lehet más, csak ellenzéki lap. Landerer ötlete, a szerkesztő legyen maga Kossuth, az ellenzék vezére, úgyis lapot szeretne, ha pedig lesz lapja, az lesz a legkapósabb. Arról persze álmodni sem lehetett, hogy simán engedélyt kapjanak rá. Sed est modus in rebus. Megvásároltak egy már fennálló lapot, Munkácsi János Sürgönyét s ennek jogosítványával csupán Pesti Hirlappá való átkeresztelését és a szerkesztőváltás engedélyezését kéri.

Landerer előzetes puhatolódzás céljából Bécsbe utazik, beszél Wirknerrel. Landerer, az egykori kadét, modorával elbájolja az embereket. Azt mondja, Kossuth mint szóval tüzelő politikus sokkal veszedelmesebb, mint amilyen lenne mint szerkesztő. A szónokot nem lehet előzetesen ellenőrizni, a lapszerkesztőt azonban fékezheti az áldott cenzúra. Mintha valami magasabb szellem jóindulata sugallná a megértést, úgy hallgatják. Sedlnitzky, a rettegett rendőrminiszter is pártolja az eszmét. Szőgyény-Marich László, a kancelláriában a Sürgöny átruházásának előadója, a helytartótanács állásfoglalásával szemben úgy látja, hogy Landerer becsületes honpolgár, filozófiai és jogi tanulmányait dicséretesen végezte, atyja nyomdokain kíván haladni, nyugodtan lehet politikai lapot rábízni. Mailáth, a kancellár *szóbeli* engedélyt ad, hogy az átkeresztelt lap szerkesztője Kossuth legyen. Szóbelit, nem írásbelit, tekintettel a háttérben álló magas szellemre. Ilyen sem fordult még elő.

Landerer visszasiet Pestre. „A mult (1840) december 28 vagy 29-ik napja volt – írja Kossuth Felelet gróf Széchenyi Istvánnak című munkájában –, midőn Landerer úr azon kérdéssel lépett szobámba: nem volnék-e hajlandó januárius kezdetével mindenestre megindítandó Pesti Hirlapjának szerkesztését magamra vállalni? Kérdésre viszont kérdéssel feleltem: ha meggondolta-e, hogy szerencsétlen nevem bizonyos helyeken nem a legjobb ajánló, s nem tart-e tőle, hogy ha lapjának szerkesztését én reám bízva, a Pesti Hirlap napvilágot soha nem lát? Természetesnek fogja ön találni – felelt Landerer úr –, hogy mielőtt önt megszólítanám, erre nézve magamat biztosítani el nem mulasztottam. Én tegnap este érkeztem Bécsből s ott megvallom – egyenesen a végett voltam, hogy biztos legyek, nem veszélyeztetném-e a legfelsőbb kir. engedményezést, ha szerkesztőnek önt kérném meg? És örömmel értesítem önt, hogy...” stb.

Három nappal később megjelent a PH első száma, benne Kossuth beköszöntőjével.

Pesten nagy a megdöbbenés. Még a nádor is csak ebből az első számból tudta meg a váratlan eseményt. Egymásután küldi leveleit a kancellárhoz: a helytartótanácsot meg sem hallgatták,

Landerer nem alkalmas személy politikai lap kiadására – bizonyíték, hogy Kossuthra bízta a szerkesztést –, könnyelműségében nem fogja a szerkesztőt korlátok közé szorítani, vagyoni helyzete sem elég erős, különben nem kívánná Heckenasttal társulni, kinek még nyomdai szabadalma sincs. Merészel magára Metternich államkancellárra hivatkozni, azt állítja, hogy felsőbb helyen Kossuthot bejelentette szerkesztőnek, ami hihetetlen, hiszen nádor léteire semmiféle értesítést nem kapott minderről.

A kancellár hallgat.

A nádor azt ajánlja, vonják vissza a PH szabadalmát, azon a címen, hogy Munkácsi a Sürgönyt előbb Beimelnek kínálta, fel is vett 400 frt. előleget s a helytartótanács – alig két hónapja, december 15-én – ilyen értelemben tett felterjesztést.

A rossz hangulat sűrűsödik, a PH irányzata csakugyan igazolja az aggodalmakat, a cenzúra jelentéseket tesz, utasításokat kér, az államtanács havi ülésein kénytelen foglalkozni a bonyodalommal. Megállapítja, hogy a szabadalmat valóban a helytartótanács meghallgatása nélkül ruházták Landererre, de most már a lap a kancellária megszégyenítése nélkül meg nem szüntethető. Széchenyi naplófeljegyzéseiben is megemlíti, Metternich kellemetlen helyzetbe került Kossuth miatt. Restellik, de avval mentegetőznek, ravaszságból nyugodtak be Kossuth szerkesztői megbízatásába, mert azt hitték, így ellenőrizhetik.

Csalódtak, – Kossuthot ki kell hajózni.

Erre jó alkalmat szolgáltatott Heckenast összeveszése a kiadásában megjelenő politikamentes szépirodalmi Pester Tageblatt szerkesztőjével, dr Saphir Zsigmonddal. Azt tapasztalta, hogy szerkesztőt változtatni nehezebb, mint egyszerűen átcserelni a lap címét és jellegét, amikor is a szerkesztőváltás magától értetődik, nem lévén a szépirodalmi lap szerkesztője egyúttal alkalmas politikai lap szerkesztésére is. A Tageblattot már 1838 óta szeretné átminősíteni, eddig teljes sikertelenséggel.

Landerer tehát megint Bécsbe utazik.

Mailáth kancellár kapva kap a terven. Alkudozni kezd: tegyék ki szépszerével Kossuthot a PH-ból, akkor esetleg szó lehet a dologról. Landerer, hivatkozva a Kossuth-cégér varázsának elvesztéséből várható kárára, a Pester Zeitung számára előnyöket igyekszik kicsikarni: kivételes kedvezményezést a postai szállításnál, kizárólagosságot a hatósági hirdetések közléseiben s több effélét. Magában már nem is nagyon bánja, ha Kossuth megválk tőle. Kossuth az ország legdrágább írója. Az 1840. december 31-én kötött első szerződésük szerint a szerkesztői tiszteletdíj 2500 előfizetőig évi 1200 frt., azontúl minden 100 előfizető után 80 frt. Az előfizetők száma felszökik 5000 fölé, mire Kossuth a lap fennállásának már kilencedik hónapjában új szerződést csikar ki. Eszerint a tiszta jövedelem egyharmad része az övé. Másfél év múlva ismét új szerződést fogalmaz meg s szóbelileg meg is állapodnak: Kossuth minden hó elsején 800 frt.-ot, január 15-én előlegül 1500 frt.-ot kap, az osztalék hátralévő részét június végén fizetik, azonkívül minden lapszám után 3 frt. 50 krajcárral rendelkezik az alkalmazottak, helységbérlet és postadíjak kiegyenlítésére. Belekerül évente vagy 20.000 frt.-ba. Sok.

Mailáth mindent megígér s Wirkner jelenti Gervay államtanácsosnak, hogy Landerer holnapután hazautazik és Kossuthot a megbeszélés szerint el fogja távolítani. Hála Istennek, mert Kossuth most már mozgalmat keltett, hogy a magyarság csak a magyar ipar termékeit vásárol-

ja. Az eszme takarékoságánál fogva nemcsak az asszonyok, hanem még a kormány tisztviselői közt is terjed, mérhetetlen kárára az osztrák iparnak.⁷

Kossuth az új szerződés aláírását sürgeti. Landerer mindenféle kifogással áll elő. Társa, Heckenast, Londonba utazott, majd ha visszajő. Mire visszajön, Landerer Pozsonyban betegen fekszik. „Szóval mindenféle ártatlan szinezetek miatt elmaradt az aláírás – írja Kossuth Wesselényinek (1844. ápr. 18.) – ... Hat évre kötöttük meg (szóbeli megállapodásban)... és elmúlt egy év a hat évből. Év végével számolnunk kellett s akkor már nem lehetett halogatni az aláírást, de Landerer ekkor aláírás helyett azt mondja, ha akarom szerkeszteni a hirlapot, tegyem olcsóbban, mert ő ennyit többé nem fizet. Feleltem neki: Uram! ha látnám, hogy az úr magából a hirlapból 2–3-szor annyit nem kap, mint egyéb vállalataiból, nem szólanék... de így emlékeztetnem kell, hogy a szerződésünkben még 5 év van hátra, s én magamat úgy, mint az urat, kötve hiszem ezen időre. És ő lesütött fővel mondja: igen, de szerződésünk nincs aláírva. Igazán mondom: békés ember vagyok, de alig tudtam magamat legyőzni, hogy a szeme közé ne köpjek; ajtót nyitottam s azt mondtam neki: Úgy-e? az úr egy alávaló gazember, háládatlan imposztor, takarodjék ki a szobámból, ily emberrel egy pillanatig sem leszek e félében túl összeköttetésben, milliókért sem.”

Közben folyik a hosszú eljárás a Pester Zeitung engedélyezése körül. A központi könyvbíráló főhivatal ellenzi, mert úgy látja, hogy Landerer és a vele egyhúron pendülő Heckenast a Pesti Hirlappal Kossuth távozása után is a legszélsőségesebb irányzatot támogatja. Mailáth azonban megdicséri: Kossuthot úgy futtatta zátonyra, hogy a közönség a szerkesztő és kiadó közt támadt pénzügyi vitában látja az okot és ez ügyben nem sejti a kormány irányítását; pedig a kiadónak a Kossuth-varázs elvesztése miatt tetemes anyagi vesztesége is van. (Szalay László szerkesztősége alatt az előfizetők száma 500-ra esett vissza.) A Pester Zeitung engedélyezése a kormány részéről méltányos kárpótlásnak látszik az áldozatokért.

A kancellária tagjai már tudják, milyen állást kell elfoglalniok. De a javaslatot a legaprólékosabban szerkesztik meg. Apponyi György országbíró a tervezet módosítását ajánlja; ám legyenek benne Magyarországra vonatkozó politikai cikkek, hírek a megyék és szabad királyi városok köréből, lehet benne szépirodalmi tárca, irodalmi, művészeti és tudományos ismeretetés, beszámoló a társadalmi életéről és divatról, napi hírek, de a lap irányítója legyen Járy-Trattner György, Pest város főbírája és országgyűlési követe, szerkesztője pedig Glatz Ede volt tescheni gimnáziumi tanár, ők ketten majd vigyáznak, hogy a lap a német polgárságot kormányhű irányba terelje. Az osztrák tartományokra és a külorszáგokra vonatkozó tudósításokat pedig merítse a szerkesztőség a neki megküldendő bécsi kormánylapokból.

Mindemez irányelvek tudatában a kancelláriai előadó most már részletesen kidolgozza a biztosítékokat követelő javaslatot: a közlemények csak Járy láttamozásával kerüljenek a cenzúrahivatalhoz, nehogy a munkatársak kijátsszák elgondolásait; egyedül a Pester Zeitung, mint kormánylap, kapja meg a hivatalos értesítéseket, t. i. a kamara, a helytartótanács és a katonai főparancsnokság, továbbá a váltótörvényszék és a pesti meg budai városi tanácsok hirdetményeit; egyedül a Pester Zeitung közölhesse hivatalosan a kinevezéseket; az államkancellária tudassa vele a lehető leggyorsabban a közlésre alkalmas politikai újdonságokat; a cenzúrahivatalt utasítani kell, hogy – kivételesen – késedelem nélkül jussanak a szerkesztőhöz a külföldi lapok; a cenzúra ügyeljen arra, hogy a többi lap csak a szorosan tárgykörükbe

---

⁷ Viszota i. m. 33. 1.

tartozó hirdetéseket közölhesse, míg a magánhirdetéseket irányítsa a Pester Zeitunghoz; s végül, részesüljön a lap postai szállítási kedvezményben.⁸

Ilyképpen aztán rendes, jólnevelt kormánylap lesz.

Az engedélyt megadták, 1845-ben a Pester Zeitung megindult, s Heckenast egyúttal megszabadult a Pester Tageblatt-tól és zsémbes szerkesztőjétől.

A Pester Zeitung kormánylap, s mégis, a kiadó első folyamodványának keltétől 7–8 év telt el, míg kiváltságlevele aláírás végett a király elé került. Micsoda utakat kellett megjárnia annak, aki ellenzéki lapot akart kiadni. A negyvenes években a Pesti Hirlapon kívül nem is engedélyeztek egyet sem.

A nem politikai jellegű folyóiratoknál hamarabb ment a dolog. A kassai Ábrázolt Folyóirat esetében mindössze egy évig tartott az eljárás. 1847. január 8-án adta be Werfer Károly kassai nyomtató a kérvényét és 1848. január 1-én a lap már meg is indul. Egészen simán persze semmi sem ment. A kir. könyvbíró főhivatal ellenezte, hogy „honunkra s külföldre vonatkozó *minden* érdekes eseményről” számoljon be. Az efféle általános keretbe túlságosan sok talál beférni. Az sem tetszett, hogy azzal akar foglalkozni, ami „az emberiséget különösen érdekelheti”. A tárgykört tessék csak jobban körülírni. A katonai hatóság is közbeszólt. A kijelölt szerkesztő ugyanis nyugalmazott főhadnagy volt, ehhez pedig a katonai hatóság nem járulhatott hozzá. Végül is maga Werfer vállalta a szerkesztést.⁹

4.

A hatalmon levők a kiváltságlevelek adományozásában követett óvatosság és a cenzúra ellenére is a sajtó körül zajló életben annyi gyúanyagot véltek látni, hogy ennek ellenőrzésére még egy harmadik intézményt is szerveztek: a besúgórendszert. A közönség titkos rendőrségnek nevezte, de nem volt az. Nem voltak közegei, hanem csak alkalmi megbízottai s ezeknek nem volt intézkedési joguk, csupán bizalmas jelentéseket küldtek a bécsi rendőrmisztériumnak. Lehetőleg feltétlenül kormányhű írókat, tudósokat, a szellemi életben benfenteseket bírtak rá erre a titokban tartott feladatra s ügyeltek, hogy a besúgóra a gyanú árnyéka se vetődjék. A szervezet gyepőit Sedlnitzky rendőrmisztér tartotta a kezében.

Ma sem látunk tisztán. A „Hofpolizeistelle” irattárából tömérdek németországi és ausztriai besúgójelentést tettek közzé, de a magyarországi ágazat még homályban van. Nem egyszer kutatóinkat a tapintat kötelezte hallgatásra; nem akartak tisztelt neveket bemocskolni.

A besúgók kötelessége figyelni, nem terjednek-e az országban külföldről behozott tiltott nyomtatványok; nem susmognak-e lapjaink szerkesztői a politikusokkal, vagy más gyanús alakokkal; miféle tervek vannak keletkezőben; ki kivel mit közöl bizalmasan? Suba alatt még a cenzorokat is ellenőrizték.

A győri Vaterlandban pársoros hír jelent meg a védegyletről: az egylet megalakult, hátra van még, hogy tagokat nyerjen és viruljon. A besúgó jelenti: „A szerkesztőségnek tudnia kellett volna, hogy a védegylet előmozdítása sem a kormánynak, sem a Gutgesinntekeknek nem áll érdekében. A censor egy Benedek-rendi tanár; igen tudós, derék ember, de nem tud németül s ezért egy másik tanár társa helyettesíti, a kinek nem egy tekintetben saját nézetei vannak ... A

---

⁸ Szemző Piroska: A „Pester Zeitung”, egy XIX. századbeli kormánylap története. Bp., 1941. 8–17. 1.

⁹ Dezsényi Béla: Az első magyar képes hetilap, a kassai „Ábrázolt Folyóirat” története. Bp., 1940. 9. 1.

fennebbi cikkek közlése legalább is kevés tapintatra vall a censor és a szerkesztő részéről s bizonyítja egyúttal mindkettőnek megbízhatatlanságát.”

Más: Eötvös József egy átutazó magyar úrral megüzente Beck Károly bécsi írónak, hogy számíthat a pesti ellenzék támogatására. – Kossuth és Szentkirályi Móric Kulcsárné lapját akarja bérbevenni (1840. aug. 29.) s Eötvös Ignác tárnokmester, aki fia kedvéért rokonszenvezik az ellenzékkel, a helytartótanácsnál pártfogójuk lesz. – Egy héttel később: Prónay Albert pest-megyei adminisztrátor is biztatóan nyilatkozott Szentkirályi előtt, sőt a nádornál való közbenjárását is ígerte.

Ilyen jelentéktelen hírekkel Sedlnitzky részére szerteágazó és a legapróbb részletekre is kiterjedő tájékoztató szolgálatot láttak el.¹⁰

A közönség tudott e fondorkodásról, de nem ismerte a besúgókat. Mindenkiről feltételezte, hogy közéjük tartozik, ha a kormány kegyének akár csak egy vékonyka napsugara esett rá.

Landerert is kikezdte a pletyka. Sedlnitzky pártolta lapindítási tervét. Fölötte gyanús. Mikor Kossuthal összevész, utóbbi mérgében egyik levelében szemébe vágja: „Gondolja meg, csak egy szavamba kerül és önt az egész ország színe előtt pellengérre állíthatom... Jusson eszébe, mi mindent suttognak országszerte az ön politikai összeköttetéseiről”.

A Pesti Hirlap szerkesztőváltásakor Deák Ferenc Kossuthnak többek között ezeket írja (Kehidán, 1844. nov. 2.): „Ő (Landerer) a közhir szerint nem utolsó tagja a titkos policziának, s ha ez igaz, akkor magaviselete könnyen magyarázható, mert ily emberek eladják magokat pénzért, haszonért, pártfogásért, s ők többé magok sem rendelkezhetnek önmagokról szabadon, s én igen hiszem, a mit néked L. e dolgokról mondott”.

Amikor azonban Kossuth haragja elpárolgott s belátta, hogy az üzleti elgondolásoknak is meg lehet a maguk útja s hogy szóbeli megállapodásokat mások is módosítanak vagy feloldanak, az Ipartestületben ismét felvette az összeköttetést Landererrel, amikor pedig pénzügyminiszter lett, tárcája legfontosabb, a független Magyarország megszervezéséhez és a szabadságharc megvívásához legnélkülözhetetlenebb intézményének, a banknyomdának megszervezését éppen Landererre bízta. Ezt talán mégsem teszi, ha politikailag megbízhatatlannak tartja.

Nem is került elő olyan besúgó jelentés, mely Landerertől származott volna. Mindazonáltal a későbbi történelmi művekben is tovább bujkál a pletyka.

---

¹⁰ Karl Glossy: Literarische Geheimberichte aus dem Vormärz, 1833–1847. Wien.

MÁRCIUS 15

A „Tizenkét pontot” a Pilvax-kávéház törzsasztalánál írók fogalmazták. Ezért legelső pont benne az a gyakorlati követelmény, hogy „1. kívánjuk a cenzúra eltörlését”. Petőfi és társai ezt tartották a legfontosabbnak, ez vágott a saját húrukba. Csak ez után következett a törvények előtti egyenlőség, a közös teherviselés, az úrbéri terhek megszüntetése, esküdtszék stb. Azt vélték, minden egyéb szabadság alapja a gondolat szabadsága, a szabad véleménynyilvánítás joga. Enélkül nem harcolhattak a többi szabadságeszméért, nem lehetett meg sem világítani az okokat, melyek immár oly régóta sorvasztották a nemzetet. Nem lehetett szóvá tenni a jobbagyság helyhez kötöttségét, a dézsma és robot szörnyűségeit, a népképviselő hiányának veszedelmességét, a gazdasági hitelképtelenség okait, az állam uzsorás természetét.

Miután az előző két napon leszögezték, hogy „mit kíván a magyar nemzet”, március 15-én cselekvésre került a sor. A legelső tett a cenzúra megbuktatása, a sajtószabadság kivívása.

Hallgassuk meg a koronatanut, Petőfit,¹¹ aki az eseményeket naplójában frissiben leírta:

„Korán reggel az ifjak kávéházába siettem. Az uton Vasvári Pállal találkoztam, mondtam neki, hogy menjen Jókaihoz s ott várjanak meg együtt engemet. A kávéházban még csak néhány fiatalember volt, kik nagy busan politizáltak. Bulyovszky Gyulát, ki közöttük volt, meghívtam Jókaihoz, a többieknek meghagytam, hogy az érkezőket tartsák itt, míg vissza nem jövünk.”

„Haza menvén, előadtam szándékomat a sajtó rögtöni felszabadításáról. Társaim beleegyeztek. Bulyovszky és Jókai proclamatiót szerkesztettek. Vasvári és én föl s alá jártunk a szobában. Vasvári az én botommal hadonászott, nem tudva, hogy szurony van benne; egyszerre kirepült a szurony egyenesen Bécs felé, a nélkül, hogy valamelyikünket megsértett volna.”

– Jó jel! – kiáltánk fel egyhangúlag.

„A mint a proclamatió elkészült s indulófélben voltunk, azt kértem, micsoda nap van ma?”

– Szerda, – felelt egyik.

– Szerencsés nap – mondám – szerdán házasodtam meg!

„Lelkesedéssel és a sors iránti bizalommal mentünk vissza a kávéházba, mely már tele volt ifjakkal. Jókai a proclamatiót olvasta föl, én nemzeti dalomat szavaltam el; mind a kettő riadó tetszéssel fogadtatott. (A nemzeti dalt két nappal előbb, március 13-kán irtam, azon lakomára, melyet az ifjúság március 19-én akart adni...)”

„A kávéházban azt határoztuk, hogy sorra járjuk az egyetemi ifjúságot, s majd teljes erővel kezdjük meg a nagy munkát. Először az orvoskarhoz mentünk. Szakadt az eső, a mint az utcára léptünk, s ez egész késő estig tartott, de a lelkesedés olyan, mint a görögtűz: a víz nem olthatja el.”

„Az orvosi egyetem udvarán ismét fölolvasta Jókai a proclamatiót és én elmondtam a nemzeti dalt. Innen a mérnökökhöz, ezektől a seminariumba a jogászokhoz vonult a számban és lelkesedésben egyaránt percenként növekedő sereg... Jókai ismét fölolvasta a proclamatiót s a tizenkét pontot, s én velem elszavaltatták a nemzeti dalt. Mindkettőt fanaticus lelkesedéssel

---

¹¹ Lapok Petőfi Sándor naplójából. Pest, 1848. Első ív.

fogadták, s a refrainben előjövő „esküszünk”-öt mindannyiszor visszaharsogta az egész sereg, mely a téren állt.”

– Most menjünk egy censorhoz, és vele irassuk alá a proclamatiót és a nemzeti dalt! – kiáltott valaki.

– Censorhoz nem megyünk, feleltem; nem ismerünk többé semmi censort, el egyenesen a nyomdába!

„Mindjárt bele egyeztek és követtek.”

„Landerer nyomdája legközelebb volt hozzánk, oda mentünk. Jókait, Vasvárit, Vidácsot és engem neveztek kiküldötteknek, hogy a sajtót lefoglaljuk.”

Petőfi nem mond részleteket a nyomdában történekről s ezeket ma már lehetetlen pontosan megállapítani. Túlságosan sok a tanu s mindegyik mást mond. „Öreg nyomdász” a forradalom negyvenedik évfordulójára írt cikke megírásakor kihallgatta a Landerer & Heckenast cég akkor még élt 5 szemtanu munkását. „Az eseményeket ötfélekép hallottam elbeszélni s mindegyik elbeszélő úgy emlékezett rá, hogy ő mondta el hüen.” Az ötvenedik évfordulón négyen éltek, két szedő, a festékező és a művezető. Firtinger Károly és Ács Mihály tőlük kért felvilágosítást s négyféle, részleteiben eltérő beszámolót kapott tőlük.¹²

Csak abban értenek egyet, hogy Heckenast aznap nem járt a nyomdában, Landerer azonban már előző este a rendesnél nagyobb mennyiségű nyomdapapírt áztatott. Ő az Életképek kiadója, szerkesztői Petőfi és Jókai, Vasvári a munkatársak közé tartozik; hihetőleg már tájékoztatták a másnapi tervekről. Tizenötödikén reggel 8 órától kezdve a személyzet feszült várakozással lesi a történendőket. Tíz órakor a zúgó ár a nyomda épülete elé lódul. Jókai, Petőfi, Vasvári belépnek, az irodában zárt ajtó mögött néhány percig tárgyalnak Landererrel, majd azzal együtt átmennek a nyomdaterembe, hol Vidács János (egyések szerint Irinyi József) ráteszi kezét a Columbian-vassajtóra, mondván: „Ezt a sajtót a nép nevében ezennel lefoglaljuk s követeljük kézirataink kinyomatását”.

Landerer magához inti Träger Endre művezetőt s utasítja, tegyen eleget Petőfi és társai kívánságának a cenzúrázatlan Tizenkét pont és a Nemzeti dal kinyomtatásával. Három szedő nekilát a Tizenkét pont magyar szövege szedéséhez, kettő pedig a német fordításhoz. Két egylapos röplap s hozzá öt szedő! Petőfi elfelejtette magával hozni a Nemzeti dal kéziratát, odaül Träger asztalához s emlékezetből leírja. Ahogy kész az első versszakkal, Vasvári ollóval lemetszi s odaviszi a hatodik szedőnek. A következőt Träger vágja le, ismét más szedőnek adja át, végül Petőfi maga áll oda a szedő mellé és diktálja az utolsó szakaszokat. Nem csoda, ha a sietségben és izgalomban három jelentéktelen sajtóhiba marad a szedésben. Nem érnek rá javíthatni, a Talpra magyart beemelik a Dingler-sajtóba, a Tizenkét pontot az amerikai sassal ékesített Columbian-sajtóba s a gépek máris ontják a rölapokat.

Közben telik az idő, Jókai kimegy és a bejárat lépcsőjéről beszédet intéz a néphez. Fél-tizenkettőkor Petőfi, az első még nedves példányt lobogtatva, szintén megjelenik s nagy éljenzés meg halljukozás közben szavalni kezd. „Életemben se láttam soha ily gyújtó hatást – írja Degré Alajos. – Mintha a felhők nem is havat, de villany szikrákat szórának, s az emberekben az agyvelő, a kebel minden gyu-anyaga egyszerre lángra csapott volna fel. A második versszak után a refraint a sokaság mint vihar utána dörgé. Nem gondolt többé senki

---

¹² Firtinger Károly: Ötven esztendő a magyarországi könyvnyomtatás közelmúltjából. Bp., 1900. 127–234. 1. – Ács Mihály: Öreg nyomdászok a sajtószabadság első termékéről. Vasárnapi Ujság 1896. márc. 15. sz.

hóval, esővel; esernyőjét mindenki összevonta, s mintha fegyverre alakult volna át, fenyegetőleg emelte magasra. Mikor elvégezte Petőfi, darabig helyén maradt és élvezte a leírhatatlan hatást.”

Az emeleten ablak nyílik, ezrével a nép közé szórják az elkészült példányokat s Vasvári lekiált, hogy délután 3 órára mindenki legyen a Múzeum-kertben.

Így maradt meg a délelőtti események képe – félszázad színező hangulatában – az egykori résztvevők emlékezetében.

Délután hajtják végre a második cselekedetet: a sajtóvétségért elítélt író kiszabadítását. Adjuk át a szót ismét Petőfinek:

„A szakadó eső dacára mintegy 10.000 ember gyűlt össze a muzeum elé, honnan a közhatározat szerint a városházához mentünk, hogy a tizenkét pontot magokénak vallják a polgárok is és velünk egyesüljenek. A tanácssterem megnyílt, s megtelt néppel, először. Rövid tanácskozás után a polgárság nevében aláírta a polgármester a tizenkét pontot, s az alatt álló sokaságnak az ablakból lemutatta. Óriási kitörése a lelkesedésnek!...”

– Budára, Budára!... a helytartó tanácshoz!... nyitassuk meg Stancsics börtönét!... Budára!...

„Ezek voltak a nép leginkább és legtöbbször hallható kiáltásai. Végre választmány neveztetett ki Budára menendő, s a helytartó tanácsot fölszólítandó, hogy a censurát rögtön eltörölje, Stancsicsot szabadon bocsássa, s a katonaságnak rendeletet adjon, miszerint ügyeinkbe semmi szín alatt be ne avatkozzék. A választmány tagjai: Egresi Sámuel, Gyurkovics Máté, Irányi Dániel, Irinyi József, Kacskovics Lajos, Klauzál Gábor, Molnár György, Nyári Pál, Petőfi Sándor, Rottenbiller Leopold, Staffenberger István, Tót Gáspár, Vasvári Pál.”

„A választmány legalább husz ezer ember kíséretében fölment Budára a helytartó tanácshoz, és előadta kívánatait. A nagyméltóságu helytartó tanács sápadt vala és reszketni méltóztatott, és öt percnyi tanácskozás után mindenbe beleegyezett.”

Este fél 6-kor Nyári Pál a palota egyik ablakából hírül adja a téren szorongóknak, hogy a magas hatóság beleegyezésével a cenzúra e perctől fogva hivatalosan is megszűnt s a sajtóvétségekről hozott ítéletek hatálytalanok. Nagy éljenzés. A tömeg a budai börtön elé vonul, küldöttség megy az igazgatóhoz, néhány perc és Klauzál Gábor, Nyári Pál meg Tancsicsné (a Stancsics nevet két hónappal később Tancsicsra egyszerűsítették) belép a rab zárkájába. Az asszony sírva borul ura nyakába s a meglepett ember elégedetten simítja hosszú szakállát, mikor meghallja, hogy nincs többé cenzúra.

Tancsics összecsomagolja kéziratait. (Írásaiért ítélték el, de börtönben írhatott.) A tömeg odalenn tombol. Nyári Pál a kiszabadított rabbal és feleségével batárba ül. A tüntetők a lovakat kifogják, a kocsit magafeledt diadalmámorban kézzel húzzák át Pestre.

Ott már készülnek a fáklyás ünneplő felvonulásra. Az ablakokban gyertyalángok ragyognak, Emich Gusztáv az Uri- (ma Petőfi Sándor-u.) és Kígyó-utca sarkán levő könyvárusboltja kirakatába Petőfi nemzetiszínű szalaggal körülfont arcképét tétette ki, Landerer & Heckenast fényárban úszó házáról zászlók lengenek. Bent a szedőszekrények mellett még serény munka folyik, készítik a falragaszokat, melyek reggel közölni fogják a főváros népével a nap eredményeit. Holnap a nyomdászok is felsorakoznak a lampiónos körmenethez.

Petőfi késő éjjel e mámoros sorokkal kezdi naplóját:

„Pest, március 15. 1848... Ma született a magyar szabadság, mert ma esett le a sajtórul a bilincs. Vagy van olyan együgyű, ki azt képzelje, hogy szabad sajtó nélkül lehet bármely nemzetnek szabadsága? Üdvez légy születésed napján, magyar szabadság! először is én

üdvezellek, ki imádkoztam és küzdöttem érted, üdvezellek oly magas örömmel, a milyen mély volt fájdalmam, midőn nélkülöztünk tégedet!”

„Oh szabadságunk, édes kedves újszülött, légy hosszú életű e földön, élj addig, míg csak él egy magyar: ha nemzetünk utolsó fia meghal, borulj rá szemfedő gyanánt... s ha előbb jön rád a halál, rántsd magaddal sirodba az egész nemzetet, mert tovább élnie nélküled gyalázat lesz, veled halnia pedig dicsőség!”

MÁRCIUS 15 UTÁN

1.

A Tizenkét pont szerzői és a márciusi 15-i események vezetői mind a huszas éveiket élték. A legöregebbek Pálffy Albert, Vahot Imre, Degré Alajos 28 évesek; Pákh Albert és Irinyi József 26, Petőfi és Lisznai 25, Jókai 23, Vasvári Pál és Bulyovszky Gyula mindössze 21. A Landerer & Heckenast cég előtt lejátszott jelenetek, a délutáni múzeumkerti népgyűlés résztvevői és az esti tüntetők zöme egyetemi hallgató. A húszévesek forradalma. Lelkesen, szépen csinálták. Nem folyt egy csepp vér sem. Semmi ijedelem, Pest örömmámorban élte át a napot.

Az ifjúság csak a vezetőeszmét látja, de azt tisztán, melléktekintet nélkül. Megvan benne a sodró lendület heve s feszítőerejével ki is tudta vívni a célját.

Utána jönnek a megfontolt öregek. Ők már a következményekre gondolnak, tapasztalataikra emlékeznek, úgy látják, a vívmányokat észszerű korlátok közt zökkenésmentessé kell tenni.

A nyomdatulajdonosok és kiadók többsége valószínűleg helyeselte az új elveket, de arra már nem volt okuk, hogy a sikernek különösebben örüljenek. A szabadalmaik megszerzése rengeteg gyötrelmükbe, sok keserves költségükbe került. De birtokukban voltak. S ez most mind elveszzen? Akárhon, akármikor, akadálytalanul támadhatnak versenytársak. Fel sem szólalhatnak ellenük, bárki nyithat nyomdát, akárki indíthat lapot, adhat ki tankönyvet, naptárt stb. A 120 éves győri Streibig-nyomda tulajdonosa, özv. Streibig Klára hamarosan bele is bukott az új rendbe. Adósságai miatt már március előtt el akarta adni a nyomdát, már meg is állapodott vevőjével, s íme, jön a sajtószabadság, kiadványszabadalmi semmissé válnak, a vevő most már csak a fele árat kínálja.

A hatóságok pedig afölött töprenkedtek, mi lesz, ha cenzúra híján az ujság- és röpiratírók büntetlenül és felelőtlenül belegázolnak a magán- és közérdekbe? A helytartótanács ezúttal igen gyorsan jut elhatározáshoz. Március 17-én Pest városa tanácsához rendeletet intéz, melynek első pontjában megerősíti, hogy a sajtó minden megelőző cenzúra nélkül szabadon működik. De... A következő pontok mindennemű kiadvány tartalmáért felelőssé teszik a szerzőt, vagy szerkesztőt; a nyomdász a felelősség megállapíthatóságára tartozik minden kiadványból egy példányt azonnal illetékes közhatósága vezetőjéhez juttatni; csak a szerző aláírásával ellátott iratot fogadhat el sokszorosításra s ha a szerzőt vagy szerkesztőt nem ismerné, az köteles a személyazonosságát két – a nyomdatulajdonos előtt ismert – tanúval igazolni. A nyomdatulajdonos tartozik minden, akár a legkisebb nyomaton nevét és műhelye székhelyét feltüntetni; ha ezt elmulasztaná, vagy a szerző személyazonossága kétséges lenne, a nyomdatulajdonos is felelősségre vonandó.

Egyúttal a sajtó útján elkövethető visszaélések megbírálására 25 tagú bizottságot nevez ki, mely vétség esetén a bűnös nyomtatványt az eljárás megindítása céljából véleményes jelentéssel továbbítja az illetékes bírósághoz. A bizottság tagjai mind érett, tisztességes polgárok, van köztük gombkötő meg szabó is, a városi hatóság részéről az alpolgármester, a főbíró, eskütt, több tekintélyes törvényhatósági tanács tag, nagyjából pedig – ez már a forradalom vívmánya – haladószellemű (eddig ellenzéki) író: Nyári Pál, Klauzál Gábor, Deák Ferenc, Fáy András, Eötvös József, Trefort Ágoston, Vörösmarty Mihály, Bajza József, Fényes Elek, Szalay László, Kemény Zsigmond, Lukács Móric. Sőt van benne az ifjúságnak is képviselője, a Tizenkét pont egyik szerzője, Irinyi József.

2.

Az aggódókat egyelőre kellemes meglepetés érte. Bár a nyomdászok elvesztették szabadságaikat, a munkájuk rendkívül megnövekedett. Új meg új lapok indulnak, a röpiratok százai jelennek meg, alkalmi beszédek és versek, buzdító szózatok egész áradata zúdul a lelkesedő közönségre, tömérdek felhívás és hirdetmény kerül falragaszra. Csakhamar nagy a hiány képzett nyomdai munkásokban s ilyeneket a személyzet szaporítására Németországból hívnak be. Jönnek is.

A hatóság szintén meg lehet elégedve. Inkább a régi kormányt támogató lapok bakafántoskodásától félt. De csak a Pozsonyban, az országgyűlés székhelyén megjelenő Budapesti Hiradó, a „bukott arisztokracia” szócsöve ellenzékieskedik kissé, ámbar ő is tényként fogadta el az új állapotot. A többi, mely eddig berzenkedett a februári francia forradalom ellen, sietve átnyergelt. A Pester Zeitung hatalmas betűkkel hirdeti, hogy „a sajtó végre szabad” s ünnepli a jogai birtokába jutott nemzetet. A katolikus szellemű Nemzeti Ujság az első lap, mely március 16-án cenzúrázatlanul megjelenik. Közli a Tizenkét pontot, a Nemzeti dalt s színes tudósításban számol be az eseményekről. Pár óra alatt utcai árusításban 800 példány kel el belőle. Három nappal később helyteleníti a netaláni „bárgyu tespedést”, az új renddel szembenálló csendes ellenkezést, ami akadályozná az átmenetet a forradalmi állapotból a mielőbbi rendezett alkotmányos államéletbe. Április 6-án Perger János nyíregyházi plébános, a későbbi kassai püspök cikkét közli: „Mi helyeseljük mind azt a mi történt e napokban... Értsétek meg jól: a világesemények új ösvényre léptek; az egyháznak elmaradni nem szabad, – sem elől menni bennök; hanem minden körülményekben önszabadsága s a világbéke fölött őrködni...”¹³

Még a maradi kolozsvári Mult és Jelen is örvend az átalakulásnak.

A volt ellenzéki lapok pedig irányuk győzelme után nemes mérsékletet tartanak. Szidják a multat, felkapják az immár szabad szólamokat – az Életképek címe fölé a „Szabadság, Egyenlőség, Testvériség” jelmondatot írja, a Pesti Hirlap „a sajtószabadság napjától kezdődően” új sorszámozást kezd –, de a levitézlett rendszer embereit személyükben alig támadják.

Csűrös Ferenc a debreceni nyomdászat történetében büszkén említi, hogy egyetlen gúnyirat, egyetlen személyt támadó röpirat nem került ki a sajtóból, sem 1848-ban, sem 1849-ben, mikor Debrecen mint kormányshékhely az izzóvá vált politika gyújtópontja lett. A sajtószabadságot nem a sokáig elfojtott keserűség és bosszúság kiöntésére használták.¹⁴

Az erkölcsökkel sem volt baj. A bűneseteket rövid tárgylagossággal közölték, nem csámcsogtak borzalmas részleteket, nem tálaltak az undorodó olvasónak minden reggelihez vagy uzsonnához egy kis hajmeresztő gyilkosságot, nem vájkáltak szerelmi botrányokban. Az effélet, a valóságot az eszmével összebékíteni vágyó s a családi élet tisztaságát mindenek fölé helyező táblabírókor szemérmetessége nem bírta volna el.

A lapszerkesztők tisztában voltak hivatásuk felelősségével. A Nemzeti Ujság egy helyen azt írja, ha a rend megszilárdulásának kedvéért oda is állunk az új irányzat mellé, a sajtónak függetlennek kell lennie. Mit ér a sajtószabadság a lapok függetlensége nélkül? A Pester Zeitung pedig, jóval később, 1849-ben, amikor már mindennek vége, fejtegeti, hogy a hirlap

---

¹³ Dezsényi Béla: „Nemzeti Ujság” 1840–1848. Nyolc év egy konzervatív hirlap életéből. Bp. 1941. 46. 1.

¹⁴ Csűrös i. m. 273–274. 1.

ne vezettesse magát a közönség kénye-kedve-vágyaitól, ne akarja tudósításaival annak alantasabb hajlamait csiklandozni, hanem ellenkezőleg, vezesse ő olvasóit tisztultabb eszmék fénye mellett a való helyzet mérlegelése felé.

3.

Sajtó és irodalom tehát jól viselkedett.

Mindazonáltal a pozsonyi országgyűlés tagjai sok körülményen megütköztek. Már márciusban írja a Pesti Hírlap: „Ezen hangulatra nagy befolyással volt némely meggondolatlanul kinyomtatott és itt a birtokos osztálynak nagy elkeseredését okozó költeményeknek – Supka Géza szerint ez célzás Petőfinek „A mágnesokhoz” írt versére¹⁵ –, melyek egyenesen a tulajdonjog ellen vannak irányozva s erőszakra provokálnak”. Bármilyen jóindulatú is a sajtó, még iskolázatlan. A cenzúra nem fékezi s olyan dolgokat fecseg ki, melyek közgazdasági és politikai bonyodalmakat okoznak. Pesten általános volt a panasz, hogy az osztrák bank budai fiókja a bankjegyeket túlságosan lassan váltja be, sorba kell állni, a várakozásba fél nap is beletelik, az ezüstpénzt két tisztviselő is számolja, nehézkes az ügymenet stb. A lapok e sirámokat előadva nem hallgatják el egyesek ama gyanúját sem, hogy a banknak nincs elég ércfedezete s lassúsága mintegy csak palástolja a hiányt. Erre a bizalom meginog, ezt a kereskedelmi élet rögtön megérzi. Az efféle közléseket a cenzúra nem engedélyezte volna.

Más. A Márczius Tizenötödike április 19-én elárulja, hogy Kossuth az osztrák bankjegyeket magyar pénzjegyekre fogja váltani, az osztrák jegyeket pedig időközönként ezüst pénzre való beváltás végett Bécsbe küldendi. Az osztrák bank erre rögtön a havi 800.000 helyett 500.000 forintnyi ezüst pénzt küld a budai főváltópénztárhoz, sőt május 22-én be is szünteti a felváltást. Kossuth roppant kellemetlen helyzetbe kerül az osztrák pénzügyminiszterrel szemben, a magyar közönség pedig, a fennakadás miatti bizalmatlanságában egyre idegesebben, egyre sürgetőbben követeli a pénzét.¹⁶ Ilyen és ehhez hasonló esetek befolyásolták Kossuthot és Szemere Bertalant, mikor az új sajtótörvényt megszövegezték. Javaslatukban 20.000 forint biztosítékot kívántak a hírlapoktól és sajtóvétségekre szigorú büntetéseket helyeztek kilátásba. 20.000 forint akkor rengeteg pénz volt; pesti palotát, nagyüzemű nyomdát lehetett volna vásárolni rajta; a munkás évi jövedelme 600–700 forint, a magasabb rangú városi tisztviselők évi fizetése 900–1100 forint.

Pest felhördült. Ki adhat ki ezután lapot? – kérdezték. A tőkepénzesek. Mennyiben szabad-elvűbb a biztosítékok és büntetések rendszere a legvadabb cenzúránál? Lehetsz a legtehetségesebb ujságíró, szívedben éghet a hazaszeretet Veszta-lángja, nem használ semmit, ha nincs 20.000 forintod. Mi ez, ha nem a politikai gondolat szabadságának gúzsba kötése?

Tüntető diákok a városháza előtti Szabadságtéren (a márciusi napokban a Városházteret Szabadságtérnek, az Egyetem terét Március 15. terének, a Hatvani utcát Szabadsajtó-utcának, a Pilvax-kávéházat Szabadságcsarnoknak keresztelték) máglyán égették el a javaslatot.

Az országgyűlésen a nagy riadalomtól meghökkentek s a felsőtábla a biztosítékot 10.000 forint-ra szállította le.

A sajtótörvény az 1847/48. Évi Országgyűlési Törvényczikkek XVIII-a. Első §-a kimondja a nagy vívmányt: „Gondolatait sajtó útján mindenki szabadon közölheti és szabadon terjeszt-

---

¹⁵ Supka Géza: 1848. Bp., 1938, 216. 1.

¹⁶ Faragó Miksa: A Kossuth-bankok kora. Bp. (1911.) 55 s. köv. 1.

heti”. Utána, a többi §-ban következik a DE... Ki valamely bűn, avagy vétség elkövetésére felhívást tesz, – ki a nyilvános köz- és vallásos erkölcsiségből csúfot űz, – ki az uralkodóházzal való kapcsolataink felbontására, vagy az alkotmány erőszakos megváltoztatására izgat, – ki a felség személyének sérthetlensége, vagy a király magas személye ellen sértést követ el, ki az uralkodóház tagjai ellen követ el sértést, – ki a közbéke és csend erőszakos megzavarására lázít, – ki a hatóságot, ki köztisztviselőt, ki magánszemélyt rágalmakkal illet, – 300-tól 3000 frt-ig terjedő pénzbírsággal és 6 hónaptól 6 évig terjedhető börtönnel büntetetik.

(Ismerjük mindezeket a cenzúra-rendeletek idejéből.)

A sajtójogi felelősség és a sajtóvétségek megállapítása után a törvény 17–29. §-a a sajtópereket esküdtszék elé utalja. Az akkori felfogás szerint sajtószabadság esküdtszék nélkül el sem képzelhető; a bírói eljárásokban nem szakértő polgár mintegy a közvéleményt fejezi ki a gondolatközlés jogossága tekintetében. Igen ám, de a 22. § szerint a vizsgálóbíró a sérelmezett nyomtatványokat tüstént zár alá veheti. (Azelőtt a rendőrség.) A 24. § szerint a megbecstelenítő, meggyalázó, sértő állítások bizonyítása nem engedtetik meg, kivéve, ha valaki mint tisztviselő cselekedett. – Elmarasztaló ítélet esetén a lefoglalt darabot meg kell semmisíteni. (Azelőtt is megtörtént.)

Az időszaki lapoknál kötelező az előzetes bejelentés az alispánhoz, illetőleg a polgármesterhez és ezek útján a minisztériumnak. A biztosíték, – melyet csak készpénzben lehet letenni – napilapnál 10.000 frt, ha ritkábban jelenik meg 5000 frt. Sajtóvétségért való elmarasztalás esetén a foglalás a laptulajdonos, kiadó vagy szerkesztő egyéb javaira is kiterjeszthető. Minden lapból a megjelent számok egy-egy példányát, 200 frt-nyi pénzbüntetés terhe alatt, be kell szolgáltatni a helybeni hatósághoz. A bejelentés és biztosítéknyújtás elmulasztása pedig egyévi fogsággal és 500 frt-ig terjedhető pénzbüntetéssel sújtandó, azonfelül az ítéletet – újabb 100 frt-nyi büntetés terhe mellett – a lap legközelebbi számában közzé kell tenni s ha az ítélet fogságra szól, 3 napon belül más felelős személy neve alatt kell a lapnak megjeleníteni. (A régi nótára.)

Következnek a nyomdákra és könyvkereskedőkre vonatkozó sajtórendészeti intézkedések: a nyomdát is be kell jelenteni s a fővárosban 4000, egyébütt 2000 frt biztosítékot kell letétbe helyezni, – (Weinmüller Franciska 10 évvel korábban komáromi nyomdászabadalma kiállításáért 1560 váltóforintot fizetett) – minek elmulasztása esetén a tulajdonosra egyévi fogság és 2000 frt. büntetés róható ki. (Azelőtt elvesztette a szabadalmát.) A nyomdásznak nyilvántartást kell vezetnie s minden termékből a hatóságnak, valamint a Magyar Nemzeti Múzeumnak egy-egy kötelespéldányt küldenie. A nyomtatványokon fel kell tüntetni a nyomdatulajdonos nevét és lakát. Könyvkereskedéshez ugyan nem kell külön engedély (de a házalók vagy zugkönyvárusok rendőri felügyelet alá helyeztetnek), azonban csak olyan munkákat árulhat, melyeket nem sújt marasztaló ítélet s melyeken a nyomdatulajdonos neve s laka ki van téve. Ha ez ellen vét, a nála talált példányok elkobzásán kívül 50 frt-ig terjedő bírsággal büntetetik.

Amit az első § nyújtott, azt a többi megnyirbálta. Különösen a sajtószabadság leglényegesebb tartalma, a szabad terjesztés joga szenvedett korlátozást. Bizonyos esetekben a könyvkereskedőnek a terjesztést meg sem szabad kezdenie, más esetekben a vizsgálóbíró vagy a bírói ítélet megakadályozhatja a terjesztés folytatását. Lényegében a 3–45. § megszünteti a sajtószabadság teljességét, mert megtiltja, hogy a leírt gondolatot minden esetben bárki megismerhesse.

Igaz, a törvény alkotóinak arra is kellett gondolniuk, hogy jöhet idő (félév múlva már itt is volt), mikor a gondolatterjesztés eszméjét magasabb közérdek előtt háttérbe kell szorítani.

Erre az eshetőségre ad lehetőséget a hatóságnak, hogy szükség esetén késedelem nélkül közbeléphessen és az állam biztonságát veszélyeztető nyomtatványt lefoglalja. Ha a lefoglalás helytelen, a bíróság ítéletében a hibát jóváteheti.

A törvény az eszményt nem tudta összeegyeztetni a valóság követelményeivel. Az eszményt kimondta, de annyi féket rakott rá, hogy a Metternich-féle sajtórendeletekkel szemben csak azt a jelentős vívmányt biztosította, hogy a cenzor többé nem változtathatott a közlés szövegén.

4.

A felosztatott országgyűlés tagjain kívül alig akad valaki, aki az új sajtótörvényt dicséri. Petőfi június végén a Radikalkör megbízásából szerkesztett előterjesztésében fogadkozik, hogy „egyesültünk a valódi és feltétlen, minden kauciótól ment sajtószabadság kivívására”, mert „a március 15-én Pesten kivivott sajtószabadságot a pozsonyi nemesi gyűlés zsarnoki törvényei által megbuktatá”.

A törvényt azonban nem hogy enyhítették, hanem az ifjú magyar független kormány időnkint szükségesnek látta, hogy még az előírt rendszabályokon túl is megfenyítse a sajtót. A Márczius Tizenötödike május 21-én hírül adja, hogy – miután az Innsbruckba elvonult király vonakodik a magyar kormány meghívására Pestre jönni – a minisztérium azzal a tervvel foglalkozik, hogy István főherceget, a nádort, kiáltatja ki ideiglenes királynak. Mit tegyen ilyenkor a kormány? Utalja esküdtszék elé, ahogy a törvény kívánja? A tárgyalás előtt, alatt és után hónapokig vitakoznának, lármáznának, magyaráznának, még feltűnőbbé, még nyilvánosabbá tennék az ügyet. Csak egy módot látott a veszedelmes kotyogás elfojtására: rövid úton lefoglaltatja a lap tapintatlan számát.

Hajnik Pál pesti rendőrfőnök sem habozik sokat, amikor meghallja, hogy Egressy Gábor „A rác lázadás és a magyar ügy” címen kényes kérdéseket feszeget. Megüzeni a nyomdának, ne merje a röpiratot addig kinyomtatni, amíg ő kéziratban el nem olvasta. A könyvészetben a megjelent munkák közt hiába is keressük.

De maga a sajtó is idegeskedik bizonyos közlések miatt. Ugyanaz az ellenzéki lap, a Márczius Tizenötödike, melynek az imént az ujjára kopintottak s melynek szerkesztőjét, Pálffy Albertet Petőfi egy cikke miatt perbefogták, felhívja a kormány figyelmét, hogy a budai Bagó-nyomda június elején 4 krajcáros röpiratot adott ki s árultat ponyván, melyben azt jósolja, hogy az oroszok meg fogják támadni Magyarországot.

Természetesen akadnak megsértett olvasók is, kik rendőr után kiáltanak. Zemplén megye törvényhatósága a többi megyéhez intézett körlevélben követeli, hogy a kormány kobozza el Táncsics lapját, a Munkások Ujságát. Győrött a Hazánk szerkesztőjét majdnem megverik, mert megfedte az ottani nemzetőrséget.¹⁷

A hatóságok pedig nem tréfálnak. Táncsicsot először 500 frt-ra büntetik, mert lapjáért nem tette le a biztosítékot. Nincs pénze, maga helyett más kiadót keres, meg is találja a Lukács & Társa-nyomdában, mely a biztosítékot letétbe helyezi, erre Madarász László rendőrminiszter 1848 utolsó napjaiban betiltja a Munkások Ujságát. Táncsics nem hagyja magát, mint országgyűlési képviselő Windischgrätz közeledő serege előtt ő is Debrecenbe, az országgyűlés ideiglenes székhelyére utazik – szekéren, zimankós télidőben – s ott januárban újra megindítja

---

¹⁷ Supka i. m. 249–250. 1.

lapját. Három száma jelenik meg, mire a város tanácsa letiltja a nyomtatást, mert a szerkesztő a törvény-kívánta biztosítékot nem fizette meg. Az, hogy ez Pesten már megtörtént, itt nem számít.

Még a kormány által megindított ujsággal, a Nép Barátjával is elbánnak. Szerkesztője Vas Gereben, elmulasztotta a biztosíték megadását. A városi tanács 1849. február 22-én elrendeli beszüntetését. Csűrös azt sejtí, ebben az esetben is a Zichy-ékszerekre tett célzások miatt felbőszült Madarász László hatalma játszott közre. Ujságok belebuktak a biztosítékba, másokat a kiadó pénzszükségből, a heverő tőke visszaszerzése céljából, önként hagyott abba, sok tervezett lap pedig meg sem indulhatott. Volt olyan is, mely, hogy életben maradhasson, megváltoztatta a jellegét. Werfer Károly a Képes Ujságban eleinte politikai tudósításokat is közölt, de miután ingatlanát, melyet biztosíték helyett felajánlott, a minisztérium nem fogadta el, készpénze pedig nem volt, átváltoztatta lapját szintelen Mulattató Képes Ujságra, hogy a címváltozással is kifejezze politikamentességét. Ahol katonai műveletek folynak, ott a vezérő tábornokot nem köti a sajtótörvény. Ha úgy tetszik, nem kell biztosítékot letenni, pl. Mack József tüzérőrnagy biztosíték nélkül adja ki és szerkeszti a Komáromi Értesítőt. Viszont elrendelik a katonai cenzúrát. Mack hamarosan átadta a szerkesztést Rózsafi Mátyásnak, ki néhány hónappal azelőtt még mint Pázmány-intézeti papnövendék Bécsben a torlaszokon harcolt Windischgrätz ellen. Egy szép napon Guyon tábornok maga elé vezetteti:

– Ön lapjában megtámadta egyik főtisztemet. Vonja azonnal vissza, amit írt. „Und Sie müssen auch öffentlich abbitten.”

Rózsafi tiltakozik.

– Akkor kénytelen leszek önt 15 perc mulva föbelövetni.

S becsengeti a főhadbiztost: Őrnagy úr, hívjon össze azonnal haditörvényszéket, ezt az embert 15 perc mulva agyon kell löni.

Rózsafi szerencsére Kossuthtól kapott írást, mely szerint lapja közleményeiért csak a nemzeti kormánynak tartozik felelősséggel.

Guyon gondolkodik, néhány percnyi szünet után legyint egyet s elengedi a szerkesztőt.

A világosi fegyverletétel után Komárom még 6 hétig ellenáll. Szeptember elején híre terjed, hogy Klapka tárgyal az ellenséggel. Friebeisz István, aki honvédszázadosi rangban szerkeszti a Komáromi Lapokat, cikket ír, melyben felhívja a figyelmet a haditörvények ama pontjára, amely szerint az árulási hajlamot mutató várparancsnokot meg lehet fosztani állásától s helyére a rangban legidősebb törzstisztnak kell lépnie.

A katonai cenzúra természetesen lefoglalja a lapot s Klapka a szerkesztő elfogatását rendeli el. Világos előtt föbelőtték volna. Most megússza a dolgot 24 órai szobafogsággal, saját lakásán. Három nap mulva, szeptember 6-án újra megjelenik a lap.¹⁸

5.

1849-ben, a szabadságharc keserűvé változott sorsfordulatai közt, a tavaly márciusi sajtószabadság bajnokainak is gyakran fájhatott, hogy miket „szabad” a túloldalon írni. A hivatalos Közlöny július 28-án háborog: „egész plakátirodalom van kezeinkben a császári gyárból.

---

¹⁸ Baranyay József: A komáromi nyomdászat és a komáromi sajtó története. Bp. – Komárom, 1914. 124–125. és 91–92. 1.

Minden szó egy-egy káromlás a nemzet fölsége ellen, minden reánk vonatkozó állítás egy-egy égbekiáltó hazudság”.

Az osztrák hadsereg által megszállt területen kiütközött mindannak a visszája, amiről a szent tavasz idején álmodtak. Nyomdának, ottmaradt sajtónak az ellenség szolgálatába kellett állnia, ha akart, ha nem. Voltak, akik akartak. Mert nemcsak az osztrákok nyomattak hirdetményeket, rendeleteket, „oktrojált Reichsverfassung”-ot s főleg a szabadságmozgalmak résztvevőit hajkurászó nyomozóleveleket – a „Steckbrief” lett a legszaporább nyomtatványfaj –, hanem saját honfitársaink közt is akadt, aki örömeinek az ügyek visszafordulta fölött, nyomtatásban adott kifejezést. Hagyján, hogy a szászoknál ez napirenden van – Brassóban, hol 1848-ban több az új rendért síkra szálló röpirat jelent meg s hol Gött János nyomdatulajdonos még 49-ben kiadta a Kossuth-párti Brassói Lapokat, most lelkesedő üdvözlő verset nyomtatnak Hassfort orosz császári tábornokhoz. Pozsonyban magyarok is kiállnak a hódítók mellé. Ponori Thewrewk József magyar és német nyelven adalékokat ír a magyar forradalom történetéhez (a német alcím: „Ludwig Kossuth, Ungarns Diebvogel”), Pusztay Sándor pedig a Pragmatica Sanctióról érkező vaskos német tanulmányában száll síkra az uralkodóház magatartása mellett.

A legkevésbé épületes az odaát maradt lapok pálfordulása. Miként Kossuth Hirlapja annak idején a Nemzeti Ujságról írta, „mint valamely varázsütésre megtagadá előbbi hitét és lett a legdühösebb liberális”, így most a Figyelmező pénzhamisítóknak, vészmadaraknak, pártütőknek, árulóknak nevezi Kossuthékat. A Pester Zeitung, mely az előző évben nem győzte hangsúlyozni, hogy a magyar színeket képviseli, Windischgrätz bevonulása után, más szerkesztő irányítása alatt, a forradalmi erőszaktól való felszabadulást ünnepli s örvend, hogy újra szolgálhatja az összbirodalom s benne Magyarország „igaz” érdekeit. Vissza akarja vezetni olvasóit „az egyetlen helyes politikai eszmékhez”. A magyar pénzt „a pokolnak papirból készült bódító szereit”-nek hirdeti. (1849. febr. 8.) Mikor aztán Görgei visszahódítja a fővárost, a Figyelmező az osztrákokkal együtt Pozsonyba menekül, onnan köpködik tovább s csak novemberben, Haynau uralma idején tér vissza Pestre. A Pester Zeitung azonban itt marad. Ismét szerkesztőt változtat. Lelkes honvéd és Kossuth-hívő, boldogan lelkesedik, hogy szakítottunk a Habsburg-házzal. Júliusban újra az osztrákok vonulnak be. Megint szerkesztőváltás – csodálatosképpen az 1848-as szerkesztő tért vissza – s a lap „bűnöket és hibákat” olvas rá a márciusi szellemre. „Alávaló volt az ujságot az előfizetők baksisától irányíttatni” – ekként elmélkedik borongós őszi visszaemlékezés közben.

Magyar kaszinók beszüntetik az előfizetést.¹⁹

Amikor ilyen sajtótermékek kerültek a márciusi magyarok szeme elé, volt alkalmuk elmerengeni a sajtószabadság fogalma fölött, az eszme és a valóság közötti különbség fölött. Vajjon engedélyezték volna a sajtószabadságot az efféle nyomtatványoknak, ha rajtuk áll?

De térjünk vissza napsugarasabb tájakra.

---

¹⁹ Szemző i. m. 33–35. 1.

A NYOMDÁSZSEGÉDEK EGYSÉGBE TÖMÖRÜLNEK

1.

A szabadságjogok kivívása után, kereteik megállapítása és a társadalmi rétegek helyzetének tisztázása közben, a munkásság is öntudatra ébredt. Az osztályharc első jelenségei azonban csak a nyomdai szakmában mutatkoztak.

Alig két hónappal március 15 után a Pesti Hirlapban rövid közlés jelent meg: ha a főnökök a segédek béremelés iránti követelését nem teljesítik, a lap következő számát már nem szedik ki.

A cenzúra idejében ez a hír sem jelenhetett volna meg.

A követelést az általános drágulással indokolták, de lehetett volna mással is. A nyomdai rendelesek megszorodtak, a munka értéke növekedett. Új lapok indultak, tömérdek hirdetményt és röpiratot adtak ki. A nyomdák kénytelenek teljesítőképesebb gépújdonságokat hozatni Bécsből. Pesten a 3 régi nyomda mellett 5 új van keletkezőben, köztük korszerű hirlapnyomda is (Lukács & Társa). Nagy a hiány magyar szedőkben. Német szedő lenne elég, nyomtatógépekhez értő munkások is sűrűn vándorolnak be a fellendülés hírére Ausztriából és Németországból, a rendkívül megsokasodott magyar szöveget azonban csak magyarul tudó szedő szedheti. A lapok hirdetési rovatában és kapubejáratokra ragasztott cédulákon gyakran olvasható: „Gyakorlott magyar betűszedők azonnal alkalmaztatnak”.

A meggyorsult ütem és a túlórázás is megviseli az idegeket.

A bérek ellen az átalakulás előtt nem hallatszott kifogás. Az egyetemi nyomda heti 6 pengőforintot fizetett a szedőnek, a magánnyomdák 7 forintot. Igaz, napi 11 órai munkaidő mellett, reggel 7-től este 7-ig, délben 1 órai ebédszünettel. Landerer havi fizetést adott, 50–60 váltóforintot (ami kb. 50–55 pengőforintnak felelt meg), de ebből szombatonként 5–6 forintot utalt ki előlegül. Amíg olcsó volt a világ, 5–6 forint egy hétre elegendő; a hóvégi járandóságból pedig kitelt a lakbér s valami jutott egyéb havi kiadásokra is. A módszer beosztásra és takarékosagra nevelt.

Most azonban a magyar és az osztrák pénzügyminisztérium összetűzése és az osztrák bank riadtsága következtében az olcsóság rohamosan drágulásra fordult.

Miként márciusban a magyar ifjúság lelkesedése a bécsi és a februári francia forradalom hírére robbant ki, úgy indította fellépésre a pesti nyomdászsegédeket a bécsi szaktársak áprilisi bérharcának sikere. Pontról pontra ugyanazokat a követeléseket támasztották. Május eleje óta gyűléseznek a Józsefváros egyik vendéglőjében, szervezkednek, árszabályozó és a főnökökkel tárgyaló bizottságot alakítanak.

A főnökök nem hajlandók tárgyalni. A segédek sérelmeiket írásba foglalják és a minisztérium elé terjesztik. Batthyány miniszterelnök méltányosnak látja kívánságaikat s utasítja Pest város tanácsát, hogy közvetítsen a nyomdatulajdonosok és munkásaik közt. Május 13-án a városházán megindulnak az egyezkedő tárgyalások. Hatósági biztos elnököl, jelen vannak az iparügyi minisztérium kiküldöttei, a fővárosi 5 nyomda képviselői, a munkások tíztagú küldöttségét Kocsi Sándor vezeti. A hirlapok is pártolják törekvéseiket, különösen Táncsics szállt értük síkra a Munkások Ujságában. A főnökök, tekintettel a felsőbb nyomásra, ezúttal engedékenyek, az egyesség késő éjjelig tartó vita után létrejön. Eredménye az „Árjegyzék”, mely mindenben a bécsi mintát követve külön sorolja fel a szedésárakat s külön a nyomtatási

díjakat.²⁰ Lényege a napi 10 órai munkaidő, a számolási alap felemelése 2 krajcárral – petit meg garmond betűk 1000 n-jéért 8 krajcáros darabszámítás –, az este 8 órakor kezdődő éjjeli munka és az addig tiltott vasárnapi szolgálat minden órájáért 6 krajcár külön munkadíj, szombat esténkénti pontos fizetés, 14 napi kölcsönös felmondási idő. Az első – házi – szedés-javításért díjazás nem jár, de a másodikért, ha nem a szedő okozta a hibát, óránként 8 krajcár fizetendő. Egyébként a javítást bármelyik szedő vonakodás nélkül tartozik elvégezni.

Ez volt Magyarországon az első együttes bérszerződés. Érvényét hatósági oltalom biztosította.

2.

A munkástársadalomban ugyancsak a nyomdászok voltak azok, akik megalakították az első betegsegélyező társulatot.

Az egyetemi nyomda, valamint Landerer & Heckenast már eddig is tartalékolt bizonyos kisebb összegeket betegsegélyező házi pénztár céljára. Beteg munkásaikat az irgalmasok budai kórházában ápolatják, családjaikat, ha arra kerül a sor, temetkezési támogatásban részesítik, de mindez szűkkörű segítség, csupán a saját alkalmazottaikra vonatkozik, noha előfordult, hogy Pesten átutazó vidéki kartársaknak is juttattak 1–2 forintot.

Átfogó általános egylet csak 1848. július 1-én alakult.

Olvasom, hogy Landerer ötlete volt.²¹ Lehet, volt érzéke a közösség iránt, a kerepesiúti (ma Rákóczi-úti) Beleznay-kertben is ő bérelt helyiséget a nyomdásztanonciskola számára.

Az egylet a céljait 4 pontba foglalta:

1. A Pesten átutazó rászoruló vidékiek 2 frt. utisegélyt kapnak.
2. A beteg tagok orvosi kezelésben részesülnek s hetenkint 4 frt 40 krajcár segélyt utalnak ki számukra.
3. Ugyanilyen segélyt kapnak a munkanélküliek is.
4. Elhunytak temetési költségére a családnak 30 frt-ot juttatnak.

Tagul az első toborzásra 232 segéd jelentkezett. A beiratási díj 2 pengőfrt, a heti illeték 6 krajcár. A munkaadókat – egyszersmindenkori tetszésszerinti összeg adományozása kötelezettségével – alapító tagokká választották. Felszabaduló legényektől felszabadulási díj címen 8–8 forintot szedtek.

Amikor az egyletet a szabadságharcot követő önkényuralom feloszlatta, a hozzájárulásokból fenmaradt összegeket, 2418 frt-ot, visszafizették.

1848 egyik legszebb virága volt az emberi együttérzés kifakadása, mely ezt az első magyar munkásjóléti intézményt létrehozta.

---

²⁰ Közli Firtinger i. m. 148-150. 1.

²¹ Révay József és Schöpflin Aladár: Egy magyar könyvkiadó regénye. Bp. (1932.) 49. 1.

SZÁRAZ ADATOK A NYOMDÁKRÓL

Az olvasó alkalmasint tudni szeretné, hány nyomda volt az országban s mit termeltek?

Szinte lehetetlen erre pontosan felelni.

Mindenekelőtt nem igazságos és nem is valami értelmes, hogy a 6–7 gyorsajtóval, gőzüzemmel és 15–20 vas kézisajtóval, félszáz főnyi személyzettel dolgozó s évente tucatnyi hirlapot meg százányi könyvet kiadó nagynyomdát ugyanabban a rovatban soroljuk fel az egyetlen faszajton csupán csak hivatali űrlapokat, kereskedelmi röplaphirdetéseket, báli meghívókat és magánosok részére gyászjelentéseket előállító vidéki nyomdácskával. Azonban a helytartótanács nyilvántartásába megkülönböztetés nélkül egymás alá jegyezték őket, aszerint, hol és mikor kaptak működési engedélyt.

S a kicsinyeknek is lehettek olyan irodalmi termékeik, melyekről nincsen tudomásunk. Az 1848-as kiadványok nagy része politikai röpirat, könnyen elkallódó apróság. A megszálló osztrákok tiltották, lefoglalták, zuzdába küldték, a megriadt magyarok pedig elégették a forradalmi nyomtatványokat, nehogy házkutatás esetén a rendőrséggel gyűljék meg a bajuk. Mindenesetre elég soknak nyoma vesztetett. Ne hagyjuk tehát figyelmen kívül a látszólag meddő nyomdákat – amennyiben egyáltalán hírünk van felőlük. Mert olyan is lehet, melyről nincs.

A területi elhatárolás sem egyszerű. Horvátország és Fiume nem magyar nyelvterület s a felelős magyar minisztérium nem is tudta a Drávától délre eső tájat tényleges hatásköre alá vonni. (Magyar nyelvű kiadvány tudunkkal csak egy jelent meg ott, Zágrábban, 1848-ban – Mazuranics Iván röpirata „A horvátok a magyaroknak”, feleletül Magyarországon közzétett közleményekre.) A Felvidéken és Erdélyben is akadt néhány nyomda, mely – amennyire a könyvészetből látjuk – magyarul semmit sem bocsátott ki, de magyar hatóságok felügyelete alatt állt s ezért 48/49-es nyomdászatumk áttekintésében nem mellőzhető.

A nyomdák vidékek szerint így oszlottak meg:

			1848-ban		1849-ben	
	Nyomda- székhely	Régi nyomda	kelet- kezett	megszűnt	kelet- kezett	megszűnt
A főváros (Pest és Buda)	2	5	5	1	–	–
Dunántúl és Kis-Alföld (Pozsonnyal)	17	22	–	1	–	–
Felvidék	11	12	–	–	–	–
Alföld (a Bácskával)	5	6	–	–	–	–
Tiszántúl (Araddal)	4	5	–	–	–	–
Bánát	2	2	1	1	–	–
Erdély (Szatmárral)	11	15	1	–	1	–
Kárpátalja (Ungvár)	1	1	–	–	–	–
Vándorló kirendeltségek	–	–	2	–	4	6

Összesen	53	68	9 ²²	3 ²²	5 ²²	6
----------	----	----	-----------------	-----------------	-----------------	---

Javarészüik emlékei messze multba nyúlnak. A brassói Gött-nyomda 1535-ből, Honterustól származtatja magát. A tulajdonosok változtak, a régi felszerelésből csak múzeumi tárgyak akadnak még, de a tisztas hagyományok büszkeségre dagasztják a kebleket. A debreceni városi nyomda 1562 óta megszakítás nélkül a város tulajdona s története minden mozzanatának nyoma van a tanács jegyzőkönyveiben. A budai egyetemi nyomda 1578-ban keletkezett Nagyszombaton, 1635 óta megszakítatlanul az egyetemé, a hazai tudományos irodalom dandára itt jelent meg. Budára a jezsuitarend feloszlatásakor, 1773-ban helyezte Mária Terézia.

Hozzájuk képest ifjú a kolozsvári ref. kollégium nyomdája; csak 1669-től keltezi életét. A csiksomlyói ferencrendi zárda műhelye 1676-tól. Több mint másfél századon át csipkerózsa álmát alussza, mikor 1849-ben újra rendbehozza rozoga fasajtóit, hogy a Bem-hadsereg hadilapjait állítsa elő. A szebeni Hochmeister–Steinhausen nagyüzeme is, gyakori tulajdonos-változások közben, de az ősi jogok fenntartásával, 1693-ig követi eredetét. Régi tárgyak hevernek, sőt részben használatban is vannak a nagykárolyi Gönyei-nyomdában. Nem a XVII. században keletkezett, de 1754-ben az előző századi híres löcsei Brewer-nyomda felszerelésével rendezték be. Azt is már másodkézből, a nagyváradi püspöki nyomdától kapta. Habent sua fata libelli.

Nem csekély a száma a III. Károly és Mária Terézia korából valóknak. Hagyományaik nemcsak évek rakta rétegben gyökereznek, hanem személyi összefüggésekben is. Nyomdásztársadalmuk úgyszólván egyetlen család. Rokonok, rokonok rokonai, az apák volt segédei, tanítványaik tanítványai. Mikor a törökök kiűzése után a vigasztalan ugarként, egykori művelődési intézményeitől megfosztott vármegyék egész sora szinte néptelenül jutott a győztes császáriak kezére, a kormány harmincévi késlekedés után a visszahódított vadon benépesítésére Dél-Németország, Ausztria és Elzász sűrűn lakott katolikus vidékeiről vállalkozókedvű telepeseket verbuvált. Velük érkezett 1715-ben dunai hajón Royer János Pál, Salzburgban tanult nyomdász. A hercegprímás pártfogásával Pozsonyban nyit nyomdát. Sógora, Landerer János Sebestyén (a felesége Royer Veronika) 1723-ban Budán kezdi üzni ugyanazt a foglalkozást. Streibig Antal József és fia Gergely, utóbbi Royer veje, 1728 körül Győrött. Magukkal hozzák a nyugatnak a miénknél korszerűbb és a műszaki újítások terén haladottabb szakismeretét. A katolikus püspökök felkarolják őket. A püspöki karnak átfogó művelődési programja van, végrehajtásában is egyöntetűen jár el. Ha olvassuk Garampi bécsi nunciussal és Giordani római kanonokkal, a Vatikánban a magyar egyházi ügyek előadójával folytatott levelezésüket, s ha vizsgáljuk itthoni intézkedéseiket, világosan látjuk, mily apró részletekig megbeszélte közös közművelődési politikát folytatnak. Nemcsak templomokat és plébániákat építenek, nemcsak az iskolaügyet szervezik újjá, hanem a magasabb műveltség istápolására ők alapítják az első közkönyvtárakat is, az esztergomi és kalocsai érseki, a nyitrai, egri, pécsi, gyulafehérvári stb. püspöki könyvtárakat, a bécsi udvari könyvtárt kicsiben utánzó barokk pompával, berakott felületű fényezett bútorok és címeres exlibrisekkel ellátott aranyozott hátú bőr- és hártakötések ragyogásával. Jogi főiskolákat építenek Egerben és Pécsen, ugyane két helyen az új püspöki paloták tornyában csillagvizsgáló intézetet szereltetnek fel, s mindemez

²² 1848-ban keletkeztek Pesten Lukács & Társa, Müller, Eisenfels, Táncsics, Bucsánszky, Temesvárt Hazay, Brassóban Seuler nyomdája; 1849-ben Kézdivásárhelyen az ottani városi nyomda. Megszűntek 1848-ban Pesten Táncsics, Kaposvárt Knézevits, Temesvárt Hazay nyomdája. Vándorló nyomdák a bankönyomda, az egyetemi nyomdából kirendelt „Állodalmi nyomda”, a kolozsvári kath. lyceumi nyomda debreceni kirendeltsége és 3 tábori nyomda.

intézmények mellett el sem maradhattak a püspöki nyomdák. Egyeseket a maguk pénzén létesítettek, másokhoz segínyt adnak, a nyomdásznak kiváltságlevelet szereznek s felruházzák a „püspöki nyomdász” címével. S mindenhova, akár mint meghatalmazott művezetőt, akár mint szabadalmazandó nyomdatulajdonost a bevándorolt új nyomdászokat hívják. Azok pedig szívesen jelentkeznek. Pozsony, Pest, Debrecen és Kolozsvár kivételével csak a XVIII. századi püspöki székhelyeken alakult ki az a könyvet kívánó szellemi légkör, mely nélkül nyomda nem élhet.

Royer fia, nővére, sógora, vejei, unokái, majd azok rokonai, művezetői, famulusai úgy rajzottak szét az országban, mint egykor Gutenberg segédei szerte Európában. Mindenhova ugyanazokat a mesterségbeli tapasztalatokat s Royer mester tanításait viszik. Az egyik Streibig-fiú Veszprémbe kerül, Streibig egyik növendéke Szombathelyre. Temesvár, Pécs és Vác első nyomdásza felszabadult Landerer-segédek. Royer fiát, Ferencet, a komáromi zárda-iskola jeles növendékét, az egri püspökké kinevezett Barkóczy pozsonyi kanonok magával viszi új székhelyére s az általa alapított egri nyomda élére állítja. Mikor pedig Barkóczy hercegprímás lesz, Esztergomba is elhívja, mert ott is nyomdát létesít. Az egrit pedig az öreg Royer kedvenc veje, Bauer Károly Ferenc veszi át.

Ifjú Royer szenvedélye új meg új nyomdákat szervezni. Barkóczy halála után kalocsai érseki nyomdász. Aztán nyugtalan vére tovább hajtja. 1772-ben Pesten rendez be saját nyomdát. Új feladatok kedvéért könnyelműen feláldozta a régieket. Pozsonyi szülői nyomdáját már 1750-ben eladta unokafivérének, a budai Landerer kisebbik fiának. Ez segíti most kölcsönrel a pesti nyomdához, mert a sok szervezéssel ifjú Royer bizony nem szerzett vagyont. Tíz év múlva pesti nyomdáját is átadja Landerernek, nincs kedve versengeni gazdag új jövevényekkel, mint a bécsi milliomos Trattner János Tamással és Patzkó Ágostonnal. Már az ország is szűk kísérletező kedve számára, vénülő fejjel új területet keres Grácban.

A nyomdák apáról fiúra, özvegy anyától leányra szállnak, a lánnal férjre, ki az örökrészt a családtól megváltja. Három emberöltő alatt így jut a budai Landerer-nyomda Bagó Mártonra, a Trattner-nyomda Trattner Mária férjére, Károlyi Istvánra, az Eitzenberger-Patzkó-nyomda Beimel Józsefre, aki Patzkó-lányt vett feleségül. A XIX. századdal új nyomdagépek jönnek az országba. Angol találmányok, bécsi gyártmányok. A korral haladók nyomdája megnő, az elmaradóké eltörpül. Az előző század nagy püspökei elgondolásának már nincs talaja az új nagyüzemek közt. A püspöki nyomdákat magántulajdonba bocsátják, vagy katolikus líceumok veszik át őket, mint Egerben, Pécsen, vagy Kolozsvárt az egykori jezsuitanyomdát, melyet Antalfi János erdélyi püspök ajándékozott 1727-ben a rendnek. Csak a Batthány püspök alapította gyulafehérvári marad meg püspöki nyomdának. A helyisége gyönyörű, finom ódon hangulat lengi át, de munkája már alig van.

Az 1848/49-es nyomdatulajdonosokat 3 csoportra oszthatjuk: közületekre, társas cégekre és magánosokra. Állami nyomdák a kir. egyetemi Budán és – elefánt mellett a bolha – a máramaroszigeti kincstári. Város tulajdonában vannak a debreceni és az 1849-ben Bem tábornok adományából keletkezett kézdivásárhelyi. Egyházi fenhatóság alá tartoznak az egri, pécsi és kolozsvári katolikus líceumi, a gyulafehérvári katolikus és a szebeni román püspöki, a pápai ref. főiskolai, a kolozsvári, nagyenyedi és marosvásárhelyi ref. kollégiumi nyomdák. Társas-cégek Pesten Landerer & Heckenast, Lukács & Társa (Somogyi kanonok), Pozsonyban Schmid & Busch.

Három tulajdonosnak 2–2 nyomdája van: Landerer & Heckenastnak Pesten és Pozsonyban (a Belnay-féle, mely azért tartotta meg a nevét, mert az átírás engedélyezése 1842 óta késett), Lukács & Társának Pesten és Vácott, Beichel Józsefnek Temesvárt és Aradon. Két évvel korábban Beimel Józsefnek is két nyomdája volt, Pesten és Esztergomban, 1848-ban is

mindkettő a nevét viseli, a pestit azonban adósságok miatt eladta Kozma Vazul papírkereskedőnek, aki persze még nem kapott szabadalmat s amíg a helytartótanács meg nem szűnt, kénytelen volt elődje nevével jegyezni kiadványait.

Az egyetemi nyomda melléküzemként betűöntődével és Körmöcbányán papírgyárral rendelkezett. Papírmalma volt Landerernek Turán, könyomdája Landerer & Heckenastnak, Lukács & Társának, Schmid & Buschnak, Werfernek Kassán, Steinhausennek Szebenben, a ref. kollégiumnak Kolozsvárt. Említsük még meg, hogy Pesten élt 2–3 önálló könyomda is, köztük Szerelmey Miklósa, ki maga is igen csinos könyvillusztrációkat rajzolt. Papírról gondoskodott 8–10 felvidéki és erdélyi papírmalom, de leginkább a hermaneci gyár, mely csalánpapír készítésével is kísérletezett. A fiumei a rossz útvonalak miatt a magyar fogyasztás szempontjából nem jött tekintetbe.

Az ország 53 városában működő 82 nyomdából 2 esik Budára, 8 Pestre, 4 Pozsonyra, 4 Debrecenre (de ezek közt 3 csak 1849 néhány hónapjára költözik oda, mint kirendeltség s aztán megint távozik), 4 Szebenre, 3 Kolozsvárra, 2–2 Aradra, Temesvárra, Vácra, Sopronra, Újvidékre, Kassára és Brassóra, 1–1 a többi 40 városra. Három tábori nyomda ide-oda követte felettes hadseregparancsnokságát.

A 82 nyomda közül azonban az egyik soproni, az egyik váci, az egyik kassai, továbbá a zalaegerszegi, a szekszárdi, a kaposvári, a szatmári, a gyulafehérvári, a nagyenyedi, a máramaros-szigeti, a két újvidéki, továbbá a bankönyomda és a 3 tábori nyomda (összesen 16) sem könyvet, sem hirlapot nem nyomtatott. Irodalmi termelést eszerint csak 66 nyomda végzett, még pedig 45 városban. (Buda és Pest külön-külön város.)

Termékenység tekintetében első helyen áll Pest 445 könyvvel és 103 hirlappal meg folyóirattal, utána következik Buda 122 és 18, Pozsony 91 és 13, Kolozsvár 37 és 15, Szeben 34 és 8, Brassó 26 és 8, Debrecen 31 és 8, Nagyszombat 18 és 3, Szeged 13 és 5, Győr 11 és 5, Kassa 10 könyvvel és 5 időszakos lappal, továbbá Szarvas 23 és Kecskemét 20 könyvvel, ha könyvnek fogadjuk el a párlapos füzeteket is.

Más nyelven nem, csak magyarul nyomtatott Pesten Táncsics Mihály (de Lukács & Társa 40 kiadványából is 39 a magyar), mind a 4 debreceni és mind a 3 kolozsvári nyomda, továbbá Komárom, Esztergom, Veszprém, Székesfehérvár, Eger, Rozsnyó, Kecskemét, Miskolc, Nagyvárad, Nagybecskerek, Aradon Schmidt, továbbá Marosvásárhely, Kézdivásárhely és Csiksomlyó. Összesen 23.

Viszont, a termelő nyomdák közt 9-ben nem jelent meg magyar nyelvű kiadvány: Besztercebányán, Selmecebányán és Szakolcán 6–6 tót könyv, Szakolcán ezenkívül 2 tót hirlap, Eperjesen 1 német és Ungvárt 1 kisorosz könyv, Balásfalván 3 román hirlap, a szebeni görögkeleti püspöki nyomdában 1 román és ugyancsak Szebenben Filtsch nyomdájában 2 német könyv, a brassói Seuler-Schobel kisnyomdában 4 német füzet és Temesvárt Hazaynál 2 német folyóirat.

Harmincnégy műhely több nyelven nyomtat, de túlnyomó többségben magyar kiadványokat. Csak 8 helyen kedvezőtlen az arány: Pozsonyban Wigandnál (6 magyar – 6 német), Magyaróvárt (4 magyar – 4 német), Nagyszombaton (3 magyar – 2 latin – 7 német – 6 tót), Lőcsén (2 magyar – 3 tót), Aradon Beichel nyomdájában (1 magyar – 2 német hirlap), Temesvárt ugyancsak Beichelnél (2 magyar – 6 német), Brassóban Göttnél (3 magyar – 1 latin – 24 német – 2 román) és Szebenben, hol Steinhausennál és Closiusnál csak 1–1 magyar könyv látott napvilágot, az is két kolozsvári kiadó (Tilsch és Stein) megrendelésére. A 4 szebeni nyomdában együtt 2 magyar, 38 német és 2 román kiadvány jelent meg a két esztendő alatt.

A termelési adatok azonban csak könyvészen alapulnak. Ennyit tudunk, ennyit jegyezhetünk ki Petrik Bibliographia Hungariae-jából és a Nemzeti Múzeum, valamint a budapesti egyetemi könyvtár cédulakatalógusából. Lehetett több is. Sőt bizonyosan volt.

De a nyomdák nemcsak az irodalmat szolgálták. Zavarba jövünk, ha valamely véletlenül máig fennmaradt számadáskönyvben lapozunk. Itt van pl. a marosvásárhelyi ref. kollégiumi nyomdáé. Hatvan év alatt, 1787-től 1847-ig együttvéve sem nyomtatott annyit, mint a forradalom és szabadságharc két esztendejében. (Azután sem.) Koncz József könyvében 13 lapot töltenek meg akkori termékeinek címei.²³ A könyvészen mindössze 7 könyvről tud. De a jegyzékben annyi címen akad meg a szemünk, hogy azt kell kérdeznünk, hol itt a határ, mi könyv még s mi már nem könyv? A röplapként osztogatott alkalmi toborzó-dalok, Kossuth-dalok, Lázár József katonadala, Dobál István huszárdala, Imreh Farkas székely harci dala, Koszta József versezete Bem altábornagy tiszteletére, satöbbi, satöbbi, ám lehet, hogy nem „könyv”, de bizonyára irodalom még, ha ponyva is. Azután a tömérdek hirdetés a nemzetőrség, a szabad lovassereg, a marosszéki őrség szabályzatával, a kormánybiztos és más hatóságok falragaszai az általános népfölkelésről, felszólítások a szász és román polgártársakhoz, riadók a bujtogatok és honárulók ellen, a szívremegtető hírközlések („Örvendj magyar, áll Buda még!”), a segesvári, medgyesi, fogarasi, vöröstoronyi hadmozdulatokról beszámoló plakátok, egészen Bem tábornok rendeletéig a szökevények visszatérítése iránt, sőt egészen a Bem-szivar címkéjéig, mind beszédes kortanuk. A 7 könyvvel szemben közel 200 ilyen, ugyancsak közérdekű s átlagban tízszer annyi példányban kiadott, de a könyvészenből száműzött nyomtatvány áll.

Ha a nyomdákat a könyvészeni számadatok alapján osztályozzuk, ne felejtsük el, mennyi ilyen nyilván nem tartott anyaguk van – vagy lehet.

---

²³ Kiadta Koncz József: A marosvásárhelyi evang. ref. kollégium könyvnyomdájának százéves története. Marosvásárhely. 1887. 31–92. 1.

JÁTÉK A SZÁMOKKAL

1.

Petrik Géza a könyvészet²⁴ anyagát budapesti könyvtárakban, elsősorban a múzeumi, egyetemi és akadémiai könyvtárakban gyűjtötte. Itt a magyar és hazai latin meg német nyomtatványok túlnyomó részét meg is találhatta, de román, tót és horvát-szerb nyelvűeket a könyvtárak nem gyűjtöttek rendszeresen. A Nemzeti Múzeumnak ugyan akkor is járt köteles-példány, de csak az szolgáltatta be, aki éppen akarta; az ellenség által megszállt területről pedig az sem küldhetett, aki akart volna. A későbbi gyűjtés a nyelvismeret hiánya miatt akadozott. Azt vásárolták, amit magyar nemzeti vagy általános tudományos szempontból fontosnak véltek, s a három nagy közkönyvtár barátai is csak azt adományozhatták, amit annakidején érdemesnek tartottak félretenni.

Petrik tehát, mint minden könyvészet, és a közkönyvtárak gyűjteménye, mint minden könyvtári állomány, természetszerűen hiányos. Gondoljunk csak arra, mi minden veszett el. Táncsics „Józan ész” c. munkájából például mutatóvány sem maradt. 1848 végén kinyomták Budán, de mielőtt még forgalomba került volna, Windischgrätz bevonult osztagai a példányokat a nyomdában lefoglalták és megsemmisítették. Akadálytalanul forgalomba került könyveknek is nyoma vesztetett, minden politikai vagy katonai ok nélkül, sőt, éppen a legelterjedtebbek és legártatlanabbak közt tűnt el a legtöbb. Mondhatni, nem volt olyan nyomda, mely nem adott volna ki naptárt. De a naptár újabb kiadása mindig feleslegessé teszi a régit, melyet aztán begyűjtásra használtak. Ugyanígy vagyunk az iskolai tankönyvekkel. Elhasználódtak, elrongyolódtak, újabb kiadások elavulttá tették a régieket. Ha Petriknek és a könyvállományoknak hinnénk, fel kellene tételeznünk, hogy egész országrészekben se naptár, sem iskolakönyv nem jelent meg. Petrikben és a könyvtárak címjegyzékeiben sok olyan könyvet találunk, melyek címlapján hiányzik az évszám s melyek megjelenésének idejét a tárgyakból, előszavukból, szerzőjük életrajzából vagy a korabeli hírlapokból nem sikerül pontosan megállapítani. Az ilyeneknek – noha lehetnek 48-asok vagy 49-esek – nincs helyük évszerinti jegyzékben.

Vigasztalódhatunk azzal, hogy az évjelölés nélküli könyvek száma ebben a két évben nem lehetett valami nagy. Örökölt szokás volt – a rendeletek és cenzorok is kívánták –, hogy a címlap tüntesse fel a megjelenés helyét, évét és a nyomdász nevét. Voltak kivételek, de csak szórványosak. Feltételezhetjük azt is, hogy Petrik és a könyvtárak hiányai nem jelentősek. Hány naptár hiányozhatik? Körülbelül 50 nyomdát nem ismerjük. Iskolakönyvek elvesztéséért nem nagyon bánkódunk. Az irodalmi termelés minőségi képe a hiányok ellenére is teljes marad, jelentős mű nemigen hiányzik. Szám szerinti beszámolóban ugyan mindenesetre kevesebbet kell mondanunk, mint amennyi volt, de a hiány magyar, latin és német könyvekben bajosan fogja meghaladni az 5–6%-ot, a többi hazai nemzetiség pedig, még ha 100%-nyi veszteséggel is számolunk, alig teszi ki az egész évi termés fél százalékát. Saját nemzeti könyvészetük sem igen tud több magyarországi kiadványról, mint amennyit nálunk már lajstromoztak.

Mindazonáltal fennmarad a tény, hogy pontos kimutatásról nem lehet szó. Nem mondhatjuk, ennyi meg ennyi könyv jelent meg; a statisztika nem az akkori tényeket, hanem csak saját jelenlegi ismeretünket vagy tudatlanságunkat elemzi.

---

²⁴ Petrik Géza: Magyarország bibliographiája 1712–1860. 4 kötet. Bp. 1888–1892.

De ha adataink nem is pontosak, valami áttekintő képet mégis adhatnak. Például – a hírlapokat és folyóiratokat egyelőre figyelmen kívül hagyva, – Petrik 60 év előtti, valamint a Nemzeti Múzeum és a budapesti egyetemi könyvtár máig gyűjtött címleírásai (ismét mellőzve a Horvátországban és Fiumében megjelent nyomtatványokat) nyelvek szerint következőként oszlanak meg:

Megjelent könyv	1848-ban	1849-ben	együtt
magyarnyelvű	547	157	704
német	192	65	257
latin	9	6	15
román	6	–	6
tót	32	9	41
horvát, szerb	5	–	5
rutén	1	–	1
olasz	2	–	2
Összesen	794	237	1031

A 704 magyar könyvvvel szemben 327 idegennyelvű áll. 1848-ban több könyv jelent meg, mint 1847-ben, vagy az előző esztendőök bármelyikében; s több mint az utána következő évtized bármelyik évében. De ez csak szám; a tiszta irodalmi színvonal süllyedt, a politika nyomult előtérbe. 1849-ben kevesebb jelent meg, mint az előző 20 esztendő bármelyikében. Inter arma silent musae. Lássuk a megoszlást tájak szerint:

a) 1848-ban

	magyar	német	latin	román	tót	horvát	rutén	olasz	együtt
Pest és Buda	335	98	2	1	12	2	–	2	452
Dunántúl és Kisalföld	99	47	6	–	1	2	–	–	155
Felvidék	15	4	–	–	18	–	–	–	37
Kárpátalja	–	–	–	–	–	–	1	–	1
Duna-Tisza köze	27	–	–	–	–	1	–	–	28
Tiszántúl	35	–	–	–	1	–	–	–	36
Bánát	3	2	–	–	–	–	–	–	5
Erdély	33	41	1	5	–	–	–	–	80
Összesen	547	192	9	6	32	5	1	2	794

b) 1849-ben

	magyar	német	latin	tót	együtt
Pest és Buda	76	37	5	1	119
Dunántúl és Kisalföld	22	17	1	2	42
Felvidék	7	–	–	5	12
Duna-Tisza köze	15	–	–	1	16

Tiszántúl	20	–	–	–	20
Bánát	–	1	–	–	1
Erdély	17	10	–	–	27
Összesen	157	65	6	9	237

A latin könyvek mind tudományos vagy egyházi kiadások. Az egyetemi nyomdából származó 2 olasz az 1847/48. évi törvények fordítása. A román, tót, horvát és rutén munkák részint politikai röpiratok, részint népies tájékoztatók és naptárak. Kis számuk miatt tartalom szerinti áttekintésük nem elég tanulságos. Már sokkal érdekesebb a magyar és német könyvek szembeállítás.

De ez az összeállítás emlékeztet Procrustes ágyára. A mesekönyvek közé beszorítjuk az olvasni még nem tudó gyermekek képeskönyveit; a tankönyvek közt van francia és angol nyelvtan is, mely felnőtteknek is hasznos; a ponyván nemcsak a népies verseket és rémtörténeteket árusították, hanem a nép gazdasági ismereteit gyarapító füzeteket is; a szótárak fele magyar-német, tehát a német rovatba is beírhattuk volna; a röpiratok nemcsak politikát, hanem pénzügyi, művelődési és szakszervezeti kérdéseket tárgyalnak, pl. az ügyvédi kar helyzetéről, az akadémia feladatairól stb. A szónoklatok túlnyomórésze egyházi beszéd, de köztük van Kölcsény összegyűjtött szónoklatainak gyűjteménye. Az „egyéb” rovatába foglaltuk az egyleti évijelentéseket, a lak- és névjegyzékeket, a pesti és pozsonyi városi útmutatókat, a kótákat. Igen vegyes tartalmú kosár ez.

Kinek írták?	Tartalom, műfaj	Magyar		Német	
		1848	1849	1848	1849
gyerekeknek	mesekönyv, ifj. regény	15	5	1	2
	tankönyv	61	20	13	7
a népnek	ponyvairodalom	43	23	15	6
	ájtatossági könyv	7	3	–	–
	naptár	16	13	12	5
művelteknek	szépirodalom	37	13	38	19
	almanachok	7	–	–	–
	emlékirat, útleírás	9	1	3	1
	tudományos művek	85	20	18	8
	szótár és lexikon	12	–	–	–
	politikai röpirat	132	12	68	8
mindenkinek	szónoklat	30	15	7	6
	törvény, alapszabály	34	8	14	3
	katonai utasítás	34	8	–	–
	egyéb	25	16	3	–
	Összesen	547	157	192	65

Sajnálatos, hogy a kótákról nem tudunk megbízható tájékoztatást adni. Hiányzanak az elő-munkálatok. Petrik egyáltalán nem vette őket könyvészetébe s a könyvtárakban sincsenek együtt. Kár. Érdekes képes címlapjuk szokott lenni, már ezért is érdemes lenne velük foglalkozni. Mint kortanuk bevilágítanak az akkori hangulatba. Petőfi Talpra magyarját szélteben dalolták, noha Egressy Béni lassú, szinte siránkozó dallama sehogy sem illik a gyújtó, tüzelő szöveghez. Közkedvelt volt Erkel Ferenc Hunyadi-indulója, Jakab István Budai indulója („Ős Buda gyermeke, föl, szaporán! Látnod a vész zászlója lobog!”)

A szabadságharc katonái Kossuth-, Bem-, Perczel-indulókat daloltak, – de megjelentek-e?

Legtermékenyebb hangjegykiadónk Lukács & Társa, főként operett- és népszínműdalokat nyomtatott.

A könyvek tartalmára még visszatérünk. Ezúttal csak számszerint tájékoztató áttekintésről volt szó.

2.

1847-ből 59 hirlap és folyóirat jött át 1848-ba: 33 magyar, 19 német, 3 román, 2 tót és 2 szerb. A magyarok közt napilap a Budapesti Hiradó; az eddig hetenkint négyszer megjelent Pesti Hirlap csak 1848. március 17-én alakul át napilappá. A németek közt napilap a Pester Zeitung.

A magyar lapok aránylag fiatalok. Legrégibb az 1832-ben keletkezett Jelenkor és melléklapja, a Társalkodó, valamint a Kolozsvárt megjelenő Erdélyi Hiradó. A harmincas évekből származik még Brassai Sámuel ugyancsak kolozsvári Vasárnapi Ujsága (1834), továbbá a Bugát Pál és Schedel (Toldy) Ferenc által alapított Orvosi Tár. A többi mind a negyvenes évekből való. Politikai lap az említett napilapokon kívül csak a kolozsvári Mult és Jelen; szépirodalmiak a Honderű, az Életképek, a Pesti Divatlap és a győri Hazánk. Utóbbi közgazdasági és társadalmi híreket is közöl. Tudományosak az Orvosi Táron kívül az Académiai Értesítő, a Religio és Nevelés, a Magyar Gazda, a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, a katolikus Egyházi és Literaturai Lap, a Nevelési Emléklapok, végül a Kolozsvárt megjelenő Természetbarát. Könyvészeti szaklap is van: Eggenberger Honi Irodalmi Hirdetője. A többi helyi híreket és kereskedelmi hirdetések tartalmazó hetilapocskák; ilyenek Pesten kívül Aradon, Miskolcon, Kassán, Debrecenben, Kolozsvárt jelennek meg. Az ottani Vasárnapi Ujság tudományt népszerűsítő néplap.

A németek a korosabbak. A Pressburger Zeitung (1764) nyolcvannegyedik, a szebeni Siebenbürger Bote (1792) ötvenhatodik évfolyamát kezdi. A pesti szépirodalmi Spiegel húszéves, 8 lap a harmincas években indult. Tudományos folyóiratuk csak egy van: a máig élő Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde.

Az 1848 küszöbét átlépő 59 lap mellé az év folyamán még további 86 sorakozik: 32 magyar, 43 német, 3 román, 5 tót, 2 szerb és 1 horvát. Ha csak a számot nézzük, meglepő a magyar nemzeti forradalom esztendejében a németek előtörése. Mintha a magyar sajtószabadság nekik használt volna legtöbbet. De nincs okunk féltékenykedésre: kérészéletű élclapok billentik a mérleget az ő javukra. Megindulnak s 2–3 szám után megszűnnek. Furcsa. A magyarnak csak egyetlen élclapja van (a Charivari), a németeknek 13. Ennyire jobbkedvűek?

Az év még a régi rend béklyóiban, de jól indul: 3 új lappal (Kath. Iskolai Lap, Kolozsvári Hiradó és a kassai Ábrázolt Folyóirat). Aztán március 15-ig csend. Március 17-én a Pesti Hirlap napilappá válik és 19-én engedély és büntetőkövetkezmény nélkül élénk új szélsőbaloldali napilap jön ki a porondra, a Márczius Tizenötödike. Követi április 2-án a Munkások

Ujsága, majd egymásután szépirodalmi (Reform), népi (Öreg ABC), emberbaráti (Közügyvéd), és politikai lapok. Júniusban ismét két napilap indul, a Radicallap és a hivatalos Közlöny. Júliusban 11 új lap keletkezik, közte 3 napilap (Kossuth Hirlapja, Népelem, Figyelmező). Külön hirlapnyomda születik (Lukács & Társa). Augusztustól kezdve azonban lelohad a lapalapítás szenvedélye – megfékezte az új sajtótörvény.

A politikai fordulat a régi lapokban eltolódásokat okoz. Régi szerkesztők visszalépnek, lapok címet változtatnak, szépirodalmi hetilapok átalakulnak politizáló közlönyökké. Április az átkeresztelések hónapja, a Honderüből Reform lesz, de szerkesztőt és irányt is változtat, a Mult és Jelenből Jelen (emlékezni sem akar a multa), az Ábrázolt Folyóiratból Képes Ujság, a Nemzeti Ujságból Nemzeti.

Az átkeresztelés sem segít. A régiek nem tarthatják magukat, a maradi irány közönybe fullad, – a lap nem kell már az előfizetőknek. Április végétől július közepéig 19 szűnik meg, köztük a jó öreg Jelenkor, a Társalkodó, a Budapesti Híradó, a Mult és Jelen társlapjai (Hon és Külföld, Historiai Kedveskedő, de alig egyhónapi lét után megbukik a Jelen is), az Erdélyi Híradó, az Egyházi és Literatúrai Lap s megszűnik 3 csak imént keletkezett folyóirat, a Közügyvéd, Öreg ABC és a Katholikus Iskolai Lap. A következő hónapok sem jobbakk. Augusztus 1-től 3 magyar lap keletkezik, 11 szűnik meg. December meg éppen a vészes bukások hónapja: 17 lap tűnik el, – Windischgrätz közeledik, újév után bevonul Pestre.

Az 1848-ban élt magyar lapok közül mindössze 15 éli túl Szilveszter napját, kevesebb, mint 1831 óta bármely esztendőben; e számban benne van az a 6 is, mely az 1847-től örökölték közt még megvan (Académiai Értesítő, Religio és Nevelés, Pesti Hírlap, Aradi Hirdető, Kassa-Eperjesi Értesítő, Debrecen-Nagyváradai Értesítő). A németek jobban jártak, 20 marad fenn, de köztük 8 Erdélyben a szászoknál, 1 Temesvárt, 1 Aradon és 2 Pozsonyban.

1849 áprilisában a magyar sajtó helyzete látszólag kedvezőbbre fordul, 4 lap indul, – de 4 is szűnik meg. Júniusban 3 lap indul, 6 szűnik meg. Még júliusban is 4 indul, de 9 hagyja abba. S augusztus 11-én jelenik meg utoljára a 2 utolsó forradalmi lap, a Közlöny és a kolozsvári Szabadság.

A bukást az 1848-as lapokból csak a Katholikus Néplap és a Figyelmező, az 1849-ben alapított Gazdasági Lapok, továbbá az 1847-ről átjött Académiai Értesítő, Aradi Hirdető, a Debrecen-Nagyváradai Értesítő és a Kassa-Eperjesi Értesítő éli túl. Hét. Kevesebb lapunk, mint 1849 végén csak 1820 előtt volt, utána pedig soha.

A lapok élete visszatükrözi a két esztendő minden nyugtalanságát, nekilendülését és abbamaradásait. Van ujság, mely az első szám után megszűnik. Ilyen 1848-ban a Forradalom (szerk. Hatvani Imre és Magos Ernő), 1849 júliusában a Futár. Napilapnak indul és egy napot ér meg. Egy másik Forradalom (szerk. Erdélyi Artúr), szintén „napilap”, 1849. július 10. és 11-én 2 számra viszi. Hosszú a sora azoknak, melyek 3–4–5–6 számig jutnak, 2–3–4–5 hétig élnek. Az átlag néhány hónapig bírja, félév már nagy kor. Egy évet vagy ennél hosszabb időt csak hét 1848-as (Ábrázolt Folyóirat – kétszer változtatott címmel –, a debreceni Alföldi Hírlap, a Figyelmező, Kath. Néplap, Közlöny, Márczius Tizenötödike és a Nép Barátja), továbbá egy 1849-es (Gazdasági Lapok) ér el. Volt olyan is, melyet csak hirdettek, de megszületni már nem tudott, – példányt nem, csak előfizetési felhívást ismerünk belőle (Való, Pécsi Tárogató, Törvényhozási és Törvénykezelési Lapok).

A németek sem sokkal szerencsésebbek. Régibb lapjaik közül 9 éli túl a szabadságharcot (az Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde és a Pressburger Zeitung a mi korunkig, a Siebenbürger Bote 1862-ig, a brassói Satellit 1858-ig, a Pester Zeitung, valamint a Spiegel és melléklapjai 1852-ig), az 1848-ban keletkezettek közül 4 evez át 1849-be, de azontúl csak

egy (Der Katholische Christ, 1869-ig). Az 1849-esek közül szintén csak egy él tovább (a Kronstädter Zeitung, máig.)

A forradalom és szabadságharc lapjainak jegyzéke²⁵ valószínűleg teljes, mégsem könnyű megmondani, számszerint hány lap volt összesen? Több lap megváltoztatta a címét. A jegyzék külön-külön sorolja fel az Ábrázolt Folyóiratot, Képes Ujságot és Mulattató Képesujságot, pedig e három egy, csak a címet másította. A Pesti Divatlap 1848. június 25-én megszűnik, de július 5-étől, más nyomdában, mint Budapesti Divatlap folytatja életét. A Természetbarát átalakul Ipar és Természetbaráttá. A Budapesti Híradó, elhunytá után három héttel, ugyanazon szerkesztő vezetése mellett, mint Figyelmező támad fel. A Honderű helyett más szerkesztő alatt és más szellemben a Reform jelenik meg. A Nemzeti Ujság ugyanígy átváltozik Nemzeti-vé, az Erdélyi Híradó Kolozsvári Híradóvá. A Tiszavidéki Ujságot betiltják, pótlására a Tiszavidéki Emlék indul. A Népelem és Radicallap egyesül, új címük Népelem-Radicallap. Némely megszűnt lap hosszabb szünet után éled újjá, de más címmel, pl. a Religio és Nevelés 5 hónapi szünet és már fegyverletétel után mint Religio. Külön számoljuk-e el, vagy egynek vegyük az ilyet?

Régtől fogva s utána még sokáig szokás volt, hogy főlap mellé melléklapot adtak. Ilyen a Budapesti Divatlap mellett a Nemzetőr, a Religio és Nevelés mellett az Egyházi és Literatúrai Lap, a Jelenkor mellett a Társalkodó, a Magyar Gazda mellett a Mezőgazdasági Nefelejts, a Hadilap mellett a Csiki Gyutacs. A Mult és Jelennek 3 melléklapja van (Historiai Kedveskedő, Hon és Külföld, Kolozsvári Hetilap). Ezekkel az uszályokkal német mintát követtek s a hazai fontosabb német ujságok mind adtak ki hasonlókat (pl. Volkstribun a Pester Zeitunghoz, Pester Figaro a Constitutionelles Tageblatthoz, Wegweiser a Der Ungarhoz, a Spiegelnek és a Siebenbürger Wochenblattnek 3–3 melléklapja volt). Külön egységnek számítsuk-e? A könyvészet külön számítja.

Nemcsak nyomdák vándorolnak, hanem hirlapok is. Az 1847/48-i országgyűlés megnyitásakor a Budapesti Híradó egész szerkesztősége hajóra ül, Pozsonyba települ át s a gyorsabb tudósítás kedvéért a lapot, neve ellenére, ott adja ki. Az új – a pesti – országgyűlés összehívásakor ismét hazatér. A Márczius Tizenötödike és a Nép Barátja 1848 utolsó napjaiban átmenekül Debrecenbe. Az Esti Lapok a diadalmasan hazatérő kormányt Debrecenből Pestre kísérik. A Figyelmező Görgei elől Pozsonyba szökik s csak a szabadságharc leverése után merészkedik vissza Pestre. A Közlöny mindenhova követi a kormányt. Pestről Debrecenbe, Debrecenből Pestre, innen Szegedre, végül Aradra. Utolsó száma itt jelenik meg. Melyik táj sajtója közé számítsuk? (Az indítás székhelyére szokás.)

Sűrűn változtatják a nyomdát is. Táncsics hetilapja, a Munkások Ujsága, tíz hónap alatt először az egyetemi nyomdában, azután Táncsics saját rövidéletű nyomdájában, majd Kozmánál, utána Lukácsnál, végül a debreceni nyomdában készül. A Magyar Őr Bagónál kezd. Lukácsnál végzi. A Figyelmezőt Pesten hol az egyetemi nyomda, hol Kozma állítja elő.

Csupa nyugtalanság, folytonos helycsere, összevisszaság.

A hirlapkönyvészet adatait az alábbi táblázatokban csoportosítjuk:

---

²⁵ Id. Szinnyei József: Hirlapirodalmunk 1848/49-ben. Bp., 1877. – Kiegészítették Szalády Antal, Kereszty István és Goriupp Alisz.

I. Nyelv és táj szerint.

a) 1848-ban

	magyar		német		román		tót		szerb		horvát		együtt
	régi	új	régi	új	régi	új	régi	új	régi	új	régi	új	
Pest és Buda	19	20	7	26	1	1	–	2	2	2	–	1	81
Kisalföld	2	1	2	10	–	–	2	3	–	–	–	–	20
Felvidék	2	2	–	2	–	–	–	–	–	–	–	–	6
Alföld	–	2	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2
Tiszántúl	3	2	1	1	–	–	–	–	–	–	–	–	6
Bánát	–	–	1	2	–	–	–	–	–	–	–	–	3
Erdély	8	5	8	2	2	2	–	–	–	–	–	–	27
Összesen	33	32	19	43	3	3	2	5	2	2	–	1	145

b) 1849-ben

	magyar			német			román		tót		szerb		együtt
	régi	48-as	új	régi	48-as	új	régi	új	48-as	új	régi	új	
Pest és Buda	1	8	7	5	2	4	–	1	1	–	2	–	31
Kisalföld	–	–	2	2	–	1	–	–	1	–	–	–	6
Felvidék	1	–	–	–	–	–	–	–	–	2	–	–	3
Alföld	–	1	4	–	–	1	–	–	–	–	–	–	6
Tiszántúl	2	1	3	1	–	–	–	–	–	–	–	–	7
Bánát	–	–	–	1	1	2	–	–	–	–	–	–	4
Erdély	–	1	5	5	1	1	1	1	–	–	–	–	15
Összesen	4	11	21	14	4	9	1	2	2	2	2	–	72

II. A magyar lapok a megjelenés sűrűsége és a tartalom jellege szerint.

a) 1848-ban

	fővárosi vagy vidéki	napilap	hetenként			kétheti	havi	időhöz nem kötött	együtt
			4-5	2-3	1 sz.				
hivatalos	fővárosi	1	–	–	–	–	–	–	1
politikai	fővárosi	10	1	1	3	–	–	2	17
	vidéki	–	2	4	–	–	–	–	6
irodalmi	fővárosi	–	–	1	5	1	–	–	7
	vidéki	–	–	1	1	–	–	–	2

egyházi és nevelésügyi	fővárosi	–	–	1	2	–	–	1	4
tudományos	fővárosi	–	–	1	–	–	2	1	4
	vidéki	–	–	–	1	1	–	–	2
közhasznú ismeretterjesztő	vidéki	–	–	1	1	–	1	–	3
gazdasági	fővárosi	–	–	2	–	–	1	–	3
hadi tudósító	fővárosi	–	–	–	–	–	–	1	1
	vidéki	–	–	–	–	–	–	1	1
képes ujság	vidéki	–	–	–	3	–	–	–	3
élclap	fővárosi	–	–	1	–	–	–	–	1
hirdetési	vidéki	–	–	–	2	–	–	–	2
könyvészeti	fővárosi	–	–	–	–	–	1	–	1
vegyestartalmú	fővárosi	–	–	1	–	–	–	–	1
	vidéki	–	–	–	5	–	–	1	6
	Összesen	11	3	14	23	2	5	7	65

A számok rögzítő erejét ezúttal a lapok időközi ingatagsága teszi kétségesse. A Religio és Nevelés az első év első felében hetenkint kétszer, a másodikban hetenkint háromszor jelenik meg. A Munkások Ujsága első 5 hónapjában hetenkint egyszer, azontúl kétszer. Júliustól fogva Brassai is hetenkint kétszer adja ki a Vasárnapi Ujságot. Még több példát lehetne idézni.

b) 1849-ben

	fővárosi vagy vidéki	napilap	hetenkint		havonta	időhöz nem kötött	együtt
			2-szer	1-szer			
hivatalos	fővárosi	1	–	–	–	–	1
	vidéki	–	–	1	–	–	1
politikai	fővárosi	4	–	3	–	1	8
	vidéki	6	5	–	–	1	12
egyházi	fővárosi	–	1	1	–	–	2
tudományos	fővárosi	–	–	–	1	–	1
katonai szaklap	vidéki	–	–	1	–	–	1
gazdasági	fővárosi	–	–	1	–	–	1
vegyestartalmú	vidéki	2	1	6	–	–	9
	Összesen	13	7	13	1	2	36

AZ ÍRÓK

1.

Ez az idő valóban a fiatal Magyarország kora volt. A körülbelül 170 ismertebb író közül 60 még nem érte el a harmincadik évét, sőt 20-an még a huszonötödiket sem. Nem ezek a huszas éveiket élők intézik az ország sorsát, de ők fejezik ki a nemzet érzelmeit. Szókimondásukkal, rohanó eszméikkel, sziporkázó cikkeikkel ők irányítják a közvéleményt, mely a kormányzás vitorláiba a szelet fújja. S mily kitűnő nevűek vannak köztük! A legjobb költők, Petőfi, Tompa, Jókai, Vajda János, Bulyovszky, Gyulai Pál, ifj. Szász Károly, Vas Gereben, Vahot Imre, Kerényi Frigyes, Pálffy és Pákh, Greguss, Lévy József, Lauka, Lisznyai, Obernyik. Országos tekintélye van a 26 éves Csengery Antalnak, ki a Pesti Hírlapot szerkeszti, és Lónyai Menyhértnek, aki valamennyi közt a legképzettebb. Ha munkásságuknak a forradalomig elért eredményeit nézzük, meg kell vallanunk, méltán vonták magukra a közfigyelmet.

A harmincas éveikben levők is ötvennél többen vannak. Ők már inkább részesei a hatalomnak, a 36 éves Szemere Bertalan belügyminiszter, a 35 éves Eötvös József közoktatásügyi miniszter, utóda, Horváth Mihály csanádi püspök is innen van a negyvenen. A külügyi államtitkár, Pulszky Ferenc, 34 éves és még fiatalabb Trefort Ágoston kereskedelemügyi államtitkár. A harmincasok közt még olyan nevek akadnak, mint Arany János, Erdélyi János, Hunfalvy Pál, Lukács Móric, Nagy Ignác, Sárosi Gyula, Sujánszky Antal, Szalay László, Szigligeti Ede, Tóth Lőrinc, Garay János, Kemény Zsigmond, Kuthy Lajos.

Ennyi fiatal mellett a negyvenen túl levők már ritkábban jutnak szóhoz. Kossuth sok kormányzati dolga mellett még gyakran ír vezércikket s lapjának szerkesztője, Bajza József, éppen igen serény. De Vörösmarty Mihály hallgat, Császár Ferenc, aki magasrangú bíró, csak jogtudományi munkákkal jelentkezik, Szemere Miklós is inkább vadászik, arcképeket rajzolgat és szobrokat farag, csupán Czuczor Gergely ír a régi hévvel. A tudósok, Fényes Elek, Toldy Ferenc, Michnay Endre Dániel, Fogarasi János tovább rakosgatják cédulóikat, mintha mi sem történt volna. Petrichevich Horváth Lázár, a Honderü szerkesztője, az átalakulás láttán lecsapja a tollat s elutazik a Szentföldre.

Az ötvenedik életévébe lépő Táncsics nyugtalankodásával és szorgalmával megszégyeníti a fiatalokat is. Nemcsak hírlapot szerkeszt, illetőleg annak úgyszólván minden sorát maga írja, hanem ő vezet könyvei számával is. Senkitől annyi könyv nem jelent meg, mint tőle (1848-ban 9, nem számítva az elkobzottat, s 1849-ben is egy.) A többi ötvenes közt a legszorgalmasabb Brassai Sámuel. Bugát Pál és id. Szász Károly a politikára adta magát. Helmeczy Mihály szeme gyöngülésére hivatkozva lemond a Jelenkorról meg a Társalkodóról és visszavonul. Jósika Miklós, eddig a legtermékenyebb regényíró, nem ír. Kubinyi Ágoston bezárkózott a Nemzeti Múzeum elefántcsonttornyába. Széchenyi pár hónapig miniszter ugyan, de elborul a balsejtelmei közt. Szilágyi Ferencet a Múlt és Jelen nyakas maradisága miatt kitessekeltek kolozsvári tanári székéből s Pestre költözött, várva a fejleményeket. Wesselényi Miklós a felsőházban felszólalt a forradalmi tények ellen, kigúnyolták, elvonul Gräfenbergbe, hol egykor a börtönbüntetését töltötte, s csak 1850-ben tér vissza – meghalni.

Az egész öregek közül a 82 éves Fejér György, „legtermékenyebb író e hazában”, még mindig kiad 2 történelmi munkát. Döbrentei Gábertől Huszárdalok jelennek meg és ódát ír V. Ferdinándhoz. Egyed Antal Elégiái új kiadásával örvendezteti meg híveit. Gyurikovics György latin forrásműveket rendez sajtó alá. Méhes Sámuel visszavonult kolozsvári lapjaitól

és tanári székéből s már csak a borkereskedés érdekli, mellyel nagyobb vagyont szerzett, mint minden írásával. Fáy András és Szemere Pál mintha már nem is élnének.

Az ország minden tája adott írókat a hazának, a legtöbbet az északi megyék, – több mint 60-at. Főleg Zemplén. Kossuth is innen származik. Felvidéki szülőhelye szellemét hozta magával Greguss, Helmeczy, a két Hunfalvy, Kazinczy Gábor, Kerényi Frigyes, Kubinyi Ágoston, Lévay József, Lisznyai Kálmán, Bajza József, Czuczor Gergely, Egressy Gábor, Fáy András, Pákh Albert, Pulszky Ferenc, Szemere Bertalan és Miklós, Tompa, Trefort, Vahot Imre és bátyja Vachott Sándor, meg számos más.

Születésénél fogva is fővárosi író csak kevés van. Budán született Eötvös József, Toldy Ferenc, Szalay László és Ney Ferenc. Pestiek Falk Miksa, Hugó Károly, Lukács Mór, Podmaniczky Frigyes, Remellay Gusztáv, Sujánszky Antal, Vajda János és Vallas Antal.

A kisalföldi városok közt Komárom nevelte a legtöbb író: Jókait, Tóth Lőrincet, Obernyikot, id. Szinnyi Józsefet és az öreg Jallousich András pátert, ki annyi érdektelen latin üdvözlőverset írt, hogy még a római tiberi akadémia is levelező tagjává választotta.

A. dunántúliak névsorából emeljük ki Császár Ferencet, Döbrentei Gábort, Egyed Antalt, Fejér Györgyöt, Garay Jánost, Jámbor Pált, Nagy Ignácot, Kovács Pált, Tánics Mihályt, Vas Gerebent és Vörösmarty Mihályt. Közel 30 negyvennyolcas írójával a Dunántúl a tájak közt a második helyet bírja.

Az Alföld fia Petőfi, Bulyovszky, Horváth Mihály, Klauzál Gábor, Szatmári Károly, Szemere Pál. Tiszántúliak Arany János, Csengery, Dobsa, Ábrányi Emil, Erdélyi János, Fényes Elek, Irinyi József, Lauka Gusztáv, Pálffy Albert, Sárosi Gyula, Szabó Károly Szigligeti Ede, Vasvári. Bánátiak Berecz Imre, Cherrier Miklós és Degré Alajos. Az erdélyiek közt a legismertebbek Berde Áron, Brassai, Gyulai, Petrichevich Horváth Lázár, Jósika Miklós, Kemény Zsigmond, Kriza János, Kövály László, Mentovich Ferenc, Sükey Károly, a két Szász Károly, Szilágyi Ferenc és fia Sándor, s végül Vida Károly, a Figyelmező szerkesztője.

Ha a névsort átfutjuk, feltűnő, mennyi köztük a katolikus pap. Övék az aránylagos többség. Czuczor, Egyed, Jámbor Pál és Sujánszky Antal költői munkásságukkal, Fejér György és Horváth Mihály mint történetírók emelkedtek ki köztük. Sok a tanár is, pap és tanár mindig közelebb tartozott a könyvhöz, íráshoz, mint a többi foglalkozású ember. Az orvosok közt Hugo Károly drámát ír, Kovács Pál lapot szerkeszt. Néhány ügyvéd és bíró mellett számos hivatalnokot látunk. A Nemzeti Múzeum igazgatója Kubinyi Ágoston, a múzeum természet-tudományi osztályának őre Frivaldszky Imre, továbbá az egyetemi könyvtár igazgatója, Toldy Ferenc s éhbéren dolgozó hivatalnoka, Hanák János, azután az akadémiai könyvtár vezetője Hunfalvy Pál s írónoka, a szintén akadémikus és szintén éhbéren tengődő Repiczky János, már foglalkozásuknál fogva is irodalmi légkörben éltek. Hasonlóképpen tudományos viszonyok között működtek a Szemere Bertalan által megszervezett statisztikai hivatal tisztviselői: Fényes Elek igazgató, Kövály László és Palugyay Imre rendes tagok. A kormány ezenkívül még egy tudományos intézményt létesített: „országos historiographusok”-at nevezett ki, levéltárnoki feladatkörrel. Ilyenek lettek Dobrossi János ügyvéd (ki még a régi rendszer idejében kiadta Kölcsey Ferenc naplóját, melynek múzeumi példányán az a feljegyzés olvasható: „készült 1847–48-ban egy földalatti titkos nyomdában cenzura nélkül.”). Mészáros Károly és Zalár (Hizli József), aki ezt a hivatalt Damjanich táborában látta el.

Bugát Pál, az Orvosi Tár szerkesztője, az országos főorvos magas tisztét viseli, amiért utóbb az önkényuralom megfosztotta egyetemi szeméstanári állásától. Mellette orvosi osztályfőnökként a szerkesztőtársa, Flór Ferenc egyetemi sebésztanár működik.

A fiatal írók közül számosat neveztek ki bizalmi állásokba. Ábrányi Emil miniszteri titoknok, Bulyovszky Gyula hivatalnok a belügyminisztériumban, Remellay Gusztáv ugyanott tollnok, Szegfi Mór, Lévy József és 1849-ben Arany János miniszteri fogalmazó; Csengery Antal és Kemény Zsigmond Debrecenben belügyminiszteri tanácsos lesz, utóbbi a törvényszerkesztő osztály vezetője. Egressy Gábor kormánybiztos Szegeden, Fogarasi János tanácsos a pénzügyminisztériumban, Frankenburg Adolf lajstromozó és fordító a külügyben, Tóth Lőrinc az igazságügyminisztérium elnöki titoknoka, Korizmic László osztálytitkár a földművelésügyben, Jámbor Pál pedig a közoktatásügyi minisztériumban.

Mindezek a kinevezett írók egyúttal ujságírók is. Sok más, majdnem annyi, mint amennyi a papíró, hivatásos szerkesztő s kizárólag a felporzott és megsaporodott hirlapirodalomnak szentelte munkásságát. Nem volt valami biztos kenyér, a hirlapok keletkeztek, marakodtak és megszűntek. Viharkorbácsolta hullámokon táncoló csónakok. Az íróknak mégis annyira ez az eleme, hogy midőn az országnak a forradalomért fegyverrel kell helytállnia, inkább tollal harcolnak eszméikért. Katonának csak kevesen jelentkeztek. Kerényi Frigyes, Lisznyay Kálmán, Podmaniczky Frigyes, Sükey Károly, Szabó Károly, Vajda János honvéd; Bem térképező tisztje a dereshajú és fehérszakállú Brassai Sámuel hadnagy, aki résztvesz a szamosfalvi és piski ütközetekben; Arany János mint köznemzetőr Aradon 2 héten át hallotta az ágyúk bömbölését, Degré pedig bánáti szülőföldén esett át a tűzkeresztségen. Tompa Mihály tábori lelkész; Friebeisz István, Werfer Károly és Zalár tiszti rangban haditudósító, szerkesztő, tábori nyomdász vagy historiographus; Petőfi és Vasvári Pál, a 22 éves őrnagy Erdélyben hősi halált hal.

2.

Senki sem írt hosszúlélegzetű munkát, mely íróját huzamosabb időre szobához kötötte volna. Az a kevés terjedelmesebb könyv, mely 1848-ban megjelent, március 15 előtt kéziratban már mind készen volt, vagy már ki is volt nyomva. Ujság- és röpiratírásból állt az átalakulást követő írói munka, ez pedig sok előzetes eszmecserét és vitát kívánt. Az irodalmi élettel tehát együttjárt a sűrű társadalmi érintkezés. A fiatalok eljártak a Szabadságcsarnokká elkeresztelt Pilvax-kávéházba, de nyüzsögtek a társaskörökben is, melyek, amióta nem kellett hozzá engedély, igen megsaporodtak. Az ósdiak a Gyűlében találkoznak, hol Liphay Sándor, a Nemzeti Ujság szerkesztője a hangadó. Itt elmondták azt, amit lapjukban nem írtak meg, t. i. hogy mindabból, ami történik, sok jó nem fog származni. A tagok közt vannak mágánások, mint Desseffy Emil, gazdag polgárok, mint Emich Gusztáv, s főként a katolikusságukat hangsúlyozó írók, mint Sujánszky Antal.

A Pesti Kör a mérsékelt haladók tanyája, vezetője Fényes Elek. Irinyi József, a Tizenkét pont egyik szerzője, először itt mutatta be a kiáltványt, de a kör tagjai szelídlelkűen azt indítványozták, hogy körözzék csak országszerte a pontokat, s majd ha érik a közhangulat, az országgyűlés elé mehetnek velük.

Március után újabb egyesületek alakultak, ezekben minden eddig elért vívmányt keveseltek. Ilyenek a Radikalkör és az Egyenlőségi társulat. Harsány hangok szólaltak itt, Petőfi meg Zerffi, a Reform szerkesztője. Erélyesen tiltakoztak a kormány sajtópolitikája ellen.

A Nemzeti Kaszinóba eljárt néhány idősebb író, de csak aki előkelőségénél fogva erre jogosítva volt. Elsősorban – amíg tovább nem állt – Petrichevich Horváth Lázár, kit azonban itt is csúfoltak, lapját „hölgyfutárnak” gúnyolták, csipkedték csapnivaló regénye miatt s mulattak kis púpos alakján, melyet még túlzott azzal, hogy óriási színházi látszóvet akasztott nyakába, mert a kaszinói uzsonnázgatás után rendesen elment a Nemzeti Színházba, hol

páholyt bérelt. A kis embernek azonban félelmetesen gonosz nyelve volt; amikor pl. az urak egyike krumplihoz hasonlította, ránevetett: „akkor kettőnkből jó beefsteak válnék”.

Mindezek az összejöveteleken sok elménckedés, sok talpraesett jellemzés és okos ötlet hangzott el. Március után jókedv és szellemes gonoszkodás volt az uralkodó hangulat. A nyelvújító és nyelvtisztító Helmezyt azzal ugratták, hogy a minisztérium adminisztrációja kifejezés helyett az „országászati észlészet”-et kívánja használatba hozni. Az egyenlőség eszméjét szolgálta, hogy a nevek nemesi y-végződését i-re változtatták s Jókayból lett Jókai, Vasváryból Vasvári, Léwayból Lévai, Lisznyayból Lisznai, Sárosyból Sárosi és így tovább. A névírásból gyakran meg lehet határozni, hogy valamely mű március előtt vagy után jelent-e meg.

A népuralom hívei kalpagjukra vörös tollat tűztek. Flamingóknak hívták őket s e megjelölés rajtuk maradt, ha nem is viselték a vörös tollat. Ilyen flamingónak számított Petőfi s az öregek közt Táncsics. Petőfinek különösen a Királyokhoz címzett költeménye keltett megdöbbenést, a képviselőválasztáson is erre hivatkozva korteskedtek ellene. Petőfi flamingóvoltának tulajdonítja Jókai, hogy az Életképek előfizetőinek száma 1500-ról néhány hónap alatt 400-ra csökkent; a kiadónak is ez volt a véleménye, mert felmondott Petőfinek. Táncsics sokkal szelídebb lelkű, csupa jóhiszeműség szókimondásában is. De a szókimondás akkor is fáj, ha nyílt szívből fakad. Sokan berzenkedtek írásai miatt, leginkább azonban túlzásba vitt népiesége ártott neki. Cikkeiben és képviselőházi beszédeiben a „hallja kend”-stílust alkalmazta s ezért író- és képviselőtársai közderűtséggel igyekeztek őt nevetségessé tenni. Nem zavartatta magát, nem lobbant haragra, még ő csitította a népet, ha törekvéseit nem sikerült azonnal elérnie.

Az ingerlékeny Petőfi bezzeg összeveszett mindenkivel. Sértő leveleket írt minisztereknek, versben megtámadta költői pályafutása atyai pártfogóját, Vörösmartyt, mert az mint képviselő a kormány egyik javaslatára szavazott („Nem én téptem le homlokodról, Magad tépted le a babért!”), s összekülönbözött legjobb barátjával és szerkesztőtársával, Jókaival, ki a Vörösmarty-ellenes támadást helytelenítette.

Jókai nem tartozott a flamingók közé. Az Életképekben dicsőítette a forradalmat s lelkesítette az ifjúságot és a nőnemet, de cikkei inkább szerelmeslevelek a szabadsághoz, az elragadtatás felkiáltásai a forradalom mézesheteiben – így jellemzi Gyulai Pál.²⁶

S ha már Gyulainál tartunk, idézzük véleményét Pálffy Albertről is. Pálffy a legtehetségesebb az ifjú hirlapíró gárdában. Buzgó olvasója a francia lapoknak, részletesen ismeri a francia forradalom történetét. Nem volt szónok, nem tudott lelkesedni, de annál szenvedélyesebben gyűlölt s jól értette a gúny művészetét. Nem gondolkozott mélyen, de élesen és gyorsan látott. A törvénybe vetett bizalmat táblabírópolitikának gúnyolta, beszéd helyett tetteket követelt. Egyszerűen és világosan írt, hevület nélkül, de csinosan, magyar ízzel. Március 15 után rámenő eréllyel azonnal megindítja újszerű lapját, a Márczius Tizenötödikét s mint éles ellenzéki fenn tudja tartani minden viszontagság közt, elviszi Debrecenbe, vissza is hozza s Kossuth csak akkor adja beleegyezését betiltásához s Pálffy pörbefogásához, mikor Kossuth családi környezetét, a „női kamarillát” támadja.

Egy másik jellegzetes alakja az irodalmi életnek Radakovics József, ki diákkorában „Vas Gereben” címen önképzőkori élcslapot szerkesztett s utóbb ennek az ujságocskának a nevét vette fel s tette híressé regényeivel. Életpiros arcú, vidám, eleven fiatalember, ki az egész országot megnevettető farsangi tréfával erőszakolta ki, hogy a győri Vaterlandot megszüntessék

---

²⁶ Gyulai Pál: Bírálatok. Bp., 1911. 135. 1.

s helyette a Hazánk című hirlapot indítsák. A győri ifjúságot bosszantotta, hogy a városnak csak német lapja van; Vas Gereben száz jogászt nagyhasú német polgárnak öltöztetett, vörös orrálarcral, óriási hamis pápaszemmel, kezükbe adott egy-egy Vaterlandot s az ifjak párosával, lassú menetben, az ujságukat olvasva végighaladtak Győr utcáin, nagy mérgére a német polgártársaknak, szégyenére a kiadónak s mulatságára a magyaroknak. Kossuth ötlete volt, hogy bízzák Vas Gerebenre a kormány által gyámolított néplapot, a Nép Barátját. Komázó hangját Arany János, a névleges szerkesztőtárs, röstelte és az értelmes magyar parasztságra sértőnek vélte.

A fiatalok közt a kormány Irinyi Józsefet becsülte legtöbbre. Bevonta bizottsági tárgyalásokba, megválasztatta képviselőnek. Tökéletesebb párizsi alakot nem lehet elképzelni – emlékszik rá Jókai. – A francia aranyifjúság közt nevelkedett. Télen sem viselt felöltőt, azt mondta, Párizsban nem ismerik a hideget. Még a forradalom alatt is frakkot viselt fehér mellénnyel. A fiatalok egy része Vahot Imrét vallotta vezérének. Őszinte a modortalanságig, szeretetreméltó és élesnyelvű, tántoríthatatlan népbarát és következetes a zordonságig. Az idegen szokásoknak hódoló főrangúakat kegyetlenül ostorozza, undorodik minden hízélgéstől, de emlékirataiból melegszívű, humorral megáldott ember lép elénk. Id. Szinnyei József egyszer meglátogatta: „A Pesti Divatlap szerkesztőjéhez Beöthy Zsigmond sógorom egy költeményt küldött; fölkerestem őt lakásán és félve nyitottam be hozzá, midőn Vahot Imre reggeli öltönyében, kék czafrangos piros sapkával a fején, hosszú szárú csibukkal és tekintélyes szakállal lépett eléem; megijedtem ezen tekintélytől és alig tudtam az üzenetet elmondani”.²⁷

Szakállvisélet és csibuk, otthon török fez, társaságban frakk, évődő társasélet kocsmákban, szalonokban és egyesületekben, divatlap, röpirat és almanach, mind tartozéka a táblabírókor (biedermeier) életének.

3.

Újév. Hannibal ante portas. A kormány csomagol, a szerkesztőségek Debrecenbe menekülnek, az országgyűléssel együtt odautaznak a képviselőház írótagjai is: Hunfalvy Pál, Irinyi József, Kazinczy Gábor, Kemény Zsigmond, Lónyai Menyhért, id. Szász Károly, Tácsics és a ház leghallgatagabb tagja, Vörösmarty Mihály.

De nem mind. Eötvös és Trefort külföldre távoztak, ők már akkor látták veszve a forradalom ügyét, amikor a feldühödött nép a Lánchídnál agyonverte Lamberg tábornokot. Mások maradnak. Vannak írók, akik nyugodtan maradhatnak. Nagy Ignác az egész idő alatt beteg volt s kimaradt mindenből. Obernyik Károly is távortartotta magát a politikai mozgalmaktól, öreg édesanyját sem akarja elhagyni. Kubinyi Ágoston Windischgrätz előtt leteszi a hűségesküt, amiért májusban a diadalmasan visszatérő Kossuth menesztí. Palugyay Imre ragaszkodik hivatalához, Windischgrätz kinevezi a közigazgatás tanulmányi osztályához titoknokká. Vida Károlynak, a Figyelmező szerkesztéséért nincs mitől félnie.

Voltak akik talán elszámították magukat, mert nem hittek túlzó megtorlásban. Vagy nem kaptak fuvart – a menekülők minden szekeret, minden lovat igénybe vettek –, gyalog pedig nem mertek nekivágni a csikorgó hidegnek. Ezek nem kerülték el a végzetet. A letartóztatottak közt van Fényes Elek, Vahot Imre, Czuczor Gergely. Czuczort, szegény öreget, rikoltó verse, a Riadó miatt kezén-lábán vasbilinccsel vetik magánzárkába. Amikor majd Görgei visszafoglalja a budai várat, a börtön kapujából kilépve, első dolga lesz, hogy láncoskeresztjét

---

²⁷ Id. Szinnyei József: Irodalmi viszonyaink 1845- és 1888-ban. Bp., 1888. 4. 1.

magasra tartva, a honvédek szuronyai elé való közbevetéssel megmentsen egy pár osztrák tisztet. Haynau győzelme után aztán ismét bilincsben évekre a kufsteini börtönbe kerül.

Akik Debrecenbe mentek, a túlsúfolt városban heves politikai vitákba merülnek, irodalomra alig ügyelnek. Azaz, valaki mégis van, aki a pislákoló lángot élesztetni tudja: Sárosi Lajos (illetőleg írói nevén Gyula), a váltófőttörvényszék bírása, bámulatosan tetterős férfiú, aki pl. másfél nap alatt 200 perről tudott a tanácsa előtt részletesen beszámolni. Aranytrombitájának rendkívüli sikere volt, amit főként saját elragadó előadóművészetének köszönhetett. Felolvasásaihoz belépti díjat szedett az aradi ref. egyház javára s néhány hónap alatt ez úton 18.000 pengőforintot gyűjt össze. Világos után Sorsich Albert név alatt tanítóskodik egy győngyösi magánintézetben, de elfogják, kétévi vizsgálati fogság után halálra és vagyonelkobzásra ítélik, szerencsére utóbb börtönre mérséklék az ítéletet.

Gyors fordulatok következnek. Májusban mámoros visszatérés Pestre, júliusban újra menekülés. Augusztusban kezdődik a bujdosás, bozótbarejtőzés, nyomozás és felelősségrevonás. Még az olyan büntelen költő is, mint Vörösmarty, távoli szatmári falvakba követi családjával együtt sógorát, Bajza Józsefet, akinek persze sok volt a rovásán a Kossuth Hírlapja és a Futár miatt. „Nos patriam fugimus” – karcolja Vörösmarty egy éjjeli szállást adó erdész kunyhó ajtajára.

A KIADÓK

1.

Az írók egy része még mindig önkiadó. Maguk fizetik a nyomdaköltséget s példányaikat elszámolásra bizományosnak adják át, ki mint könyvkereskedő részint maga árusítja, részint pedig a vidéken albizományosai útján terjeszti őket. Ez az író számára rendszerint rossz üzlet s örülhetett, ha az évek során befolyó csip-csup összegekből a költségei megtérültek.

Az önkiadók közt a legvállalkozóbb kedvű Táncsics Mihály. Még saját nyomdára is tett szert, hogy önmaga műveit nyomathassa. Ez sem volt jó üzlet, nyomdáját néhány hónap múlva megszüntette és hivatásos kiadót keresett.

Közkedvelt szerző azonban munkáihoz, vagy akár ismeretlen író vonzó tárgyú és időszerű írásaihoz könnyen talált kiadót. Ez megvásárolta művét s minden a könyv előállításával és terjesztésével járó költséget vállalta. Könyv után járó írói tiszteletdíjből azonban talán csak a rendszeresen nagy szorgalommal író Jósika Miklós tudott megélni. A többi, aki írásból kívánta fenntartani magát, s elég szerencsés és tehetséges volt, főfoglalkozásként szerkeszthetett lapot, vagy írhatott drámát a Nemzeti Színház számára.

A tiszteletdíj igen különböző méretek szerint változott. Kilián 1843-ban 10 évre 2600 frt-ért megvette Vörösmarty összes munkáit, melyek utolsó, tizedik kötete ép 1848-ban jelent meg. Eötvös a Falu jegyzőjéért Hartlebentől 3200 frt-ot (ívenként 52 frt-ot), Jósika regényeiért Heckenasttól kisívenként 50 frt-ot (kötetjéért átlagban 1000 frt-ot) kapott, de Hartleben a kezdő Jókai első regényéért, a Hétköznapiokért, csak 360 frt-ot, Nagy Ignácnak kis 8-adrét ívért 20 frt-ot s Bajza Világtörténete nagy 8-adrétű, tömött szedésű ívéért már csak 11 frt 40 krajcárt fizetett. Emich Murány ostromáért 100 váltóforintot ajánl Aranynak, aki azonban Petőfi biztatására csak bizományba adja át a kiadást. A 130 p. frt-nyi nyomdaköltséget mégis Emich vállalta, azzal, hogy majd levonja a jövedelemből. A Pesti Divatlap 1846 évi 22. száma hírül adja, hogy „Petőfi összes verseinek újrarendő kiadását derék könyvtárosunk, Emich Gusztáv vállalja magára, ki a zseniális költő eddigelő megjelent valamennyi költeményeit 500 pengő forintot vette meg, mi nálunk kivált versekért, nem csekély díj. A mű díszkiadásban s a költő aczélbe metszett arczképével fog megjelenni.” A Pesti Divatlap tévedett; az 500 frt csak első részlete a tiszteletdíjnak, melyet Emich szerződésük értelmében további három 500 frt-os részletben, 1847. június 27-én, október 1-én és november 20-án fizetett ki. A szerződés 1. pontja szerint a költeményeket Petőfi „örökre” adta el Emichnek, ki az egyszersmindenkorra fizetett vételárért a jövőben minden további kötelezettség nélkül bármikor kiadhatja őket.

A 35 ívnyi kötet 1847. március 15-én, ép egy évvel a nagy március idusa előtt látott napvilágot s a lapok tudósítása szerint mind a 3000 példány pár hónap alatt elfogyott. Emich 1848 februárjában már meg is ismétli a kiadást, ezúttal 2 kötetben, de egyúttal megvásárolja – szintén egyszersmindenkorra – Petőfi újabb verseinek kiadási jogát is 2000 p. frt-ért. Két részletet fizetett, az elsőt – 1000 frt-ot – azonnal, a másodikat, 700-at, a könyv megjelenésekor, 1849 júliusában, Petőfi halála hónapjában. A harmadikra nem került sor, a bevonult osztrákok a kiadást lefoglalták s megsemmisítették. Emich újra kiszedeti, ezúttal 4-adrétben, ki is nyomtatja, ép csak a címlap hiányzik, de ezt a kiadást már csirájában elfojtva még krudában elkobozzák.

A szerkesztők lapjuk jövedelméből, vagy a kiadótól nyert fizetésből tisztességesen el tudják tartani családjukat. A munkatársakat azonban nem a kiadó, hanem a szerkesztő fizette, úgy

ahogy. Például a Jelenkor egyik segédszerkesztője, kinek a beküldött cikkeket meg kellett rostálnia, vagy megfésülnie, havi 12 frt-ot és ebédet kapott, a másik, Nagy Ignác, mint már jónevű író, havi 50 frt-ot; Garay segédszerkesztői tevékenységét pedig a Regélő szerkesztője havi 20 váltóforinttal jutalmazta. A külső munkatársak legtöbbje csak becsületből dolgozott. Különösen a vidéki íróknak sok cikket kellett küldenie, hogy legalább tiszteletpéldányban részesüljön. Vezércikkért, vagy fontosabb megyei levélért kapott egy huszast (20 kr.), a tekintélyesebbek néha egy tallért (2 frt-ot).²⁸

Heckenast dicséretes kivétel, amint Mailáth Jánosnak hozzá írt leveléből látjuk. Heckenast adta ki az Iris című német zsebkönyvet (X. évfolyama éppen az 1848-ra szóló) s szerkesztőül Mailáthot kérte fel. Mailáth többek közt (németül) ezt válaszolja: „A munkatársaknak felajánlott ívenkinti 50 frt tiszteletdíjat elegendőnek tartom, annál is inkább, mert Ön a hozzájuk intézett köriratban hangsúlyozta, hogy különösebben fontos közleményekért ennél nagyobb díjat is hajlandó fizetni. Ön most tölem azt kívánja, mondjam meg, milyen összegért vállalnám én a szerkesztést. A feleletem egyszerű: nincs szükségem tiszteletdíjra, ellenben arra kérem, tekintse fáradozásomat az önnél levő könyvszámlám törlesztésével kiegyenlítettnek s adjon a zsebkönyvből 6 tiszteletpéldányt, még pedig 5 egyszerűt s egyet finomabb papíron.”

Vahot Pesti Divatlapjában a szerzői ívdíj 25 frt. Aranyra csak 4 frt-ot ígér egy-egy versért, ha más lapba is ír. Ugyanennyit fizet az Életképek is, de ha kizárólagos munkatársnak jelentkezik, minden 2 versért 15–15 p. frt-ot ajánl.

Petőfi verseit a szerkesztők eleinte szintén 4 frt-jával fizették, de 1848-ban a győri Hazánktól minden verséért már 2–2 aranyat kapott, Uti leveleiért pedig 60 frt-ot. Hálából az újonnan feltűnő fiatal tehetségekre figyelmeztette a szerkesztőt, Kovács dr-t, aki egyébként Czuczorral együtt Petőfi egyik első felfedezője, mert mint bíráló neki juttatta a pápai önképzőkör pályadíját. (Időnkint össze is koccantak. Petőfi rendszeren 6–6 költeményt küldött közlésre s utasításokat adott, milyen sorrendben jelenjenek meg. A cenzor azonban közbeszólt, Kovács nem tudta a sorrendet betartani, mire Petőfi goromba levélben fejezte ki felháborodását. Utóbb bocsánatot kért.)²⁹ Az íróvilágban már akkor is áhítozott dolog volt az előleg. „Jelen küldeményemmel – írja Vajda János Kovácsnak – a szerződés nagy órája még nem állt végbe, egyébiránt szabadjában állandó t. Szerk. úrnak nyomorom ellenében megelőző lenni.” Mondanom sem kell, hogy Petőfinek kisded előlegbotrányai is voltak. A takarékos Heckenastot „silány fráter”-nek nevezi Aranyhoz írt egyik levelében, mert az Életképek szerkesztéséért kért 200 frt előleg helyett csak százat – vagyis egyhavi szerkesztői fizetést – utalt ki.

2.

A nyomdászok csak elvétele nyomnak könyvet a saját költségükön, de már szívesebben adnak ki hirdapokat és népszerű hangjegyeket. Landerer és Lukács & Társa a legvállalkozóbb kedvű köztük. Bagó, Bucsánszky, Szarvason Réthy és Szegeden Grün a ponyva számára nyomtat. Néhány vidéki nyomdász nemcsak kiadja, hanem maga is szerkeszti a lapját: Schmidt József az Aradi Híradót, Werfer Károly az Ábrázolt Folyóiratot meg folytatását, Ocsvai Ferenc a Kolozsvári Híradót és a Honvédet.

---

²⁸ Szinnyei i. m. 8. 1.

²⁹ Pitroff i. m. 71. 1.

A tulajdonképpeni hivatásos kiadók a könyvkereskedők. Boltjuk csinosságára nagy gondot fordítottak. A harmincas évek elején Wigand Ottó váciutcai üzlete 6 egymásba nyíló tereméből s egy titkos külön szobából állt, melybe könyvfalipolccal elkárpított ajtón át besurrantak az írók és más hazafiak, hogy rejtve olvassák a külföldi tiltott nyomtatványokat. Kereskedését 1833 elején 12.500 forintért átadta felesége mostohaöccsének, az akkor alig 22 éves Heckenast Gusztávnak, aki egyébként előzőleg 5 évig segéde volt s aki már a szülői házában tanulta a könyvekhez való értést és szeretetet. Atyja kassai evang. lelkész, maga is író és könyvgyűjtő.

Wigandtól nemcsak gazdag raktárt vett át, hanem jó kereskedelmi összeköttetéseket a magyar vidékkel, Béccsel és Lipcsével, továbbá nagy halmaz tiltott könyvet és fürkésző gyanakvást a rendőrség részéről. A bécsi állami levéltárnak egy 1838-ból származó besúgó jelentése szerint orránál fogva vezeti a nyomozókat, „ú-ból x-et varázsol eléjük” s ha kell, meg is vesztegeti őket.

Összevásárolja a kiadók raktáron maradt készleteit s vidéki városok könyvkötőivel vagy szatócsaival bizományban árusíttatja őket. Amikor üzlete már nagyszerűen fellendült, előnti az árvíz. Eötvös József siet a segítségére, „baráti ajándokul” ajánlja neki az Árvízkönyvet. Heckenast az ázott könyveket szárítgatja s potom áron kínálatja ponyván a Városligetben. Ami pedig nem talált vevőre, de még olvasható, abból kölcsönkönyvtárt létesít, melyet látogatói évi 12 ezüst forint tagsági díj fejében használhatnak. A könyvek nemcsak megmaradnak, hanem egyszeri eladás helyett újra meg újra kamatoznak s végül is többet hoznak be, mint amennyi az értékük. Kicsinységek azonban nem elégítik ki, az árvíz következtében elment a kedve a könyvkereskedéstől. Landererrel társul s ezentúl csak könyvkiadással kíván foglalkozni. Boltját és kölcsönkönyvtárát rábízza első segédére, Edelman Károlyra, kinek mindkettőt utóbb el is adja.

Heckenast jól tájékozott szigorú bíráló, de egyúttal bátor kiadó is, nem fél támogatni üldözött írókat, mer kockázatot vállalni ismeretlen új írókért, ha pedig a benyújtott művet nem ítéli jónak, visszautasít elismert írókat is. Kiadványainak javarésze magyar – köztük van Jósika Miklós regényeinek 45 kötetes sorozata, Kisfaludy Sándor és Kölcsey Ferenc összes művei, Hugó Károly drámái, Szalay Lászlótól a Státuszférfiak és szónokok könyve, Fényes Elek, Erdélyi János, Lányi Károly, Palugyay Imre tudományos munkái, Bezerédj Amália sokszor kiadott kedves Flóri könyve, számos ifjúsági olvasmány és iskolai kézikönyv –, de világirodalmi távlatból még nagyobb a sikere a német kiadványainak. Hiába, a magyar nyelv köre szűk, a német nyelvterület viszont óriási. Ő Betty Paoli és Adalbert Stifter kizárólagos kiadója, Grillparzer is az ő számára írja a Szegény muzsikust (Iris 1848). Az osztrák írók öhozá, a távoli Pestre menekültek a bécsi központi cenzúrahivatal közelségéből; Pesten a felsőbb elgondolásokat kevésbé ismerő s ezért enyhébb könyvvizsgálatra találtak. „A német irodalom abban az időben jobban érvényesült Pesten, mint Bécsben” – állapítja meg Hieronymus Lorm.³⁰

Heckenast érdemei közé számítjuk, hogy német fordítások útján ő tett ismertté a külföldön olyan magyar remekeket, mint amilyen Eötvös Karthauzija vagy amilyenek Jósika regényei.

1848-ban 21 magyar, 8 német és 1 latin kiadványt bocsátott ki. A nevezetesebbek Hugó Károly szomorújátéka, Bankár és báró, Jókai novellái, a Vadon virágai. 2 kötetben, Kisfaludy Sándor Minden munkái Toldy Ferenc bevezetésével, Kölcsey Ferenc Munkáinak VI. kötete (Beszédek) Eötvös, Szalay és Szemere Pál szerkesztésében, Frankenburg Adolf Zsibvására 2 csinos 12-edretű kötetben, Fogarasi János Német-magyar zsebszótára.

---

³⁰ Szemző Piroska: Német írók és pesti kiadók a XIX. században. Bp., 1931. 53–54. l.

1849-ben tartózkodó. 5 magyar és 3 német könyv – ez az egész. Szeberényi Lajos Politikai szónoklattanán és 2 tankönyvön kívül, ezek is már az önkényuralom idejére esnek. (Ludasi–Szilágyi: Pest ágyúztatása és Buda megostromlása, Szilágyi Sándor: A magyar forradalom napjai július elseje után, Die magyarische Revolution von einem Augenzeugen.)

Legerősebb vetélytársa Emich Gusztáv. Utóbbi Pesten született, 1814-ben, gondos nevelésben részesült, könyvkereskedősegéd volt Bécsben, Lipcsében és Párizsban. 1842-ben odahaza „nemzeti könyvkereskedést” alapít. A magyar szót éppen csak töri, az ifjú magyar írók mégis legszívesebben őhozá fordulnak. Van szíve. Mialatt Táncsics börtönben ül, újra ki meri adni tankönyvét, a Magyarok történetét. Huszonhárom 48-as kiadványa közt van Arany elbeszélő költeménye, a Murány ostroma, Petőfi összes költeményeinek 2 kötetes kiadása, Hiador (Jámbor Pál) Balladáit, Sujánszky Antal almanachja (Őrangyal), Táncsics Magyar nyelvtudománya, Boross Mihály, Benczur János, Erdey Fülöp és Medve Imre politikai röpiratai, De Gerando terjedelmes műve a szabadságeszmék történetéről s több ifjúsági és mezőgazdasági könyv. A Honderű, majd folytatása, a Reform, szintén az ő költségén jelenik meg. 1849-ben Petőfi Újabb költeményein kívül ötször ad ki oktató szabályzatot, tábori utasítást a honvédség részére. Beimelnél, az egyetemi nyomdában, Vácott és Eisenfelsnél nyomtat. Szereti az illusztrációkat, rendesen Szerelmey Miklóssal készítteti őket.

A harmadik jelentős kiadó és könyvkereskedő Geibel Károly a Kristóftéren, a mai Rózsavölgyi helyén. 48-ban 15 és 49-ben 7 magyar és mindegyik esztendőben 4–4 német könyvet adott ki. Nála jelent meg Nagy Ignác novelláskötete, a Szúnyogok, valamint Szigligeti népszínműve, a Csikós. Tudományos kiadványai közt van Lónyai Menyhért nagy nemzetgazdasági tanulmánya a víziutakról és vasutakról, Palugyay Imre megyei statisztikája (Megyei rendszer hajdan és most, IV. kötet) és Túrmező jogtörténeti ismertetése, továbbá Ballagi Mór Német-magyar zsebszótárának 2. kiadása, Lauka Gusztáv elkobzott műve a XIX. század elveiről és Szilézy Sámuel orvosi tanácsadója. Német kiadványaiból Ballagi magyar nyelvtanát és Ludwig Foglar Freiheits-Brevier-jét emelhetjük ki. Foglar ebben a pesti márciust énekelte meg a felszabadulás fölött érzett örömmel.

Hartleben Konrád Adolf néhány éve visszaköltözött Bécsbe, de váciutcai könyvkereskedésében még működött magyar kiadóosztálya. Előzőévi kiadványai közt voltak Eötvös munkái, Jókai első regénye, Kemény Zsigmond Gyulai Pálja és Petőfitől a Hóhér kötele. A szabadságharc idején nyomatta a Kisfaludy Társaság Hellén könyvtárát (Euripides két Iphigeniája Szabó Károly fordításában), Görög Demeter Magyar Atlaszát és Vállas Antal Nemzeti encyclopaediáját, mely a VII. kötettel befejezetlen maradt, mert szerzője a függetlenségi harc leverése után kivándorolt Amerikába. Német kiadványa Táncsics sajtószabadsági nézeteinek fordítása (Ansichten eines Gefangenen über Pressefreiheit, ford. Magos Ernő). A Belletristisches Lesecabinett tömördek kötete és képes népszerű utazási és életrajzi gyűjteményei, melyek Pest–Wien–Leipzig helymegjelöléssel jelentek meg, nem pesti, hanem bécsi kiadóhivatala számlájára irandók.

Eggenberger József 1800 óta a Kecskeméti-utcában fennálló cégét fia, Ferdinánd vezette. A Magyar Tudós Társaság és a Kisfaludy Társaság bizományosa, de 48-ban kevés munkája akad. Honi Irodalmi Hirdetője még megjelenik; legterjedelmesebb kiadványa Bittner Imre orvosi munkája (Eszmék a közorvostan szabályozására Magyarországon, 278 lap). A Kisfaludy Társaságban hangzott el Toldy Ferenc emlékbeszéde Kis János felett. Csak magyarul nyomtat, Beimelnél, vagy Kecskeméten Sziládynál. 48-as kiadványainak száma 6, a következő évben semmi.

A Váci-utcában, közel Edelmannhoz és Hartlebenhez, volt Kilián György könyvkereskedése. Vörösmarty kiadója, Császár Ferenc jogtudományi dolgozatai s egy történeti értekezés jelenik itt meg. Összesen 10 magyar és 3 német munka.

A Szervita-téren Müller Józsefnél és fiainál a Közügyvéd folyóiratot és a nemzetőrség szolgálati szabályzatait találjuk. Edelmann Károly a gyermekeknek kedveskedik a Kis Józsi képeskönyvével. Schröpfer András, aki 1847-ben megvásárolta Emich budai fiókját, Szerelmey szép Balaton-albumával szolgál. Két könyvügynök, Pfeiffer Ferdinánd és Lauffer Vilmos is foglalkozik kiadással. Az utóbbi Érdy Jánosnak a Crouy-nemzetségről szóló történetét és Ábrányi Alajos Átalakulási vázlatait az egyetemi nyomdában, Horowitz német novelláit pedig Pozsonyban nyomatta.

A pesti kiadók közt a legfiatalabb Magyar Mihály, aki csak az új sajtótörvény életbeléptetése után vezethette saját neve alatt a két éve apásától, Ivanics Zsigmondtól örökölt egyetemutcai ódondászatát. Írói hajlamai vannak, munkatársa volt a Pesti Divatlapnak és az Életképeknek s szerzője a Mindenkor kész számító című tankönyvnek. Csak magyar könyveket ad ki, ahogy nevéhez illik. Íme a jegyzékük:

Birányi Ákos: Köztársasági káté. 48 l.

Hatvani Imre: Szózat az oláh faj ügyében. 23 l.

Jenőfi (Szeberényi Lajos): Forradalmi szikrák. (Költemények.)

Messenhauser M.: Kis nemzetőr, vagy hogyan kell a nemzetőrségnek gyakoroltatnia. 32 l. 16-odrárt.

Mészáros Károly: Európa legújabb alkotmányai. 88 l.

Nyári Albert: A magyar forradalom napjai. (Vasvári Pál és Bulyovszky Gyula arcképével.) 2 füzet, 64 l.

Táncsics Mihály: Gyásznapok emléke. 188 l.

Vasvári Pál: Történeti névtár. (Élet- és jellemrajzok, Csák Máté arcképével.) 112 l.

Pozsonyban 5 könyvkereskedőkiadó van: Kaliwoda József, aki mint rajzoló és nyomó is elismerést szerzett, Landes József, Reissbach Sándor, Korn Fülöp és Schaiba Ignác. De együttvéve is mindössze 22 könyvet, nagyjából vékony füzeteket adtak ki s a 22 közül csak 6 a magyarnyelvű, a többi – egy latin kivételével – német. Figyelmet csak Kaliwoda érdemel, nála jelent meg Cherrier kanonok Enchiridion juris ecclesiastici-je 2 terjedelmes kötetben, továbbá Sillye Gábor törvénykezési kézikönyve (Városi titoknok) és Kolmár József tárcaelmélkedései a nőkről (Nők könyve). Győrtött a Hazánk lapfőlapadonosa Noisser Richárd fűszerkereskedő. Mikor a helytartótanács kimerítő jelentést kér róla, a városi tanács jelenti, hogy nagyműveltségű férfiú, az előjáróságot mindig tiszteletben tartotta, adóját pontosan fizette, az előfizetési díjak biztosítására szolgáló vagyona 8199 forint 12 krajcár. Erre a lapengedélyt megkapta.

Debrecenben Telegdi K. Lajos hírlap- és könyvkiadó. Brassóban Németh Vilmos ad ki néhány könyvet, Szebenben pedig a Hochmeister-féle könyvkereskedés és Krabs.

Kolozsvárnak csak magyar sajtótermékei vannak és lényegesen több magyar, mint Szebennek német. Itt Tilsch János 1832 óta ad ki könyveket és újságokat. A szabadságharc idején két lapja az Ellenzék és a Szabadság. Az osztrákok vasra verik és bebörtönzik miattuk. Könyvei közt igen kecses a liceumi ifjak szerkesztette zsebkönyv, a Bérczvirágok. A másik kolozsvári kiadó közös cégben özv. Barra Gáborné és sógora Stein János. Kiadványaik szerzői Gyulai Pál, Mentovich Ferenc, ifj. Szász Károly, Gáspár János, Medgyes Lajos és Szabó János

téged megtehettek szerkesztőnek. Az efféle kitelik a kend számár fejétől. Én nem tettelek szerkesztőnek, tetted magad magadat, azért ha nekem valaha hálálkodni mersz (a mit már mult leveledben megkezdeni elég szemtelen voltál) én agyonütlek. – Egy pillanatig sem kételkedem, hogy ott hagyod Szalontát. De rögtön kell jönnöd, mert már most kezdhetsz a lapot, ha itt volnál. A mint levelemet megkapod, ülj tüstént kocsira vagy à la Zajtay István uram lóra, s rohanj. Rögtön egész pereputtyostul felzarándokolnod bajos lenne már csak a szállásra nézve is. Hagyd rendben otthon dolgaidat, jőj magad, s itt aztán elvégezzük, mikor és hogy jőjjenek utánad a többiek. Barátom, vannak alkalmak, melyeket ha elmulaszt az ember, az isten sem teremti meg újra... ugy hiszem, ez olyan; nem teszem föl rólad, hogy ezt elszalaszod. Siess, siess, siess! ölelünk csókolkunk benneteket! barátod

Petőfi Sándor.

Arany e levélhez a következő jegyzetet írta: „Ily fényes ígéretek – a szellemi nyereséget, mivel irókkal társalgást stb. – is hozzá tudva, csaknem elszédítettek. Fölmentem a levél folytán Pestre, de nem látván a dologban elég állandóságot, nem akartam kockáztatni családomat (bár később se tettem volna) hanem egyszerűen vissza akartam vonulni, s a szerkesztést Vas Gerebennek hagyni, ki szinte aspirált ez állomásra. De Petőfi okai rábírtak, hogy ha már Szalontán maradok is, ne váljak meg a laptól s annak jövedelmétől végképen; így Vas Gerebennel oly szerződésre léptem, hogy ő lesz ugyan a sajátképi felelős szerkesztő, de nevem is ott áll a lapon, mint szerkesztőtársé, s ezért a tiszta jövedelmen ketten osztozunk. A részemre eső tiszta jövedelem végül 1200 frtra rugott, (Gereben ugy számolt, a mint ő akarta) ennek is nagy része magyar bankjegyekben vészett el.”³¹

Ez volt talán az első eset irodalmunkban, amikor valaki azért kapott fizetést, mert a pusztá nevét kölcsönözte oda. Arany Petőfihez írt leveleiben leszólja a lapot s restelkedik, hogy munka nélkül kap pénzt. „Soha píróságosabb kenyeret nem ettem, mint ez. Óhajtanám nevemet visszavonni a szerkesztésből, de már késő, benne vagyok. Viselnem kell a pénzcsalói tisztességet.”

---

³¹ Arany János hátrahagyott iratai és levelezése. III. köt. Bp. 1888. 147–149. 1.

AZ OLVASÓK

1.

Az olvasóréteg mélységét azzal mérhetjük, ha megállapítjuk, kinek szólnak a megjelent művek s mekkora a példányszámuk? Az előbbi kiderül magukból a munkákból, az utóbbira csak kevés adatunk van.

Azonban, bővebb adatok híján is, bizonyosnak látszik, hogy az ország legelterjedtebb könyve a Komáromi Kalendárium. Mikszáth Kálmán írja: „Ezen igénytelen naptár, amely már akkor is több volt száz évesnél, s amelyet 5 garasért árultak a ponyván a könyvkötőknél, szinte hercegi jóvedelmet jelentett, mert ezt a népszerű naptárt *többszázezer* példányban nyomták.”³² Legyünk óvatosak, Mikszáth regényíró marad, ha mingyárt életrajzot is ír. De itt van id. Szinnyei József, a leglelkiismeretesebb és legpontosabb könyvész, aki ráadásul komáromi és jól ismerte a nevezetes naptár nyomtatóját, szerkesztőjét meg munkatársait. Mit mond ő? „A Komáromi Kalendárium – mondja – legelterjedtebb könyv volt az országban, 120.000 példányban nyomatták. Időjóslásaival, adomáival és kék borítékain a szűz komáromi vár rajzával, ékes rigmusos magyarázat kíséretében, nélkülözhetetlen volt még a távol Erdélyben is. A könyvkötő (ki akkor a könyvárust helyettesítette), ha csomagot küldött pld. Brassóba, azt csak úgy fogadták el ott, ha egy csomó komáromi kalendárium volt ahhoz mellékelve.”³³ A naptári rész, melyet rendesen valamelyik szerzetes állított össze, aki azt a magyarországi naptárkiadóknak bizonyos összeg ellenében megküldte, a napok mellett az állatkör jegyeit közölte. „Ha e jegyek hiányoznának a naptárból, nagy csorba esnék népszerűségén. A babonás nép mindig nagy súlyt helyez arra, ki milyen jegy alatt született, abból aztán megjósolják a jövőt.”³⁴ A naptári rész után különféle cikkek következtek, többnyire névtelenül, néha népszerű történetek és jóslások is. A föld egyszerű népe azonban – folytatja Mikszáth – vakon hitt neki, csalahatatlannak tartotta és alig várta évről évre a híres komáromi kalendárium megjelenését. A naptár a falu számára az volt, ami a városnak az ujság; s miután több a falu, mint a város, naptárt is többet olvastak mint ujságot, mely úgyis csak úri huncutságokkal van tele. Rákosi Viktor is tudja, „a dunántúli magyarság a komáromi naptárt tartotta minden bölcsesség kútforrásának”.

A példányok e nagy tömegének öszre szállításra kész állapotban kellett lennie, hogy a kezdetleges közlekedési alkalmatosságok mellett idejében eljuthassanak a vásárokra s a könyvkötő bizományoshoz. A szedéshez és nyomáshoz már az év elején kellett hozzáfogni, az öreg fasajtókon egész éven át nyomták, mégsem tudták az egész országot ellátni vele. A komáromi Weinmüller-nyomda nem is nyomtatott semmi egyebet, csak ezt a naptárt. Nem volt szüksége többre.

A szíves olvasó meg fogja bocsátani, ha kivonatolás helyett inkább idézem azokat, kik a kalendárium regényének közvetlen szemtanúi voltak, mint Szinnyei, vagy azt szemtanuk előadásából ismerték meg, mint Mikszáth. Mindenesetre sokkal jobban mondják el a történeteket, mint ahogyan én tudnám.

---

³² Mikszáth Kálmán: Jókai Mór élete és kora. I. köt. 60–61. 1.

³³ Id. Szinnyei József: Timár-ház. Klny. a Komáromi Lapokból. 1903. 68. 1.

³⁴ Baranyay i. m. 66., 70. 1.

Mikszáth: A komáromi kalendárium legkapósabb könyv lévén Kárpátoktól az Adriáig, a szép és fényűzést szerető Weinmüller Franciska pazar háztartást vihetett.

Szinnyei: Házánál fényes lakomák, estélyek voltak. Az úrnő az által is kitűnt a város többi női közt, hogy Párizsból hozatta ruháit, még keztyűit is.

Mikszáth: Házánál leginkább férfiakat gyűjtött össze, akik között különösen a csinos és formás Czuczor Gergely bencés tanárt és neves költőt tüntette ki kegyeivel.

Szinnyei: Czuczor Gergely 1829-től 35-ig volt Komáromban tanár; ekkor bajuszt és szakállt viselt és atillában járt; mikor a magy. tud. akadémiához segédtitkárnak kinevezték és elhagyta városunkat, még azután is gyakran ellátogatott Komáromba, sőt paprikás verseivel a komáromi kalendáriumot is ellátta. Ezen jeles bencés költőnk elvállalta annak szerkesztését is.

Mikszáth: Czuczor pesti barátait is mindig a szép Franciskához vitte, mintegy a házigazda szerepét játszotta. Ez volt Komáromban az olimpusi berek. A selyemmel, bársonnyal borított, pazarul kivilágított termekben egészen új élet kezdődött. Itt, ezen a kis helyen, amely talán nem is egészen tiszta hely, ki-kigyulladt a szent tűz, a kor nagy kérdései kerülnek szőnyegre. Azokat mozgatják, hánytorgatják, mert a lelkükben viselik.

(S a regény vége: Weinmüller Franciska 1848 nyarán eladja szüleitől örökölt nyomdáját a Siegler-testvéreknek, kik már néhány éve más vidéki nyomdában utánnyomatták kalendáriumát s a hamisítványt orozva árulgatták.)

Szinnyei: Franciskának töméntelen volt a kérője, de ő nem akart férjhez menni, mígnem egy Bárány nevű szélhámos érsekújvári kereskedő hálójába került, ki feleségül vette, azután vagyonát elpazarolta s a nő koldusbotra jutott. Még láttam az ötvenes években az Erzsébet-téren fakó ruhájában, kis táskával ülve egy padon, várva az arra sétáló Czuczort, ki aztán rendesen alamizsnát adott neki.

A komáromi kalendárium milliomost csinált belőle, a reménytelen szerelem pedig koldust. A kegyeiért csengők százait utasítja el, kétségbeesésében odaveti magát egy kalandornak, végül alázattal fogad el egy-egy forintot attól, akit szeretett.

*

A Komáromi Kalendárium százezernyi példánya ellenére a naptárkiadás a többi nyomdának is busás üzlete. Grün János Szegedi Naptára 50.000 példányban kelt el, Bagó Budai Népnaptára 15.000 példányban. Bucsánszky 3 magyar és 3 német naptárt vet évenként piacra (kicsit, kis képeset és nagyképeset). Kedvelt a győri Magyar és Erdélyországi ó és új kalendárium, valamint a marosvásárhelyi Székely Naptár is. S igen nagy a tekintélye Fényes Elek gazdasági Mezei Naptárának, melyet Landerer & Heckenast nyomtat.

A naptárak mellett népi olvasmányoknak szántak egyes hirlapokat is, mint a Nép Barátját, vagy Brassai Vasárnapi Ujságját. A megfelelő hangot leginkább Vas Gereben Öreg ABC-je találta el. A győri Hazánk írja róla (1848. márc. 24.), „Vas Gereben, polgári örségünk egyik jelesb közvitéze a mellett, hogy csakugyan ügyes ügyvéd is, a nép számára öreg abc-t irt, mellyben átalakulásunk nevezetesebb pontjait igen világos népszerű nyelven magyarázza a népnek. A mult pénteken árultatott ebből az első füzet 2 váltó garason, s hihetetlen nagy kelendőségnek örvendett. Különösen majd minden hetivásárra jött falusi pár vitt magával haza egyet, mellyből csakugyan több tanulságot nyer, mint az eddig árultatni szokott Angyal Bandi, Barna Peti és Stifrid históriáiból. E nép-röpiratból folytatólag egy iv ígértetik megjeleníteni. Bay Antal megyei főbírónk, e munka korszerűségét átlátva, 1000 példányt tüstént megrendelt belőle, azt jobbjágyai s egyéb falusi nép közt kiosztandó.”

A sikere ölte meg. A negyedik szám után Vas Gerebent Pestre rendelik, hogy ugyanerre a mintára szerkessze a Nép Barátját.

Azután itt a ponyva. E szónak ma rossz hangzása van, de 48-ban még eredeti jelentése szerint azokat a népies kiadványokat értették alatta, melyeket országos és hetivásárokon földre terített ponyván, ócska vasak mellett, nagyobb vétel esetén súly szerint árultak. Jeles költők is írtak ilyeneket, pl. Arany János, ki a haramia-vétkeiért bocsánatot nyert s lovas szegénylegényei élén a lázadó rác parasztok ellen harcoló Rózsa Sándort énekelte meg ponyván árult versekben. Később mindig elhagyta munkái kiadásából, de nem azért, mert ponyvavoltát szégyelte volna, hanem mert Rózsa Sándor a forradalom után ismét zsványéletre adta magát és életfogytiglani fegyházra ítéltetett.

Sárosi Gyula híres verses krónikája már cím szerint is „Ponyvára került Arany trombita”. Debrecen, Pest, Kolozsvár vásárain árulták, bizonyára más városokban is, s az osztrákok oly bőszen vadásztak rá, hogy többévi börtönre ítélték azt, akinél példányt találtak. Sárosit miatta a ráért halálos ítélet enyhítése után Csehországba hurcolták, honnan lelkiileg összeroppanva került vissza.

A 48/49-es ponyva láttán szinte sajnáljuk, hogy ez a műfaj azóta szégyenletessé válván megszűnt, illetőleg helyét átadta az újabb városi „ponyvá”-nak, mikor is a szó már csak irodalmi értéktelenséget akar jelezni. A régi ponyvát a nép szerette s ha a szöveg jószellemű volt, üdvös hatást lehetett vele elérni.

Ponyvakiadóként különösen 3 nyomdászt említhetünk. Budán Bagó Márton estvéli és istenes énekkiadásaival a vallásos ponyvát ápolta, Szegeden Grün János a csaták verses haditudósításait nyomatta (Verseczi győzelem, A futaki csata), Szarvason pedig Réthy Lipót a hazafias tüzelő népköltészetet. Hősi dal, Honfidal, Harczra magyar!, A nép győzelme, Serkentő, Aranyhon, A szökött huszárok, avagy menjünk hazánkat védeni, a rácok fejét beverni, A kamarilla pokolműveinek tanulságos leírása, Kossuth Lajos a szószéken, A nagy Kossuth Lajos életírása – íme néhány verses ponyvakiadásának címe. Réthy kedvenc szerzője egy fiatal szarvasi tanár, Greguss Ágost (Gerő Ákos név alatt írt). Tőle valók az Edzdalok és a Magyar marseillaise. Ki hinné, hogy ez a tüzes költő azonos a hűvös eszmei magaslatokat járó Széptan szerzőjével.

Érdekes, hogy az 1848-as könyvészetben nem találunk egyet sem a régebben és később is kedvelt rémtörténetekből. Ami a prózából akkor a nép közé kívánczolt, az mind egyszerűen, a nem tanultak számára megírt gazdasági és politikai tanácsadó. Ilyen Majer Istvántól A jó házigazda (Nép számára életszabályul), Szabó Imrétől Tanácsadó a nép számára. Táncsics Mihálytól Vasárnapi egyesület, vagy segítsünk egymáson, s ugyane szerző további 4 munkája (Népkönyv, 3. jav. kiadásban, Nép szava isten szava, Politikai igazgatás, Az 1848-dik legújabb törvények magyarázata). Hasonló munkát kiadott a pesti központi választmány is, névtelenül és több nyelven: A király tanácsadója megmagyarázza a népnek az új törvényeket. Ebbe a csoportba tartoznak még Nádaskay Lajos röpirata: Egy szó a szegény emberhez, Bardocz János: Polgári szózat a néphez (Nagyvárad), Kornis Károly: A kormány rendszerről szózat a néphez (Vác), Kiss Antal: Szózat a néphez az átalakulás érdekében (Pozsony, Weber), Boross Mihály: Politikai kis káté a nép számára, Kelemen Márton: Népszerű nemzeti káté az 1848-diki országgyűlésen tárgyalt főbb pontok felvilágosítására, írva átalakulásunk ügyegetésére főleg a nép kedvéért (Pápa), Gerő Ákos: Öt levél a magánybul a társaságnak (Szarvas), Fügefő Ferenc: A falusi nótárius és jobbágy polgártársaink értekeznek a szabadságról.

Új idők jele, hogy a politikusok értékelik a falu közvéleményét és igyekeznek azt a maguk oldalára állítani. Március előtt ez nevetséges lett volna.

2.

Az olvasók legszélesebb felülete tehát a nép. De a réteg nem mély. A nap munkában telik, a fáradt ember korán fekszik, a világítással takarékoskodik, jóformán csak vasárnap nyúl olvasmány után. Fölösleges sokat nyomtatni számára, de a kevés kiadvány annál több példányt kíván. A népi után példányszámban az ifjúsági irodalom következik. A gyermek életét játék és könyv közt osztja meg. Az iskolában a tankönyv van előtte, azt nemigen kíméli, a tanév végére salátává rongyolja, de otthon a mesekönyveit drága kincsként őrzi. Öreg korunkban is forrósodik a szívünk, ha elővesszük a régi gyermekkönyveket s nézegetjük színes könyvnyomatos képeiket.

Minden évjárat megkapja a maga környezetéhez illő könyveit.

Kolozsvárt Barráné és Stein kiadja Gáspár Jánostól a Csemegék olvasni még nem tudó gyermekek számára első kötetét; Sziládynál jelenik meg Báthy Károly Kecskeméti képes ábécéje. Lukács & Társánál nyomtatott Varga Imre kedves Gyönyörködtetve olvasni tanító képes könyvecskéje. A már nagyobbakról Emich Gusztáv gondoskodik. Kiadványai közkedvelt idegen meseírók magyar fordításai:

Beaumontnő: Gyermekek tára. 328 l.

Taylor: A gyermek és a madarak. 8–10 éves gyermekek számára, 17 angol fametszvénnel. 144 l.

Schmid Kristóf Ifjúsági iratai, Sujánszky Antal fordításában, minden kötethez Fuchstaller egy-egy acélmetszetű címképével; 1848-ban a IV. kötet jelent meg.

Erényes hasznos olvasókönyv a haza mindkét nembeli ifjúsága számára. 2. kiadás. 83 l.

A kis Józsi könyve, képekkel, Pest, Edelman, 12-edrét 154 l.

Lukács Pál: Kis természet. Pest, Beimel, 12-edrét. 154 l.

Kőváry László: Györke históriája Erdélyről. Kolozsvár, Tilsch, 16-odrét, 52 l. (Györke könyvtára II. kötet. – A Györke-könyvek hosszú sorozatban jelentek meg egy évtizeden át, az erdélyi gyerekek falták őket.)

Bonyhai Benjámín: Népiskolai jutalomkönyv jó gyermekek számára. Szarvas, Réthy, kis 8-adrét, 34 l.

Dienes Lajos: Eszmebimbók. Kis polgártársainak új évi ajándékul kiadta Brassai Samu. Pest, 1849. Kozma, 12-edrét, 32 l.

Bucsánszky Alajos különlegességei a vallásos tárgyú gyermekolvasmányok, mint Rieder Jakab Bibliai történetei és Bedeő Pál Ó és új testamentomi történetei. De jobbra a német gyermekekről gondoskodik. Bedeő is azok számára írja a szentek sok fametszettel tarkított életrajzeit, meg Magyarország mesészerű történetét.

Az ifjúsági irodalom halhatatlan könyveiből azonban csak egy jelent meg, – Cervantes Don Quihotte-ja, Karády Ignác átdolgozásában, Heckenastnál. A Robinzont és Gulliver utazásait nélkülözzük.

Az akkori és mostani magyar iskolai tankönyvek közt tárgy és alak tekintetében alig van különbség. Legtöbb a magyar nyelvtan (9), utána a hittan (6, közte egy közel ezerlapos veszprémi kiadás), a számtan (6, nevezetesebb Lutter Ferdinándé és Brassai Számító Socratese), 5 latin nyelvtan és olvasókönyv, 5 földrajz, 3 német nyelvkönyv (Táncsics, Ballagi Mór és Toepler Theophil), 3 egyháztörténet, 3 világtörténet, 2–2 magyar történelem, római

régiségtan, természetrajz és fizika s végül Télfy János görög nyelvtana. Ne felejtsük el Heckenast ABC-kiadásait sem.

A régiék mellé 50 új tankönyv egyetlen esztendőben – elég szép teljesítmény. Pedig e tankönyvek még kapcsolatban sincsenek az átalakulással.

3.

A legmélyebbre nyúló réteg a felnőtt művelteké. Sokat olvasnak, sokfélét nyomtatnak számukra s változó érdeklődéssel van miben válogatniok. De éppen ezért a művelteknek szánt kiadások példányszáma csekély. Még a legelterjedtebb hirlap, a Közlöny sem érte el a 10.000 példányt; Kossuth Hirlapjából és a Pesti Hirlapból, olykor a Márczius Tizenötödikéből 4–5000 is elég. A könyvek közt Petőfi összegyűjtött költeményeinek 3000 példányos kiadása vezet; más kedvelt szépírók jó esetben elkelnek 1000–2000 példányban. De tudományos könyvek néhány száznál többre nem viszik.

Az olvasók főleg a szegényebb középosztályból kerültek ki: katolikus és protestáns papok, tanárok, a felsőbb osztályokat járó tanulóifjúság, ügyvédek, gazdatisztek, hivatalnokok vásároltak magyar könyvet; főleg szépirodalmat a hölgyeik kedvéért.

A kispénzüket a kölcsönkönyvtárak segítik ki – Pesten Edelmann, Leyrer József és Ivanics-Magyar, vidéken is volt egy-két ilyen intézmény –, s innen havi egy ezüstforintért olvasmányokat vihetnek haza. Tudományos könyvek a Nemzeti Múzeumban és az egyetemi könyvtárban használhatók. Van két kaszinókönyvtár is, de ezek csak a tagok rendelkezésére állnak. Veszprémben 1848-ban megjelent egy könyv, már második bővített kiadásban: A könyvolvasásról. Az olvasókedv oly élénk, a kiválogatható irodalom oly bő, hogy szívesen fogadtak efféle vezetőt is.

A forradalom meleg napjaiban a városi ember ingyen is jutott vértpezsdítő olvasmányhoz. Petőfi Nemzeti dalát és az A királyokhoz c. versét, Magos Ernő Riadalát (16.000 példányban!) röplapokra nyomatták s osztogatták az utca népének. Esztergomban, Kecskeméten, Aradon a postás ottani Játékszini Emlékkönyvvvel kívánt boldog újévet. A nyomdász jobb megrendelőinek csinos városi naptárt küldött tiszteletpéldányként. Az egyetemi nyomda apró tárcanaptárát maga Krüner Lipót, a nyomda igazgatója állította össze; Trattner-Károlyi Zsebkönyvét Gillyén Sándor és Gönczi Soma szerkesztette. Trattner igényesebb emberek számára Losontzi István Hármaskis tükör-ét adta ki évről évre (első kiadása még 1771-ben jelent meg) s ebben minden tudnivaló 240 lapon együtt volt, még térkép is tartozott hozzá. Hasonló idő- és helymutató Blaskovits Sándor Budapesti Utasítója, melyet először Bagó Márton adott ki. Landerer & Heckenastnál igen csinos kiállításban megjelent az Első magyar zsidó naptár, 1848-ra, 272 lapon, acélmetszettel és zenemelléklettel. Nemcsak a parasztság, hanem a városi lakosság minden rétege számára is volt naptár.

Az olvasók gyönyörködtetésére és nagyobb vevőközönség csábítására a szépirodalmi és társasági lapokat, az almanachokat, a gyermekkönyveket és ritkábban a tudományos vagy ismeretterjesztő munkákat képekkel díszítették. Résztint rézmetszetek, résztint épp akkor divatba jött angol acélmetszetek, résztint könyvnyomatok, különmellékelt műlapokon, de épp 1848-ban születik újjá a soká elhanyagolt fametszet is, melyet a szöveg közt lehetett elhelyezni. A Honderű, a Pesti Divatlap és az Életképek főként Perlaszka Domokostól párizsi minták után rézbe vagy acélba metszett divatképeket mellékeltek, melyek gyakran meglepően finomak, alakjaikat ötletesen és mulatságosan, egyéni arckifejezéssel ábrázolják s remek képet adnak a táblabírókor ízléséről, ruháik magasságot és karcsúságot hangsúlyozó hosszú vonalairól,

negédelt testtartásról és mímelő mozdulatról. Pajzán és komolykodó hangulatban mutatják be dédszüelőinket, az urakat frakkban és kürtőkalapban, a hölgyeket színes esti öltözékben. Kár, hogy olyan ritkák. A nőolvasók kivágták őket a példányokból, hogy mintaként házi varró-nőjük szeme előtt legyenek, s e folyóiratok szinte kivétel nélkül megcsonkulva maradtak fenn.

A szöveg közt először a Kolozsvárt megjelenő s 1848 elején megszűnt Kis Követ c. ismeretterjesztő hetilap közölt könyomatos sokszorosításban arcképeket, utána pedig a kassai Ábrázolt Folyóirat és folytatása, a Képes Ujság fametszetes szövegközi képeket adott. A lapot Werfer Károly nemcsak szerkesztette, kiadta és nyomtatta, hanem ábrázolásait részben maga is rajzolta és metszette fába. Hétről hétre tájékoztatta polgári olvasóit írásban és képben a közelmúlt eseményeiről és az időszerű kérdésekről. Azzal, hogy a fametszésre adta magát s képet meg szöveget is helyezhetett el a laptükörbe, a képek mennyisége tekintetében minden más hazai lapot felülmúlt. A folyóirata egy év alatt 196 képet közölt, arc- és városképeket, torzképeket, képrejtvényeket stb. A képek nagyobb része átvétel idegen lapokból, elsősorban a párizsi Illustrationból, de van kb. 40 magyar is, némelyiket művészek el is látták névjelével. Legügyesebb rajzoló munkatársa a sokoldalú Majer István esztergomi pap, 1848 egyik leggyakrabban kiadott írója, hitszónok, műértő, népvezető és rézmetsző, akit 1849-ben a pesti egyetem a neveléstan tanárának hívott meg.

A fametszés azonban nem ízlett a közönségnek s egy pesti lap bírálója leszólta a folyóiratot. Werfer azzal mentegetődzik, hogy „honunkban pár száz előfizető mellett eredeti aczél- vagy réznyomatokat adni nem lehet. Csak kissé nagy ábrának fa mintája is 8–10 tallérba, kőmetszet 6–10 p. for. kerül”. A fametszés a legolcsóbb s nagy előnye, hogy magasnyomású, olyan mint maga a szedés, ugyanabban a sajtóban nyomható, mint az, míg a mélynyomású réz- és acélmetszetet vagy a síknyomású könyomatot külön táblán kell mellékelni.³⁵

Az illusztráció legkedveltebb módja mégis a könyomat volt, mert több kőtábla egymásutáni felhasználásával színes képeket is adhatott. A könyomás persze a több kő mesterséges változtatásával nem kelhet versenyre a színeket közvetlenül elővarázsoló festészettel, de akkor a közönségnek a könyomat tetszett. Leginkább krétarajzot sokszorosítottak vele, de a rézmetszés vonalas hatása alatt előfordul a tollrajz is. Kedvelt művésze Barabás Miklós, kit a magyar és német képeslapok elhalmoztak megrendelésekkel.

A műlapokat előállító könyomó intézetek közül kitűnt Walzel Frigyes Ágosté és Szerelmey Miklósé. Walzel a katonatiszti pályát hagyta ott felesége, egy olasz színésznő kedvéért s 1836-ban Bécsből Pestre jött Trentschensky könyomdájának vezetésére; 1839-ben, a tulajdonos elhalálása után, meg is vette. Csinos jogászbáli meghívókat ad ki, színes szivardoboz-címkéket nyomtat, kiadja Barabás Miklós rajzait s hangjegyek is jelennek meg nála, többek közt Petőfi Nemzeti dala. Üzletvezetője Grimm Vince korábbi műkereskedő, kit aztán Kossuth a bankjegynyomda litográfiai osztályának vezetőjévé nevez ki s aki Világos után Kossuth-tal egyidőben menekül ki Törökországba.

Szerelmey Miklós jellegzetes példánya a nyugtalanvérű művészfajtának. (Figyeld már választott nevét is!) Győrött született 1803-ban, sokáig az osztrák hadsereg mérnökkari tisztje Olaszországban, a párizsi júliusi forradalomban az utcai torlaszokon harcol, 1834-ben Amerikában jár, majd Angliában és Skandináviában kóborol. A könyomást Párizsban tanulta, Bécsben grafikus. 1845-ben Pesten a Dorottya-utcában megnyitja könyomdáját, a szabadságharc alatt alezredes Komáromban, hol a várban 2 kő nyomósajtón a 2 forintos, 10 és 5 krajcáros komáromi szükségpénzt gyártja. A vár feladása után családjával Londonba költözik.

---

³⁵ Dezsényi Béla: Az első magyar képes hetilap. Bp., 1940. 10–15. 1.

Legjobb termékeit ő maga rajzolta. Többnyire Alt Rudolf-stílusú aprólékos látványosságokat, melyeket színes nyomásban sokszorosított.

Ösztönös, a mozgalmasságban kedvét lelő természetének megfelelően, alkotnívágása 1848-ban ihleti legjobb munkáira. Akkor jelenik meg Magyar hajdan és jelen c. kiadványa megkapó levegős városképekkel (pl. Esztergom). Vagy a Batthyány Lajosnak ajánlott Balatoni Album 11 színes képpel és 56 lapnyi szöveggel. Ő adja ki a Charivarit. Lauka Gusztáv szerkeszti, a torzképeket Daumier modorában Szerelmey rajzolja. A szövegtől elkülönítve műlapokon közli őket, de a külön lapokon már rövid szövegsorok is akadnak. Ő az első magyar torzkép-művész.³⁶

A szövegábrázoló képeken kívül kiadtak és külön árusítottak önálló könyvmatokat is. Walzel műhelyéből származik Stancsics Mihály kiszabadítási diadalmenete, melyet Vahot Imre mellékel a Pesti Divatlaphoz; Pettenkofftól az Első magyar országgyűlés megnyitása 1848. július 5-én; Sterio Károlytól Egy művészársaság vigassága a vaskutaeskánál. Kutasi Imre nyomtatta Debrecenben Kossuth Lajos megérkezését Budapestre, a „fővezéri könyomdában” ábrázolták az Első hadtest rohamát Buda fehérvári kapujára, Vinszky József metszette köre Budavár ostromának egy másik képét, ismeretlenlől származik a Pesti fiatalság szétverése a császári lovaskatonák által 1848. május 10-én, amikor Budapest városparancsnokának macskazenét akart adni, továbbá Gróf Lamberg Ferenc meggyilkolása a hajóhídon, az Utcai harc a Szent György-téren, a Sebesültek szállítása Pesten a Lövöldetéren és Buda ostromának még több más ábrázolása.

Gracza György a Szabadságharc történetében is közöl számos ragyogóan megalkotott csata-képet.

Ismeretterjesztő könyvek nem a gyönyörködtetés, hanem az okulás céljára mellékeltek szemléltető képeket. Különösen a katonai kézikönyvekhez csatoltak ilyeneket, legtöbbszörben 4–8 tábla van, a Nemzeti őrség kötelező szabályaiban 20 (ny. Eisenfels). Chappon a Párbaj szabályaiban a vívók testtartását 4 táblán szemlélteti. Természettudományi könyvekben is gyakoriak (pl. Budge élettana, Frivaldszky Imre értekezése a vándorsáskáról, Szárics Lélektana az agytani rendszer nyomán); a juhokat tárgyaló könyv (Emich kiadása) 70 fametszetet közöl. Történelmi könyvekben szintén találhatók (Pauler János: A székesfejérvári királyi sírokról, Rejtelmes levelek I. Rákóczy György korából). Arcképeket közölnek Nyári Albert (A magyar forradalom napjai), Vasvári Pál (Történeti névtár), az Első magyar zsidó naptár; a szerzők képmása pedig Petőfi Összes költeményeit, Kisfaludy Sándor Minden munkáit, továbbá Kozma Pál, Hanák János és Sztrókay Elek könyveit díszíti.

---

³⁶ Nagy Zoltán: A magyar litográfia története a XIX. században. Bp., 1934. 44–46., 57., 62. 1.

A KÖNYVEK

Az 1848/49-ben első ízben megjelent művek közt irodalmi érték szempontjából elég kevés a maradandó. Petőfi Újabb költeményei, a Nemzeti Dal, a Lapok Petőfi Sándor naplójából, Aranytól a Murány ostroma, Garay Újabb versei és Balatoni kagylói, Jókaitól a Vadon virágai, Nagy Ignác Szunyogai, Petőfi Coriolanus-fordítása, Hugo Károly Bankár és bárója, Szigligeti Csikósa, Erdélyi János Szabad hangjai, azután a Kisfaludy Társaság Évlapjai, a Népköltési Gyűjtemény és Vahot Imre almanachja – ennyi él még a szépirodalomból. Sárosi Arany-trombitáját és a 7 kötetkével akkor legtöbbször kiadott szépíró, Hiador-Jámbor Pált ma már alig olvassák. A „szent láz” inkább újságcikkekben és szónoklatokban tört ki. A lapok közölték Kossuth beszédeit. Halhatatlanok maradnak a vezércikkek is, melyeket Kossuth Hirlapjába írt.

A megjelentnél szinte jellemzőbb, hogy mit nem adtak ki. Nem jelent meg egyetlen regény sem. Az előző években regények aratták a legnagyobb sikert, Eötvös József, Kemény Zsigmond, Jósika Miklós, Kuthy Lajos. Most hosszúlélegzetű műalkotásra senki sem ér rá.

Nem adtak ki egyetlen latin klasszikust sem, sem eredetiben, sem fordításban. Valamikor Pázmány Péter azt jelentette a pápának, hogy Magyarország – Mátyás király idejében a humanizmus második hazája – a klasszikus tanulmányok földje. A latin irodalom iránti vonzódás később is újra meg újra termékenyítette meg a magyar szellemi életet. Most még iskolai kiadásban sem jelenik meg latin szerző s a hazai nem klasszikus latin szövegek száma is nagyon megcsappant; már alig egy százaléka az összes termésnek.

Az irodalomtörténetet egyedül Toldy Ferenc képviseli, de csak Kis János fölött mondott emlékbeszédével. A régi magyar írók közül csak Gyöngyösi István találtatott méltónak kiadásra – de ponyván. A budai vásárokon árultatja Bagó Márton. A nép talán még érdeklődik a régiek iránt. A halottak közt még Kisfaludy Sándor és Kölcsey Ferenc jelenik meg. A többi író mind élő kortárs.

A történeti forrásgyűjtemények kiadása is szünetel, csak Cherrier és Szeberinyi adnak ki egyházi emlékeket és Brassóban Trausch régi szász krónikákat. Az embereket inkább a jelen érdekli.

Meglepő, mintha a mindennapi gyakorlati dolgokról is megfeledkeztek volna, iparokról sem írnak egyetlen könyvet sem. Az egyetlen két nyomtatott disszertációt nyujtanak be, mindkettő orvosi. Liturgia sincs az új könyvek közt.

A forradalom szélrohama elfújta a korábbi évek személyi ünneplő irodalmát, a szeretve tisztelt férfiak és nagyasszonyok dicsőítésére, a városi, megyei és tanodai beiktatásokra, vagy a családi ünnepekre, lakodalmakra és temetésekre magyarul, latinul, németül, tótul írt örömhangozatokat, örömkoszorúkat, örömkürtöket, névnapi köszöntőket és bánatosan megfordított fáklyákat, versekben és szónoklatokban, melyeket évszázadok óta kinyomattak s melyek 1848 előtti felsorolása Petrik könyvészetében lapok százait tölti meg. (Az 50-es években majd újraéled ez az irodalom.)

Ez a házias, szertartásos versfaragás a középkorúak és öregek öröme volt, nagyobbbrészt ők is művelték, vagy pedig a fiatalokkal illem címén a maguk mulattatására írták. Érthető, hogy az öntudatos 48-as fiatalság sutba dobta. De éppen mert fiatalok, a vers, szavai szappanbuborékos hangulatával és üteme emlékezésberagadó játsziségaival, az ő számukra is a legkedvesebb kifejező forma. Nem menekültek az élet elől versekhez, mint sok mai olvasó, hanem ellenkezőleg, a verssel a felszabadult élet élére törtek s mint valami fáklyával a

közvéleményt gyűjtögtették vele. Ezért van, hogy a 48-as szépirodalomban ötször annyi a verseskötet, mint az elbeszélés és színdarab együttvéve.

A két év legcseggőbb hangja a hazafias, forradalmi és katonai költészet. Petőfi szívvel-lélekkel míveli. Zalár Szabadságdalokat, Jenőfi Forradalmi szikrákat, Samarjay Károly Szabadság- és csatadalokat, Reich Ignác Honszerelmi dalokat, Berecz Károly Szabadhangokat zeneg. Hiador 3 füzetben ad ki Szabad dalokat a hadseregnek, Lukács Pál a szabadság hajnalán kis nemzetőröknek Uj dalkönyvecskét nyújt át, még az öreg Döbrentei Gábor is előáll Huszárdalaival „Magyarország önkényteseinek számára”. Imreh Farkas, Horváth Pál, s hosszú lenne valamennyit felsorolni, az ujoncokat vidítják verseikkel.

Szép a száma a nem alkalmi költészetnek is. Petőfi, Arany, Garay és Hiador már említett költeményes kötetekén kívül említsük meg Egyed Antal Elégiáit, Jenőfi Buvirágjait, Pum János 12 énekes románcát (László és Róza) meg Irodalmi verseit. Közkézen forognak antológiák (Tóth István: Szavalmányok) és almanachok; ilyeneket Vahot Imre (Politikai, történeti és szépirodalmi almanach), Sujánszky Antal (Őrangyal), Tilsch János (Bérczvirágok) ad ki. A gyűjteményes vállalatok közé tartoznak a Kisfaludy Társaság Évlapjai és a Népköltési Gyűjtemény is.

Ne feledkezzünk meg a fordításokról sem. Gedike Hellén anthológiáját Károlyi István, a nyomdász fordította; Herwegh költeményeit Magos Ernő (Táncsics Mihály költségén jelentek meg Beimelnél, talán viszonzásul azért, hogy Magos németre fordította Táncsics egyik munkáját). Repiczky János akadémiai könyvtári tisztviselő fordításában Keleti órák címen Szegeden arab, perzsa és török költők művei látnak napvilágot. 1849 szomorú napjaiban pedig Kotzebuetól a Kétségbeesésnek egy kifakadását fordította Herrmann Samu.

A drámairodalom területén Hugo Károly és Szigligeti Ede említett színdarabjain kívül Hiador II. Károlya és Horváth Döme kecskeméti ügyvéd Hit- és hontagadása, továbbá Petőfi Shakespeare-fordítása és Szabó Károly Euripides-fordításai jelentek meg.

Elbeszélő kötetek Bernát Gáspár vidám Frescoképei, Frankenburg Adolf Zsibvására, Hiadortól az Őrült tárczája, Jókaitól Vadon virágai és Nagy Ignáctól a Szunyogok.

A szépirodalomhoz csatlakoznak az emlékiratok és útleírások. Az előbbiekre közé tartozik Kölcsey Ferenc naplója, a Lapok Petőfi Sándor naplójából, Táncsics emlékezései (Gyásznapok emléke levelekben, melyeket feleségének írt). Egy színész emléklapjai Sepsi Károlytól s 1849 végén Szilágyi Sándor és Ludasi Móric jegyzetei a közelmúlt véres napokról. Az utóbbiak közé pedig Ludwigh Sámuel utazása Görögországban s mint tájrajz Szerelmey Balaton-Albama és Cseresnyés Sándor könyve a Nagysomló hegyről, váráról és Somlóménhelyről. Sajátságos, hogy a szószék e virágkorában politikai szónoklatot (Kölcsey Minden munkái VI. kötete kivételével) magyar nyelven egyet sem adtak ki könyvalakban. Annál több az egyházi beszéd (18), igaz, tele politikai célszavakkal és gyakran politikai alkalmakra mondván, pl. a kormány kinevezésekor, a függetlenségi nyilatkozat kihirdetésére, zászlószentelési ünnepeken és 1849. március 15-én. Megható a halotti búcsúztató a rákosi csatában elesett Stromszki Adolf hadnagy koporsója előtt. 1849 őszén volt idő, mikor a böjti beszéd az egyetlen megtűrt műfaj.

Pálffy Albert hirdette vezércikkeiben, amikor tettekre van szükség, nincs idő bölcselkedésre. S valóban, a filozófiát elhanyagolták. A magyar amúgy sem tépelődő nemzet, filozófiai folyóirata egészen a 90-es évekig nem volt, 1848-ban meg éppen csak tényekben és szenvedélyekben élt. A bölcsészet mellékágait szórványosan még művelték valahogy, de nem Pesten. Szegeden jelent meg Volney természeti törvényének fordítása, Szabadkán pedig Szárics Jenő Lélektana az agytani rendszer nyomán; s Budán az egyetemi nyomdában Verney Psychologia

empirica-ja, latinul, 3. kiadásban. Az esztétika terén Greguss Szépészete. Senki más nem elmélkedett művészetről és zenéről. Az elvont eszmékhez vonzódó lélek inkább a teológiában mélyedt el. Greguss lefordítja Rousseau Emiljéből a Hitvallomásait egy papnak (Szarvas). Katolikus részről Márkfi Sámuel O. B. egyetemi tanár a Hitkételyeket taglalja, a pesti növendék papság magyar iskolája kiadta Munkálatai XV. tekintélyes kötetét, azonkívül fordításban egy francia munkát a hitágazatokról. Református részről Pap István tárgyalta a Keresztyén vallást, Löw Lipót könyvét a Zsidó valláselvekről kiadta a pápai ref. főiskola, Einhorn Ignác (Horn Ede, 1849-ben a legszaporább író) munkáját a reformált izraelita vallás elveiről a pesti izr. reformtársulat nyomatta. Az Ószövetséghez latin bevezetést írt Paulovits Lázár, az Újszövetség isteni tekintélyéről pedig Bogue Dávid angoltól fordított könyve szól. Maga a Szentírás Károli Gáspár régi fordításában Kőszegen jelent meg s ugyanott a német Luther-biblia (a két év legterjedelmesebb könyve, 1227 lap), valamint egy horvátnyelvű egyháztörténet.

A jogtudomány gyakorlati ösvényen haladt. Két Büntető jogtan (Kassay Adolftól és Szokolay Istvántól), több magánjogi és kereskedelemjogi értekezés (Császár Ferentől, Kriebel Tivadtól). Frank Ignác Ósiség és elévülés c. tanulmánya, Kemény Dénes Adórendszere; ezek a legfontosabbak. Pécselt jelent meg Radenics Ferenc ismertetése az Eskütszéki eljárásról sajtó útján elkövetett vétségek felett.

A társadalomtudományt Benczur János és Balásházy János műveli. Előbbinek a Szabadság és társadalmi rend elmélete c. könyvét Emich adta ki, utóbbiét, a Politikai és státuszgazdasági nézeteket, a debreceni városi nyomda, 2 kötetben.

Élénk az érdeklődés a neveléstan iránt. Nemcsak mélyenszántó tanulmányok jelennek meg (Beély Fidél: Alapnézetek a nevelésről, Ney Ferenc: A népnevelés hatása Magyarhon népeinek erkölcsiségére, Majer István: A magyar képezdek reformja, Tavasy Lajos: Tanoda és egyház, Taxner Ignác: A bölcsészeti közoktatás új rendszere, Karády Ignác: Elemi nevelés szülők és nevelők használatára), hanem röpiratok az oktatás megreformálására (Kálnitzky Endre, Tatay István és egy kolozsvári névtelen), szózat a néptanítókhoz (Németi Imre), az Első egyetemes és közös magyar tanítói gyűlés dolgozatai, valamint több nevelésügyi folyóirat.

Háború lévén nem fogunk csodálkozni, hogy a hadtudományi irodalom az eddig említetteket felülmúlja. Táncsics mellett a leggyakrabban kiadott szerző Gál Sándor őrnagy (Szuronyvitan, Utasítás földszinti tárgyak és helységek védelmezésében, Utasítás az előőrsök szolgálatát illetőleg, A sorgyalogság oktatási szabályzata és még 3 nemzetőrségi szabályzat). Sztrókay Elek az erődítés tudományáról ír kömötszetekkel világosított munkát, Pézelt József a magyar hadi főtanoda szerkezetét ismerteti, Rác Vilmos a hadi fenyítőtörvényeket magyarázza. A szolgálati szabályzatok és tábori utasítások kiadásainak száma légió, s valószínűleg több volt, mint amennyiről még tudomásunk van.

A 18 közgazdasági, pénzügyi és műszaki munka nagyobbbrésze füzet, javaslat, terv. Csupán 4 haladja túl a 200 lapot (Weckherlin: Az angol gazdasági rendszer, Lónyai Menyhért: Hazánk anyagi érdekei, és 2 könyv az állattenyésztésről). A rövidebbek közül azonban néhány igen fontos: Széchenyi István Javaslata a magyar közlekedési ügy rendezéséről, Széchenyi Véleményes jelentése a Tisza-szabályozási ügy fejlődéséről, Lónyai Menyhért Pénzügyi levelei és Szentkirályi Zsigmond törvényjavaslatai a bányaipar ügyében.

A szerző személye miatt érdekes Kliegl József füzete: Figyelmeztetés az új egysinrendű vaspályára. Kliegl volt ugyanis az első – soha használatba nem került – betűszedőgép feltalálója. Rendszere szerint egyszerre 3–4 betűt lehetett szedni, a halmozódó betűk visszaosztásakor azonban ismét elveszett az idő, amit a szedéssel nyert. Találmányát bemutatta a pozsonyi országgyűlés tagjainak, kik tökéletesítéséhez gyűjtéssel összehoztak 10.000 forintot. Garay

1842-ben támogatására „Kliegl-könyv”-et szerkesztett. A gép nem vált be. 1848-ban Pestre hozta az új országgyűlés színhelyére, itt azonban más gondja volt az uraknak. Közben újabb találmányokon törte a fejét s azoknak előadásokkal igyekezett híveket toborozni. Petőfi is meghallgatta s naplójában is megemlékezik róla: „Klieglnek, a nagy gépésznek új találmánya van. Nevezetes, nagyszerű találmány! tennap mutatta meg a körben. Egy véghetetlenül tökéletesített vaspálya, melyen hegynék völgynek utazhatni, kanyarodhatni jobbra balra, s elkészítése csak felényibe kerülne, mint a mostani vaspályáké, s így az utazási költség is a mostaninak csak fele lenne. A Magyarországon keresztülkasul kijelölt vasutak, ha elkészülnek, körülbelül 160.000.000 pengőbe fognak kerülni; Kliegl szerint mindezt 80.000.000 pengőből ki lehetne állítani. Milyen nyereség! Kliegl a közlekedési miniszterhez ment új találmányával. A közlekedési miniszter Szécsenyi István! Ezt tudni elég, hogy az eredményt is tudjuk. Szécsenyi olyan ember, ki a fogpiszkálót is Angliából hozatja magának, élván azon szent meggyőződésben, hogy a magyar ember hatökör az effélékhöz. Meg sem nézte Kliegl gépeit, hanem küldte őt találmányával egyetemben nem tudom kihez. No de a nagy emberek ilyen kis gyöngeségein ne akadjunk fön. Nem Szécsenyi itt a hibás, hanem Kliegl uram maga, mért volt olyan együgyű, hogy Magyarországot választotta születése helyéül? Ha valahol Boroughbridgeben született volna, s a neve valami Percy Bysshe Krokszenbrokszen volna, akkor aztán majd másképp fogadta volna Szécsenyi. Ha tehát ennekutána megint föl talál valamit, legyen annyi esze, hogy szülessék Angolországban, vagy menjen az alföldre fakilincseket és kulacsokat csinálni, és ne törje a fejét olyan hiábavalóságokon, a melyekért nálunk egy fityinget sem dug a zsebébe.”

Kliegl a szabadságharc alatt mint mérnökkari tiszt Lahner táborában az ágyú- és puszkajavító műhely élén állt.

Három mennyiségtani és négy természetrajzi munka mellett az orvostudomány ismét a gazdag tudományszakok közé tartozik. E sorok orvosolvasóit talán érdeklik a címek:

1848.

Az erdélyi orvosok 1848 szept. 4–6. napján tartott gyűlésének tanácskozási kivonata. Kolozsvár, 44 l.

Bittner Imre: Eszmék a körorvostan szabályozására Magyarországon. Pest, Eggenberger, 278 l.

Blaskovich Eduardus: Dissertatio inauguralis de orthopedia operativa (magyar szöveggel). Pest, 25 l.

Csorba József: Észrevételek az állodalmi egészség rendezéséről hazánkban. Pécs, 35 l.

Flór Ferenc: Hivatalos tudósítás a hagymázjárványról, mely az 1846–47 évben uralkodott. Pest, Trattner-Károlyi, 15 l.

Horner István: A cholera orvoslása. U. o. 30 l.

Horváth Bálint: A füredi savanyúvíz s Balaton környéke. Magyaróvár, 115 l.

Jenson J.: Hydrophobia. Dissertatio. Pest, 16 l.

Kempner József: Orvosi értekezés a fővény és köszvényről. U. o. 32 l.

Kósa Mózes: A mérges marások gyógymódja. Szeben, Stein János kiadása, 76 l., 1 t.

Kósa Mózes: Die jodhaltigen Salzbäder bei Salzburg (Vízakna) U. o. 32 l.

Laszlavik Imre: Bábaság. Egyetemi előadásai után. Pest, 218 l.

Pólya József: Az ember nemi tekintetben. A férfi nemi szervek bonc- és élettana. Pest, Landerer & Heckenast, 67 l.

Sebestyén Endre: Javaslat az álladalmi közegészségügy és orvosi ügy rendezésére hazánkban. U. o. 31 l.

Szabó Ferenc: Tájékoztató eszmék a kórbonctan küszöbén. U. o. 32 l.

Szilézi Sámuel: Népszerű tanácsadó a titkos betegségekben. Pest, Geibel, 32 l. 12-edrét.

Török József: A két magyar haza első rangú gyógyvizei s fürdőintézetei. Pest, Beimel, 194 l.

1849

Budge Gyula: Említhetők a részletes emberi élettanból. Ford. Rhédey Antal és Foltényi János. 9 rézmetszettel. Buda, Egyetemi nyomda, 215 l.

Hyrtil emberbonctana. Ford. előbbie. U. o. 1000 l.

Hoffmann Ferenc: A Rókus-kórház betegeinek áttekintése 1848–49. Pest, 4 l.

A statisztika művelői Fényes Elek, Palugyay Imre és Michnay András, kiknek mindegyike egy-egy nagy és ma is közismert forrásműnek használt kötetet tett közzé. Kozma Pál hasonlóképpen ismert műve Zaránd vármegyéről Kolozsvárt jelent meg. Korponay János Hadi földleírása pedig Kecskeméten.

Nevezetes történelmi művekről Szalay László Státusférfiak és szónokok könyvének új folyamatán kívül alig számolhatunk be. Bárány Ágoston Temesmegye történetét írta meg (megjelent Nagybecskerekén), Palugyay Imre Turmezőét, Fejér György és Érdy János külön-külön a Crouy-nemzetségét. Politikai célzatossága miatt vonzotta olvasóit De Gerando könyve a Szabadságeszmék történetéről Magyarországon, és Szatmáry Károlyé az ausztriai háznak a magyar nemzet elnyomására irányuló kísérleteiről.

Zárjuk le a tudományos munkák fölötti szemlét a szótárakkal. Német-latin-magyar szótár jelent meg Pozsonyban; német-magyar zsebszótárak Ballagi Mór és Fogarasi Jánosé. Karády Ignác magyar-francia zsebszótára megjelenési helyül Pest Heckenast – Lipcse Wigand – Párizs Brockhaus-t nevezi meg. Szarvason 2 kötetes közel 1000 lapos Új magyar-szláv és szláv-magyar szótár lát napvilágot, szerzője Janovics István. Érdekes kísérlet Szabó József Bányaműszótára (német-magyar rész, Buda, Egyetemi nyomda). Végül a teljesség kedvéért említsük meg Kucsera Ignác magyar-tót szógyűjteményét és a megszállt Brassóban 1849 augusztusában megjelent német-orosz segédkönyvecskét.

A szépirodalmi és a tudományos csoport mellett a harmadik és legnagyobb a röpiratoké. Nagyonbbrészt 30–90 lapos füzetek, de akad köztük 150, sőt 200 lapon felüli is. Közjogi, politikai, közgazdasági és művelődési kérdésekkel foglalkoztak. Zichy Ottó Nemzeti ősrégi szervezetétől és Kornis Károly Alkotmányos fejedelmi kormányrendszerétől Táncsics Mihály Új alkotmányjavaslatáig minden árnyalat megszólal. Levonják a márciusi események tanulságait (Szilágyi Sándor, Birányi Ákos, Zerffi Gusztáv, Nyári Albert, Kléh István, Mailáth Kálmán), magyarázzák Metternich bukásának okait (Remellay Gusztáv, Janotychk János), tanakodnak a felelős minisztérium feladatairól (Malatides Dániel, Szobovits Ferenc), a szabadságeszmék érvényesítése módjáról (Ábrányi Alajos, Ábrányi Emil, Erdélyi Artúr, Kocsis Imre, Mészáros Károly, Valykó Endre, Hunyady Károly, Einhorn Ignác, Elefánty Ferenc), örökváltságról és dézsmáról (Egy ipolymelléki polgár, Erdey Fülöp), az únióról (Teleki Domokos, Erdélyi Artúr), a választásokról (Orosz Ádám), a politikai pártokról és a Pecsovicsok utolsó fortélyáról (Keöszeghy Antal, Medve Imre), átkozódnak a Habsburg-ház

ellen (Egy Rabbinak átka), vitatkoznak a *pragmatica sanctio* fölött (Birányi Ákos, Szabó Béla), lelkesednek a köztársaságon (Birányi, Tóth Ágoston), szörnyűködnek a szerbek újvidéki vérengzése miatt (Radó Imre, Remellay Gusztáv) s kiáltó szóval fordulnak Európa népeihez (Lunkai Andor).

(Csodálatos, a szabadságszeretet legforróbb lángolója napjaiban Trattner-Károlynál fordításban megjelenik Machiavelli Fejedelme.)

A nemzetiségi kérdést is napirenden tartják. Ergovics Uros a szerbek igényeiről, Launer István a tótság veszedelmes irányáról, Hatvani Imre az oláh fajról szól s Jancsó Károly igyekszik megnyugtanni az erdélyieket a magyar nemzetiség sorsa fölött. Az akkori politikai fogalmak szójegyzékében még hiányoztak az olyan népnévző kifejezések, mint a mai szlovák és román, melyeket későbbi államalapításuk idején az ő nyelvükből vettünk át. Akkor még csak a régi magyar szóval jelölték őket s nem volt ennek semmi lekicsinylő íze. Amikor a mai szlovákok és románok dédapái magyarul írtak vagy beszéltek, ők maguk is tótoknak és oláhoknak mondták magukat. A magyarországi szerbek neve pedig rác volt, szemben a Dunától délre lakó szerbekkel.

Röpiratokat írnak az egyházi reform és egyház megalkotmány viszonya ügyében (Szerencsepataky János, Fogarasy Mihály, Hazslinszky József, Hohenlohe Sándor, Hegedüs Pál, Szabó Imre), van aki a szerzetes rendeket akarja száműzni (Hamar Dani), mások összekapnak a káptalanok eltörlését javalló indítvány fölött (Prámer Alajos és Vezlerle Gáspár), ismét mások a papi nőtlenség kérdéséről nyilatkoznak (Szabó Richárd, Magyary Alajos), a száz evangélikus lelkészek pedig elvett tizedök kármentesítését sürgetik (Binder G. P.).

Nem kevesebb mint 24 röpirat foglalkozik a zsidók egyenjogúsításával, nagyobb részük német nyelven, szenvedélyes hangon, mellette és ellene, a magyarok többsége mellette, a németek nagyrészt ellene. John Lajos Pozsonyban Landes kiadásában egymaga 7 zsidóellenes förmedvénnel kelt feltűnést.

Röpirat szól a pesti tanács várospolitikájáról (Frank I.), a forgalomban levő sokféle pénznem zűrzavaráról (Pérez-Vita), birtokbankról (Jankó Vince), az ügyvédi állapotokról (Tóth Lőrinc), a természettudományok elhanyagolásának káros következményeiről (Török József), a Magyar Tudós Társaságról (Balogh Pál, Kerekes Ferenc), a Magyar Nemzeti Múzeumról (Kubinyi Ágoston).

Mindez a felsorolás csak kapásból való választék.

A negyedik csoport már kívül esik az irodalmon. Szám szerint is szerény. Ájtatossági könyvek, a 48-as törvénycikkek tízféle kiadása, alapszabályok, hivatalbeli utasítások, az országgyűlés két házának rendszabályai, kormányrendeletek, városi útmutatók, tudóstársasági, egyházi, országgyűlési, minisztériumi, gazdatiszti és egyleti névtárak, pesti házjegyzék, képviselők szálláskönyve, lovaregyleti és takarékpénztári jelentések. Múló használatra készültek s ma már csak az akkori idő történelmét búvárló kutatónak mondanak valamit.

Miben foglaljuk össze benyomásainkat az 1848/49-ben megjelent könyvekről? Az irodalomtörténet egyenkint ítéli meg őket s az író egyéniségeket állítja be a teljes képbe. Egyeseket kiemel, mások fölött elsiklik. A kiemeltek közt vannak olyanok, kiket a magyarság legnagyobb költői közé sorol. A könyvész csak az összességet nézi. Erről pedig azt mondhatja, az írásra, közlésre és olvasásra irányuló kedv, valamint a nyomtatott szöveg hatása talán sohasem volt akkora, mint 48-ban. A forradalom irányítására döntő szerepet gyakorolt, a történelem alakulásában része volt. Sok könyv, élénk érdeklődés, magas ízlésbeli, tudományos és erkölcsi színvonal tárul elénk e két esztendő könyvészetéből.

A HIRLAPOK

1.

1848 elején az országnak még csak 6 magyar politikai lapja volt.

A kormánypárt szócsöve a Budapesti Híradó. Szenvey József, Schiller-fordító, akadémiai és Kisfaludy-társaságbeli tag szerkeszti, Dessewffy Emil irányítása és Apponyi György kancellár kedve szerint. Január 1 óta hetenkint 6-szor jelenik meg.

A Nemzeti Ujság a katolikus püspöki karhoz igazodott, egyébként nem volt sem kormánypárti, sem ellenzéki, hanem hol az egyik, hol a másik oldal állásfoglalását helyeselte. Szerkesztője Liphay Sándor gazdag pesti ügyvéd, maglódi földbirtokos, kinek az ujságírás, amint mondta, csak tetemes költséget okozott. A hetenkint 4-szer megjelenő lap tulajdonosa özv. Kulcsár Istvánné, s miután azt mint az 1806-ban alapított Hazai és Külföldi Tudósítások folytatásaként adta ki, a Nemzeti Ujság tekintette magát a legrégebb magyar ujságnak, noha ilyen címen s más alakban és beosztásban csak 1840-ben keletkezett.

A Jelenkor ezzel szemben 18 éve változatlanul egyforma s szerkesztője is kezdettől fogva ugyanaz: Helmezy – „aki a szókat elmetszi”. Hetenkint 3-szor adja ki, Széchenyi zászlaját lobogtatja, egyébként a pártokkal szemben semleges magatartást tanúsít, nem nyilatkozik a haladás mellett vagy ellen, újításokat (kivéve további nyelvújítást) nem sürget s nem ellenez.

Az ellenzék lapja a Pesti Hírlap. De már nem első gazdája – Kossuth – irányzatát követi, hanem a centralistákét, Eötvöst, Trefortot, Kemény Zsigmondot, kik a megyék szerintök túlzott önkormányzatát kívánták megnyirbálni s az ország egységes megszervezésére törekedtek, míg Kossuth a megyei önkormányzatban az ellentállás biztosítékát látta. Szerkesztője az ifjú Csengery Antal, kinek ügyessége folytán a lap a többi túlszárnyalva, ismét 5000 előfizetőnek jár.

Kossuth csak az Iparegyesület Hetilapja hasábjain szólalhatott meg, az pedig nem politikai, hanem közgazdasági lap.

Erdélyben Kolozsvárt, hetenkint kétszer-kétszer Szilágyi Ferenc a kormánypárti Mult és Jelent, Méhes Sámuel pedig az ellenzéki Erdélyi Híradót szerkesztette, mindkettő mint laptulajdonos. Szilágyi állásfoglalása miatt Erdély legnépszerűtlenebb embere, minduntalan kellemetlenkednek neki és tüntetnek ellene.

A lapkiadás elég jövedelmező foglalkozás. Ha a lap közkedvelt, évi bevétele meghaladja az 50.000 forintot. A PH könyvelési adatai szerint 1843 első 6 hónapjában 22.000 forint folyt be előfizetésekből és további 2800 forint hirdetésekből. (Ezek ára petitsoronként 5 krajcár.) A szerkesztési díjak, az előállítás, ügykezelés és postázás költségeinek levonása után Landerer & Heckenastnak 6000 forint félévi tiszta haszna volt belőle. Körülbelül ez lehetett a helyzet 1848 első felében is.

A kevésbé népszerű lapok azonban támogatásra szorultak. A Nemzeti Ujság és a Religio és Nevelés c. folyóirat fenntartásához a püspöki kar ad pénzbeli hozzájárulást; a hercegprímás és a pannonhalmi főapát évi 900–900 forintot, a többi főpásztor változó összegeket. A támogatás azért szükséges, mert a két lap nyomdaköltsége évenként 6200 forint-ra megy. Ugyancsak kevés előfizetőjük lehetett.

Az előfizetési díjak havi átlagos összege 1 frt, de az előfizetés 3 vagy 6 hónaponként esedékes. A PH ára félévre 5 frt, ha a lapot csak kézbesítik, s 6 frt, ha borítékban postán küldik. A Pester Zeitung félévi előfizetési díja 6 frt, illetőleg postai szállítással együtt 6 frt 60 kr. Egyes számok ára 4–5 krajcár. A PH-ból a postajegyzék szerint 3670 példányt küldtek vidékre; a fővárosban kb. 1500-at szállítottak házhoz.

Ami a tartalmat illeti, a lap elején apró cikkekcskék álltak, rövid hivatalos hírek, kinevezések, közlések a Tudós Társaság vagy a Hídegyesület üléseiről, fontosabb irodalmi művek megjelenéséről, országgyűlés idején rövid összefoglalások az ülések lefolyásáról.

Ezután jön a vezércikk. Kossuth honosította meg angol lapok mintájára. Előtte a magyar hirlapírás nem ismerte ezt a műfajt. Elnevezése is tőle való. Széchenyinek, aki mindent kifogásolt, amit Kossuth csinált, nem tetszett még az elnevezés sem. Miféle vezér cikke? nagyási hóbort, még a cikkírásban is vezér akar lenni.

A többi ujság azonban eltanulta Kossuthtól, követte a problémafelvetés módjában, sőt a fiatalabbak utánózni igyekeztek még szónokias stílusát is. Liphay modora ugyan hideg, Kossuth írásmódja, nézete szerint, szépirodalmi színekben játszik s „mi metaphorázni s a gúny fegyvereivel dolgozni ezentúl sem fogunk”, de azért ő is követi, még az akkor gyakori folytatásos vezércikkekkel is, mikor néha heteken, hónapokon át ugyanazt a témát nyaggatta.

A vezércikk után az Újdonságok rovata következik, a pesti és budai apró napiesemények krónikája. A legügyesebb a Budapesti Hiradóé, hol Hirharang címen a szellemes Nagy Ignác állítja össze. De a PH is csemege, Pákh Albert mulattató találásában, a Nemzeti Ujságban pedig a talpraesett Bulyovszky Gyula számol be a történetekről.

Hosszú lére eresztik a külföldi tudósításokat. A lap külföldi ujságokat járat – pl. a Wiener Zeitungot, a Moniteurt, a Morning Chroniclet –, a szerkesztő kijelöli azokat a cikkeket, amelyeket fontosnak tart s utasítja jónyelvtudású munkatársait, milyen célzattal s magyarázatokkal foglalkozzanak velük. A PH-nál Frankenburg Adolf és Vörös Antal, a Nemzeti Ujságban Birányi Ákos, a Jelenkornál maga Helmezy fordítja a cikkeket. Sokkal nagyobb terjedelmet foglalnak el, mint amilyen a jelentőségük, a Jelenkor általában sokkal több külföldi tudósítást közöl, mint honit. Az előfizető valószínűleg olvasás nélkül továbblapozott, nemigen figyelhetett a hasábokon át részletezett kínai és mexikói politikai eseményekre.

Annál fontosabb és érdekesebb valamennyi lapban a vidéki levelezés. A megyék és városok nyilvános életéről szólt, rámutat fonákságokra, leleplez visszaéléseket, beszámol a törvényhatósági ülések viharairól, színielőadásokról, bálokról, löversenyekről, elemi csapásokról, a vásárokról és a termés kilátásairól. Ez a rovat volt az összekötő kapocs főváros és vidék, lapkiadó és az előfizetők többsége közt. A levelezők vidéken élő jeles írók vagy nevezetes közéleti férfiak, mint Lónyai Gábor Zemplénben, Klauzál Gábor Csongrádban, Pázmándy Dénes Komáromban, Ormos Temesben.³⁷

A pozsonyi országgyűlésre természetesen minden lap elküldte munkatársát, sőt a Budapesti Hiradó szőröstül-bőröstül oda tette át székhelyét.

A Nemzeti Ujságot Illucz Oláh János segédszerkesztő képviselte.

Az értekező rovatba népszerű ismertetések és közérdekű nyílt hozzászólások kerültek. A szépirodalmi és szaktudományi cikkeket szigorúan mellőzték, mert azok a divatlapok, illetőleg a tudományos folyóiratok szabadalmához tartoztak. Csak a Budapesti Hiradó közölt

---

³⁷ Ferenczy József: A magyar hírlapirodalom története. Bp., 1887. 273. l.-tól folytatólag.

egy időben tárcarovatában, a párizsi Presse mintájára, folytatásos regényt (Jósika Akarat és hajlam-át), de a többi lap elutasította az irodalom és politika összekapcsolását. A lap végén állnak a gabonaárak és tőzsdehírek, legvégén pedig a hirdetések. A Jelenkor nem is a főlapon, hanem külön egyíves mellékleten, az „Értesítő”-ben adja őket.

Külső tekintetében általában a 3 hasábos beosztás uralkodott. (De a Jelenkor s a későbbi lapok közt a Nép Barátja és az Esti Lapok kéthasábosak, viszont a 49-es Futár és Respublica négyhasábos.) Nagybetűs címfejet csak a PH használ, a többi legföljebb a rovatcímét szedi kövér betűvel. A rovatok terjedelme nincs kötve, hosszú, ha a közlendő anyag sok, rövid, ha kevés, hasábvégekkel nem törődtek.

Az irodalom élénksége hozta magával, hogy a 6 politikai lap mellett meg tudott élni 5 szépirodalmi lap is. Egyikét sem nevezték annak. A Honderű, a Pesti Divatlap és az Életképek „divatlapok”, a Társalkodó tudományos és művészeti közlönynek mondja magát, a Hazánk pedig a kereskedelmet kívánja szolgálni. De valamennyinek szívügye az irodalom.

A Honderű a régi rend szellemét lehel, a mágnásokat legyezgeti, előkelő hangot mímél s külső kiállításában minden más lapot felülmúl. Az ifjúság rokonszenvét nem tudta megnyerni, pedig munkatársai közt ott van Vörösmarty, Garay, Szemere Miklós, Jósika, s fiatalok is, Lisznyay, Degré, Lévai. De nem Petőfi. Petrichevich Horváth abban a tévhitben volt, hogy Petőfit majd Jámbor Pállal tudja ellensúlyozni. Egyébként majdnem kizárólag a szépirodalmat művelte, ismeretterjesztő dolgozat összes évfolyamaiban alig egy-kettő akad.

A Jelenkor társlapja, a Társalkodó, a mérsékelt haladókhoz szól s tekintélyét annak köszöni, hogy Széchenyit is munkatársai közé számíthatta, aki annak idején itt közölte gőzhajózási útjait. A szépirodalommal csínyjában bánt, noha minden számban a társadalmi, gazdasági, tudományos kérdéseket érintő ismeretterjesztő cikkeken, külföldi ismertetéseiben és az elmaradhatatlan rejtvényeken kívül ad egy kis szépirodalmat is, mesét, adomákat, bölcs mondásokat stb. Vesszőparipája a nyelvtisztaság. Gyakran emlékszik meg a távoli Ázsiát járó Kőrösi Csoma Sándorról.

Vahot Imre Pesti Divatlapja a Kossuth-alapította Védegylet tolmácsa s épúgy, mint a Jókai- és Petőfi-szerkesztette Életképek, a fiatal írónemzedék eszméit hirdeti, nemcsak versben és szépprózában, hanem csipkelődő, elménckedő karcolatokban is, melyekkel új műfajt hoz irodalmunkba.

A Hazánkról már volt szó. Kovács dr-t csak azért nem csapták el a szerkesztőségtől, mert közbejött március 15. Januárban a helytartótanács még figyelmeztette a győri főcenzort, hogy „a Hazánk című lap szerkesztőségének bármi távolról politikai, közigazgatási, szóval a lap előrajzában határozottan meg nem engedett értekezések, hírek, közlések, vagy elménckedések közzététele a szabadság elvesztése terhe alatt tilalmaztatik”, február 15-én pedig ugyancsak a helytartótanács jelenti Bécsbe, hogy Kovács a lapjában az egyes részeg katonákat pellengérré állító pozsonyi levél közlése miatt komolyan megdorgáltatott s köteleztetett, hogy minden haladék nélkül esedezzen bocsánatot a sértettektől, – ami meg is történt.

Itt-ott szépirodalmat, nagyrítkán verset közölt a szintén egyetemesebb érdeklődésű kolozsvári Vasárnapi Ujság is. Szerkesztője egyszer mérgében megjegyzi, „írja Brassai Samu, szerkeszti Brassai Samu, javítja Brassai Samu, levelező Réz Samu”. Népies hetilap, túlnyomóan gazdasági közleményekkel, de ismertetéseket közöl könyvekről is; – „sinor mértéke csak oly munkák jelentését venni fel, melyek közönsége szükségéhez mértek”.

Ő is Széchenyi híve. Egyik munkatársa, Edvi Illés Pál, azért ír a Vasárnapi Ujságba, mert „míg más tudós írók vagy költészek művei csak úri lakokban, díszasztalokon kevés kezekben forgattatnak, addig az enyimek a nép kezeiben ezernyi példányokban élnek”.

A szaklapok szűk körhöz szólnak. A Hetilap kiemelkedik köztük, mert munkatársa Kossuth Lajos. (A cenzor figyelmének elkerülésére többnyire Romvay álnév alatt írt.) Ebben jelenik meg híres cikke, „Tengerre magyar!” (1846., 8. sz.), melyben a vukovár-fiumei vasútvonal építését sürgeti. Az Orvosi Tár a gyakorló orvosok körében örvendett kelendőségnek, a Magyar Gazdát a műveltebb földbirtokosok, a Religio és Nevelést főleg papok járták. A többi tudományos folyóirat iránt a politikai mozgalmak közt kevés az érdeklődés.

2.

Március után egycsapásra megváltozik a kép. A negyedévi átmeneti időben a PH a kormánylap, a Budapesti Hiradó pedig az ellenzék. Utóbbi új szerkesztőt választ, a sokat utazott 29 éves Vida Károly személyében, kinek mint az Erdélyi Hiradó volt segédszerkesztőjének, szabadelvű híre van. Határozott kifejezésekben jelöli meg a lap célkitűzését: „Nemzetiségek és társadalmi osztályok közt béke! Monarchia! Alkotmányos szabadság, rend, törvényesség!” Ezzel aztán miben sem tér el a régi iránytól.

A Jelenkor színtelen és szenvtelen, nem tudja eltalálni az új kor hangját, talán nem is akarja, s az érdeklődés hiánya, az előfizetők elfogyása miatt megszűnik.

A Nemzeti Ujságban megvolna a hajlam az árban való úszáshoz, de Lipthay igyekszik fékezni túlbuzgó munkatársait, a szerkesztőségben válság támad, Lipthay lemond, Illucz veszi át a vezetést, s hogy feledtesse a multat, címet és jelleget változtat. A lapból hetenkint 6-szor megjelenő Nemzeti (illetőleg teljes címmel Nemzeti Politikai Hírlap) lesz s mert az irányát mindenki jelszavakkal jelöli, a lap élére kivetí új jelmondatát: Alkotmány, Nemzetiség, Szabadság, Egyenlőség! A katolikus papság elfordul tőle, a Szent István Társulat Katholikus Néplappal lép a porondra s a Nemzeti vidéki előfizetőinek száma fokozatosan alászáll 795-re. A másik oldal pedig, melyhez dörgölődni szeretne, mégsem felejt el a multat. Szeberényi Lajos és Bajza József a vallásoktatás ügyében elfoglalt álláspontja miatt maradnak és köpenyegfordítónak bélyegzi s „egy szegény fej mosdatása” címen folytatásokban ítéli el Illucz politikai erkölcstelenségét.

Nyárra a sajtó színei és arányai újra megváltoznak. A kormány megindította hivatalos lapját, a Közlönyt, melynek nagyon tartózkodónak kell lennie, hogy a pártközi minisztérium különféle árnyalatait meg ne sértse. Amíg a szövetkezés tart, nem hirdet politikai elvet, csak hirdetményeket, rendeleteket, nyílt parancsokat közöl, bő, de tárgyilagos országgyűlési rovatot nyit s részletes tájékoztatást ad a külpolitikáról. A tapintatos Gyurmán Adolf szerkeszti s bár előfizetőinek száma csak 3000, a hivataloknak küldött példányokkal együtt a legelterjedtebb lap.

A kormányban résztvevő pártcsoporthoz igyekeznek saját szócsőre szert tenni. De Széchenyi iránya lap nélkül marad. A Pesti Hírlap Eötvöst követi; – az előfizetők száma 2800-ra, majd 2500-ra apad. Kossuth viszont új lapot alapít, a Kossuth Hírlapját, s ez azonnal az élre ugrik. A posta 4214 példányt szállít belőle vidékre, a fővárosban is elkel kb. ezer. Hétfő kivételével naponta jelenik meg 4 legnagyobb ívrétű oldalon, előfizetési ára helyben 10 p. frt egy évre. Kossuth, miután miniszteri elfoglaltsága miatt maga nem szerkeszthette, Bajza Józsefre bízta, de lelke és irányítója ő marad, számos vezércikket ír belé, sokszor álnév vagy rejtjel alatt, ha állásával össze nem férhető magánvéleményét nyilvánítja az udvari körök, a bécsi kormány, a horvát bán, sőt saját minisztertársai állásfoglalásáról. A minisztertanácsban ezt szóvá is teszik, Bajza nyilatkozatot tesz közzé, mely szerint a lap tulajdonosa ugyan Kossuth, de nem lévén szerkesztő, nem felelős a lapjában megjelent cikkeikért.

A szeptember 14-i számban Kossuth tudatja, hogy nem miniszter többé s ezentúl szabadon beszélhet. Meg is teszi, nyíltan tüzel az ellenállásra, hallani sem akar kiegyezésről s szenvedélyes lenyűgöző érvelésével ezer meg ezer önkéntest toboroz a magyar hadseregnek. A decemberi trónváltáskor pedig első ízben pengeti meg a köztársaság lehetőségét.

A Kossuth Hirlapja tartalma gazdagságával is kiemelkedett a laptársai közül. Nevezetesebb vezércikkírói Kossuthon kívül Hunfalvy Pál, Szeberényi Lajos, Wesselényi Miklós, Ábrányi Emil. Tárcarovatát Toldy Ferenc, Bajza legjobb barátja vezeti. Magasszínvonalú tudományos elmefuttatásokat helyez el benne, de a szépirodalomból csak két verset – Garay Unióját és Czuczor Riadóját. Élénk újdonsági rovatát, külföldi tudósításait, terjedelmes értesítéseit a megyei életről mint rovatvezetők Ábrányi Emil, Garay János (augusztus-szeptemberben együttal segédszerkesztő), Matisz Pál, Dobrosi, Stuller és Vörös állították össze. S mint minden lapban, az eddigi rovatokhoz egy új járult: a harctéri tudósítások.

A kormánypárti napilapok mellé sorakozott hetenkint egyszer a munkásoknak és az úrbéri terhektől felszabadított parasztoknak szánt Nép Barátja. Népies modorú tájékoztató cikkekben számolt be az országgyűlésről, lelkesedett a sajtószabadságért és nemzetőrségért, magyarázta a nemzeti színek és az országcímer értelmét, gúnyolta az ellenzék szónokait, főként ellenlábasát, Táncsicsot, s közölte Arany, Tompa, Garay, Lévy, Vajda hazafias verseit. 2710 példányban került postára s Eötvös József közoktatásügyi miniszter 600 példányt rendelt belőle félreeső falvak lakóinak olvasmányul. Az ellenzék undorodott tőle hajbókolása miatt s a pesti választmány tagjai csakhamar sajnálták, hogy megalapították. „A legpecsovicsabb lap széles e hazában” – írja Petőfi Aranyinak, aki egy idő múlva le is mondott társszerkesztői tisztéről.

Az ellenzék sajtója súlyban és számban növekedett s egyre inkább hagyta abba az ildomos hangot, egyre marcangolóbb vitákba fogott. A politika komoly tárgyalását féktelen feleselés váltotta fel.

A jobbszárnyon csak egy lap él már: a Budapesti Híradóból lett Figyelmező. Mérsékletet hirdet, de csípős célzásokkal bosszantja a kormány tagjait. A felsőház fenntartásáért hadakozik, a köztársasági irányzattal szemben védelmére kel a királyságnak. Legsorgalmasabb munkatársa Szilágyi Sándor és bécsi levelezője, a 20 éves Falk Miksa.

A baloldaliak közt a legrégebbi a Márczius Tizenötödike. Az első magyar utcai lap, mely már nem előfizetőkre számít, hanem melyet utcán árusítanak. A kihordó fiúk rohanva rikoltják „friss Március!” Kiszalakú harsány trombita, független a pártoktól, nem sokat vitatkozik politikai eszmék fölött s nem is hisz a tiszta eszmei harc sikerében. Kezdetől fogva hirdeti, nem lesz vér nélküli forradalom, fel kell készülni a harcra. A vérmes reménykedés dőreség, amit a kormány csinál, álmodozó táblabírópolitika. Pálffy Albert rossz szerkesztő, megírja vezércikkét, minden továbbit Csernátorny Lajosra bíz, aki mint Gyulai mondja, akkor élte irodalmi suhancéveit. Mákvirágok címen a miniszterekről fest gúnyképeket, tele epével, rosszakarattal, goromba élcekkel. A jó öreg Mészáros Lázár, a síma aggastyán Esterházy és a gondosan fésült Szemere Bertalan állandó céltáblája.

A Munkások Ujságában Táncsics „a kevésbé tanult sokaságnak” megmagyarázza, „a mire szüksége van és lesz”. Józan, higgadt, rendet kíván, a tulajdonjogot szentnek tartja, Kossuthot nem támadja, mert az országnak még szüksége lehet rá s nem szabad a tekintélyét lejáratni. Engedelmisséget kíván a kormánnyal szemben, de a túlkapásokat irgalmatlanul leleplezi. Olykor 10.000 példányt nyomtat, rendes körülmények közt 6000-et, pedig csak 538 előfizetője van. De az el nem kelt példányokat a vásárokon ingyen osztatja. A kormány nem a csaholó lapokat, hanem ezt az aránylag szelíd ujságot tartja a legveszedelmesebbnek. Ellenlapot indít

és a postát eltiltja a Munkások Ujságára való előfizetések felvételétől. Táncsics arra is gyanakszik, hogy lapját szállítás közben elsikkasztják.

A legélesebb hangú a Radicallap, Madarászék Népelemes a szépirodalminak indult, de politizálásra szabadult Reform. Boszorkánytáncuk és vijjogásuk nem tetszik a közönségnek, hamarosan előfizetők nélkül maradnak. Egyesülnek, de a Radicallap-Népelem sem bírja tovább két hónapnál.

Kolozsvárt Tilsch János az Ellenőrt adja ki. Május 2-ától Kőváry László, július 23-tól Dózsa Dániel szerkeszti. A legkeresetlenebb kifejezésekkel él. Megjelenésének Urban alezredes novemberi bevonulása vetett véget. Akkor valamennyi kolozsvári lap utolsó számának kész szedését lefoglalta az osztrák katonaság, a szerkesztők pedig elillantak.

Hat héttel később a pesti lapok és szerkesztők órája is ütött.

3.

A Közlöny, a Nép Barátja és a Márczius Tizenötödike Debrecenbe költözött. Miután az egyetlen debreceni nyomda már két lapot, az Alföldi Hirlapot és a Debrecen-Nagyváradai Értesítőt nyomta s azokhoz most harmadiknak a Nép Barátja csatlakozott, azonkívül a nyomdát előreláthatólag erősen igénybe fogják venni a minisztériumok is, a Közlöny az egyetemi nyomdából magával vitte a szedőit, több géppel és több mázsa betűvel. A Márczius Tizenötödike számára pedig a kormány a visszafoglalt Kolozsvárról Debrecenbe rendelte a líceumi nyomdát.

Az ország felét megszállta az ellenség s a közönség megfogyására és a fenyegető papírhányra való tekintettel a lapok kénytelenek példányszámukat csökkenteni. A Márczius Tizenötödike 3–4000 példány helyett most 6–800-ban jelenik meg.

A Közlönynek pótolnia kellett Pesten hagyott kormánylapokat, rovatait tehát megszorította. Közölt politikai fejtegetéseket, melyekben nem egyszer a kormányt pótló honvédelmi bizottmánnal ellenkező nézeteket pártfogolt, amiért le is intették. A kimúlt szépirodalmi lapok szerepét is átvette s időnkint közölt verseket, többek közt Petőfi erdélyi költeményeit és leveleit.

A szűkössé vált sajtóviszonyok ellenére két új lap keletkezik. Az egyik Madarász Józsefé, a Debreczeni Lapok, mely még több erélyt, még konokabb ellentállást követelt. A másik a mérsékelt Esti Lapok. Miután Pálffy és Csernátony is hevesen szította a forradalom tüzét, a „békepárt”, Nyári Pál, Kemény Zsigmond, Hunfalvy Pál, Kazinczy Gábor és Kovács Lajos, Jókaival megindították az ellenlapot. Görgei váci kiáltványa mély hatást gyakorolt rájuk, meg akarják buktatni Madarász László rendőrmiszttert s végzetes lépésektől visszatartani Kossuthot, nehogy a kiengesztelődés lehetetlenné váljék. Jókai február 22-én megindítja az Esti Lapokat s bemutatkozó soraiban kijelenti, bár elismeri a szabadságharc jogosságát, a békét választaná, ha a harc folytatása kockáztatná a haza sorsát. Tiltakozó felszólalások hangzanak el az országgyűlésen, Kossuth is megdorgálja, de az interpellációra adott válaszban elsimítja a dolgot.

A lapot megkedvelik, Jókai humora, füszeres csipkelődése, látszólagos részrehajlatlansága nagyobb olvasótábort vonz, mint a többi lap; célját mégsem éri el.

A függetlenségi nyilatkozatot azzal fogadja, valóban nem lehetett más feleletet adni a császári alkotmány közzétételére, mely Magyarországot beolvasztotta Ausztriába. Nyári Pál is azt mondta a döntő értekezleten, „ha elveink nem győzhetnek a parlamentben, némuljunk el a népakarat előtt; ne szóljunk, hogy szakadást ne idézzünk elő a nemzetben, midőn annak egész erejére van szüksége”.

Lapjaink – írja Jókai³⁸ – „legyen meg” szóval fogadták a végzetes határozatot. Nyári és a többiek hallgattak és tettük ezt mindnyájan, azzal a tudattal, hogy el kell ugyan vesznünk, de hát vesszünk el együtt és becsülettel.

Görgei budai győzelme után a kormány, a Közlöny, a Nép Barátja és a Márczius Tizenötödike hazatért Pestre s velük ment az Esti Lapok is. A felszabadulás örömében 5 új lap keletkezik, a Pesti Hirlap is feléled, azt is Jókai szerkeszti, kinek most már két napilapja van.

A kép ismét más. Most már nincs mérsékelt lap, nincs jobboldal. (A Figyelmező a megszállt Pozsonyba tette át székhelyét.) Köztársasági pártlap lett a Közlönyből, a köztársasági irányzatnak hódol az Esti Lapok is, mert békében már nem remél. Tiltakozik a feltevés ellen, hogy még hajlamos lenne az uralkodóházzal való kiegyezésre.

Az új lapok közül Szemere Bertalan szócsöve a Respublica, melyet Erdélyi János szerkeszt. Komoly, változatos, tartalmas ujság – de olyan idő járja, amikor hirlapok megszületnek s néhány hét, néhány nap múlva kimúlnak. Bajza József Futárja az első szám után szűnik meg. Vezércikkében végrendeletszerűen írja: „Én óhajtom a köztársaságot az egyéni szabadság legtágabb függetlenségére és a polgári jogok teljes egyenlőségére alapítva”. Végrendelet-szerűen, mert ez a cikk zárja le Bajza írói pályáját. Pár bujdosásban telt hónap még s a búskomorság halálos kórjába merül.

Az egyetlen lap, mely harapós cikkekben még mindig ellenzékieskedik, a Márczius Tizenötödike. Budavár bevétele után néhány napig két Márczius Tizenötödike jelent meg, az egyik Pesten, hol régi kiadója, Lukács & Társa azonnal megindította Gaal József népszínműíró szerkesztésében, a másik meg Debrecenben. Pálffy-nak csak meg kellett érkeznie s lapját már készen és megjelenőben találta. A júliusi meneküléskor hajlandó lett volna Szegedre is elmenni. Sőt el is ment, de mint fogoly, rendőri felügyelet alatt. Szemere a női kamarilláról szóló cikk miatt végre kivívta Kossuthnál, hogy a lapot, két nappal a szegedi költözés előtt, betiltsák.

Az utolsó hirlap, mely Pesten megjelent, Erdélyi Artur Forradalom c. ujsága. Július 10-én indult meg, mikor már más lap nem volt s július 11-én d. u. 5 órakor szállta meg a fővárost Wussin osztrák őrnagy.

A vidéki hirlapok sorsa is beteljesedett.

A szegedi Tiszavidéki Ujságot, mely címén jelképes fametszetben a testvériség jelképét példázta (főúr, iparos és paraszt kezét fog), már március végén betiltották, a májusban alapított Szegedi Hirlap pedig akkor szűnt meg, amikor a kormány elhagyva a várost, Aradra menekült.

Az utolsó erdélyi napilap, a Szabadság, az utolsó pillanatig a békés kiegyezésben reménykedett. Egy nappal Világos után múlt ki.

4.

Még néhány szót a haditudósítókról.

Olyan lapok is voltak, melyek a háború eseményeiről nem harctéri rovatban számoltak be, hanem melyek teljes egészükben a haditudósítást tekintették feladatuknak. Az első, a szegedi Alföldi Csatak 1848 augusztusától decemberig szabálytalanul, időhöz nem kötve, 20 krajcáros füzetekben jelent meg.

---

³⁸ Jókai Mór: Életemből. II. köt. (Nemzeti kiadás) 257–258. l.

A másik Bem tábornok hivatalos lapja, a Honvéd. Napilap, politika nélkül. A sors a háború kimenetelétől függött, ez most mindennél fontosabb. Kiadója, szerkesztője és nyomdása Ocsvai Ferenc egy személyben.

Bem közlönye a Hadilap is, melyet 200 éves betűkkel a csiksomlyói ferencrendi barátok nyomtattak, tüzérségi melléklapjával, a Csiki Gyutaccsal együtt. Mindkettőt Biró Sándor százados szerkesztette. A Hadilap címe alatt közli: „Megjelenik minden héten egyszer fél iven Hétfőn s ha a szabadság lelkes harcosai előfizetésük által oly részvétet tanusítanak Lapunk iránt, hogy a költség fedezve lesz, megjelenik hetenkint kétszer, Hétfőn és Csütörtökön”. Ennyi derűlátás volt a Székelyföldön. A költség nem gyűlt össze, a két lap pünkösdtől július 16-ig élt s ma a legnagyobb ritkaságok közé tartozik. A csiki barátokat keményen megszorították miattuk.

A komáromi hadilapok történetének regényes részleteit lebilincselő módon írta meg Baranyay József.³⁹

Mack József tüzérőrnagy 1849 január elején jelentette be a polgármesternek, hogy Komáromi Értesítő címen napilapot indít. Biztosítékot nem tud adni, a honvédelmi bizottmánytól kérni fogja ennek elengedését. A városi tanács ragaszkodik a biztosítékhoz s legfőljebb rövid haladékokra hajlandó. Márciusban azonban kihirdetik az ostromállapotot, a legfőbb hatalom a várparancsnokra száll s a biztosíték nem kerül többé szóba.

A lap január 9-én indult, Siegler nyomdakönyve szerint 300 példányban; egy hét múlva 400-ban, január végén már 600-ban jelenik meg. Március 15-én aranynyomásos ünnepi számot adott.

Mikor se futár, se semmiféle hír nem jöhetett a várba, maga a szerkesztő költ, hamisít, mindenkor kecsegtető híreket.

A Komáromi Értesítőt aztán júliusban felváltotta a Komáromi Lapok.

Klapka engedélyével Friebeisz István szerkesztette s a vasárnapot kivéve minden este jelent meg. Miután vidékre nem lehetett szállítani, csak helybeli előfizetéseket fogadhatott el s azonkívül Siegler könyvkereskedésében számonkint 3 krajcárért árulták.

Valamennyi számban volt lelkesítő vezércikk, volt a tavalyi s korábbi Életképekből lopott szépirodalmi közlemény és volt sok kitalált hír. A közönség tudta, hogy képzeletszülték és lehetetlenek, mégis kapva kapott rajtuk. A példányszám felszökik 2000-re. A Siegler-testvérek nyomdájában reggeltől késő estig szakadatlanul folyt a munka, hogy ezt a sok példányt előállíthassák.

A várkormány örömmel húnyt szemet a légből kapott lehetetlen hírek előtt, mert ez volt leghatásosabb módja a csüggedőkbe erőt önteni. A fényes multat dicsőítette a lap s a jövőt rózsásnak festette, pedig jól tudta, hogy mindez csalóka, röpke álom.

A lakosok élénk eszmecsere közt várták a d. u. 5 órát, amikor a lap már kapható volt Siegler Antalnál. A megbízottak sietve vitték széjjel a városba, a várba s a lapot boltokban, könyvkötőknél, kocsmákban, kantinokban hagyták árusítás végett.

Szeptember 3-án id. Szinnyei József azt írja naplójába, „ma nem jelent meg ujság, mint hallom, Friebeisz egy túlságos czikkeért tulajdon szállásán fogolyként őriztetik, lapját pedig betiltották; ezt ugyan többen nem bánják, mert úgymond, úgyis csupa hazugságból állott az egész”.

---

³⁹ Baranyay i. m. 83–97. l.

De amikor Friebeisz harmadnapra kiszabadul, a közönség bizony annyira szomjúhozik a festett egek után, hogy a lapot még több, most már 5000 példányban kell nyomtatni. (Nem kicsinylendő dolog, manapság – mondja Baranyay 1914-ben – Komárom vármegye összes lapjai együttvéve sem jelennek meg ennyi példányban.) Sieglerék előtt nagy a tolongás, a fehércipőt sütő asszonyok és a zöldség- meg máléáros kofák közt csapatokban verődnek össze az emberek. Némely vásárló egész csomaggal vitt magával. Aki laphoz jut, ott álltában olvassa, sietősen, tudva, hogy otthon családtagjai, ismerősei majd kikapják a kezéből.

Szeptember 29-én a lap sírhalmot ábrázol homlokzatán, alatta következett a vezércikk, „Imádkozzatok a halottakért”. Október 1-én, hét héttel Világos után, jelenik meg utolsó száma, Friebeisz búcsúcikkével. Montesquieu mondását idézi benne: „Írj, ne többet, csak 3 sort, s ha akarnak, felakaszthatnak érte!”

KÖRSÉTA A FŐVÁROSI NYOMDÁKBAN

1.

Budán, nem messze a Lánchídtól, a mai Andrássy-palota környékén, hosszúkás földszinti házban működött Bagó Márton. Műhelye a fővárosi nyomdák közt az őslakó. 1723-ban alapította Landerer János Sebestyén, kitől özvegye, Royer Veronika, majd idősebb fia, aztán annak özvegye, a minden vetélytárssal pörlekedő Katalin, végül unokája, Landerer Anna örökölte. 1833-ban közösen megvették Gyurián, a nyomda művezetője és Bagó, Landererék rokona. 1847-ben Bagó 30.000 forinttal kielégítette Gyuriánt s azóta egyedül bírja.

Már alaposan megviselt az egykor Martinovics-párti öreg nyomda, de a felszerelése nem rossz. 1848 előtti régi szabadalma értelmében csak ponyvát és öregbetűs naptárt adhatott ki, de 1848-ban gyorsajton a budai polgárok számára német hírlapokat nyomtat, a Neue Politische Ofner-Pester Zeitungot és melléklapját, továbbá a Constitutionelles Tageblattot, melyet csak cím szerint ismerünk, mert napilapvolta ellenére egyetlen példánya sem maradt fenn, de még megvan melléklete, a Pester Figaro. 1849-ben itt jelent meg a katolikus politikai magyar ujság, a Magyar Őr, melyet Windischgrätz már a negyedik szám után betiltott.

Hagyományos ponyvanyomtató. Kiadja Királyhegyi János (Regiomontanus) Csizíóját, a Budai Népnaptárt, Az kolera pestisről irattatott szomorú verseket, honszerelmi dalokat, vallásos lelkek számára Estvéli énekeket s többször is a Nagy négy (öt, hat) szép istenes énekeket, melyeket változatokkal még Landerer Katalintól és Annától örökölt. Utánnymat Gyöngyösi István költeménye, az Igaz barátság és szíves szeretet tüköre is; a régi Landerer-nyomda 24 Gyöngyösi-kiadást bocsátott közre, az Igaz Barátságot először 1777-ben. Bagó legterjedelmesebb termékei közé tartozik – 116 lap. Mert nyomtatványai rövidek, ahogy a ponyva megkívánja. 100 lapnál hosszabb a Gyöngyösin kívül csak a Budapesti Útmutató és egy német röpirat a papok nőtlenége ellen.

A nép számára a budai vásáron való terjesztésre szolgál néhány párlapos politikai röpirat is, mint Kovács Ágostontól Egy pár szabad szó, meg Szobovits Ferenc Szózata a dicső néphez avagy bizzunk az első független magyar minisztériumba!

Nem ponyvára szánt terméke csupán Lutter Ferdinánd elemi számtanának 4. kiadása, melyet a munkával túlhalmozott egyetemi nyomda rendelt meg nála és Chapponnak a párbaj szabályait tárgyaló munkája. Utóbbival az urak számára rótta le adóját.

46 apró könyvével (30 magyar, 11 német, 4 tót és 1 horvát – az utóbbi naptár) Bagó a főváros régi nyomdái közt a legkisebb. Az újak közt is csak Táncsicsét múlja felül.

2.

Fent a várban, az egykori Korvin-ház lakja az egyetemi nyomda. Igazgatóját mindenkor az egyetemi tanács rendeli ki a tanárok sorából. Művezetője, Krüner Lipót, elsőrendű nyomdai szakember. Betűanyaga rengeteg, vannak antika, fraktúr, cirill és héber sorozatai s az utánpótlást biztosítja saját házi betűöntődéje. Van 4 gyorsajtója – a két kisebbiket 1839-ben vette Bécsben 7200 forintért, egy nagyot ugyanott 4500 forintért, s újabban egy használtat Bagó Mártontól 2700 forintért, van ezenkívül 5 kézi vassajtója (Columbian 850, Haggart 412, Stanhope 496 és két Orlich-sajtó 550 forint árban) és 5 régiebb mintájú prése. Évente 1200–1500 bál papírt fogyaszt s ezt a saját körmöci papírgyárában termeli.

A sajtószabadság kivívása megfosztotta tömérdek kiváltságától. Nem nagyon bánta, mert nagyszerű berendezettsége mellett sem bírta mindama nyomtatványokat előállítani, melyekre szabadalmi értelmében joga volt. Túrte versenytársai önhatalmú túlkapásait, sőt nem egy megrendelést kénytelen volt más nyomdának átadni. Jogai elvesztéseért bőven kárpótolta, hogy a kormány foglalkoztatta. Mint állami nyomda készítette a törvények és rendeletek hivatalos kiadásait, a pénzügyi kormányzat ezerféle utasítását és űrlapját, főleg pedig nyomtatta a legterjedelmesebb és legnagyobb példányszámú napilapot, a Közlönyt. Ez felért azzal a kárral, hogy a Budapesti Híradó, a Morgenröthe c. német napilap, a Honderü s utóda, a Reform megszűnt, hogy a Figyelmező és a Munkások Ujsága elpártolt tőle. Maradt a Közlönyön kívül is lapja elég: a Religio és Nevelés, a Spiegel és 3 melléklapja, a Der katholische Christ és a Der evangelische Christ.

Könyvet 80-at adott ki ebben az évben (59 magyart, 13 németet, 4 latint, 1 tót, 1 román és 2 olaszt). Közte 14 kapós tankönyvet. Kevésbé kelendők, de annál tekintélyesebbek tudományos kiadványai, pl. Vállas Antal munkája a felsőbb egyenletekről, Csermelényi ügyvédvizsgálati kézikönyve, Fejér György és Érdy János értekezései a Crouy-nemzetség árpádházi eredetéről, Frank Ignácé az ősiségről és elévülésről. Táncsics a Hunnia függetlensége második kiadását nyomatta itt.

Az egyetemi nyomdában jelennek meg a fővárosban a legterjedelmesebb könyvek: Lemouton francia-német társalgási könyve és nyelvtana, Hyrtl Emberbonctana 1000 lapon, a Kisfaludy Társaság Évlapjainak VII. kötete (656 l.) és Verney Psychologia empirica-ja (424 l.). Vastag könyvek előállításában csak Kőszeg és Szarvas vetekszik vele.

A fellendülésnek 1849-ben megjött a böjtje. A Közlöny Debrecenbe menekült s a kormány különítményt hasít ki a nyomdából, melyet mint „állodalmi nyomdát” magával visz. A főbaj az, hogy ebbe nemcsak személyzetet rendel ki, hanem egy gyorsajtót és 2 kézigépet, sok mázsa betűvel, sőt Duschek kívánságára a betűöntődének is csatlakoznia kellett a kirendeltséghez. A banknyomdának átadott gyorsajtót és 6 kézigépet szintén viszik. Budán nem maradt egyéb, csak 2 gyors- és 2 kézisajtó. Az üzem megbénul, az ujságyomtatás megszűnik, az évi termés 21 kötetre száll le. (12 magyar, 6 német, 3 latin.) Ezekkel azonban nem vall szégyent.

3.

Pesten az Uri-utcában állt a Városház-utcába átnyúló Trattner-palota, egyik nevezetessége a városnak. Az emeleten a Magyar Tudós Társaság bérelt hivatalos helyiséget. A házban lakott károlypatyi és vasvári Károlyi István kir. táblai ügyvéd meg városi tanácsnok, volt országgyűlési követ, a nyomda tulajdonosa is. 1827-ben váltotta meg apósától 52.000 frt-on elhunyt sógora, petrózai Trattner János részét; a másik rész feleségéé. Ezért viseli a nyomda a Trattner-Károlyi nevet.

A tipográfia egy nagy és 3 kis termet foglalt el. Volt benne 3 gőzüzemre járó gyors- és 6 kézihajtású vassajtó s hozzá a segédi minőségben alkalmazott 20 szedőn és 4 nyomtatón kívül 18 nyomdászinas – kik 1848 júniusban valamennyien jelentkeztek felvételre az akkor felállított első honvédezzredbe –, továbbá könyvelő és irodai tisztviselők és szolgák, összesen közel 100 ember. A még 1782-ben keltezett kiváltságlevél szerint betűöntő és könyvkiadó-üzlet is tartozott hozzá, de nem tudom, működött-e még a betűöntőde 1848-ban. Mert Pesten volt már egy önálló betűöntő intézet is, Zocher Antalé, mely el tudta látni a pesti nyomdákat.

Károlyi buzgón fejlesztette vállalatát. Magyarországon ő rendezkedett be elsőnek gőzhajtásra (1840-ben). A gyorssajtók tégelyeit géperő hajtotta, a befestékezést forgó bőrhengerek végezték, a sajtófüdő és keret önmagától nyitódott és csukódott, csak az ívek ki-berakását bízták két gyerekre. Ilyen gépekkel nyomtatták Londonban a Timest.

Károlyi derék ember. A szegényebb szedőgyerekeket (mind szegény volt) húsvétkor új ruhával és fehéreneművel látta el, maga ügyelt kiképzésükre s ha görög szöveget kellett szedni, görög nyelvtanárt fogadott, ki a szedőket bevezette az alfabéta rejtelseibe.⁴⁰ A görög irodalomért különösen lelkesedett, Gedike Hellén Anthológiáját ő fordította magyarra.

Sokáig ő volt az ország vezető nyomdása, de politikai állásfoglalása miatt március óta háttérbe szorult. Széchenyi híve, a mérsékelt ellenzéki lapok és hűvösen tartózkodó tudományos folyóiratok jelennek meg nála, a Jelenkor, a Társalkodó, a Nemzeti Ujság, az Académiai Értesítő, az Orvosi Tár, a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, a Nevelési Emléklapok, a Honi Irodalmi Hirdető, a Közügyvéd, a német Opposition c. napilap. Mindez már alig vonz közönséget, az Académiai Értesítő kivételével valamennyi megszűnik. S Károlyit túlszárnyalja a Kossuth-párti Landerer.

Az átalakulást jóérzelmekkel fogadja, – az 1847/48 évi törvénycikkek kiadását „a sajtó szabadság visszaállításának első évében” keltezi, egy kicsit a kormány is méltatja jó-hiszeműségét, a pesti központi választmány nála nyomtatja a Nép Barátja tót kiadását és a hivatalos támogatással kiadott tótnyelvű röpiratokat, pl. „A király tanácsadója megmagyarázza a törvényeket”, az Országos Nemzetőr-seregei Tanács rábízta a Honvéd tüzérség kézikönyvét, az új szellemet hirdeti Magos Ernő 16.000 példányban sokszorosított Riadala, a nemzetiségi veszedelemre figyelmeztet Radó Imre (Új Vidék szomorúsága június 28-án), – de a régi szellem is él még. Ennek ad hangot Mező Dániel (Petőfi A királyokhoz címzett verse ellen), kiről Petőfi a naplójában megjegyzi: „Szegény királyok, most már igazán sajnálni kezdek benneteket, ezt látván, hogy ily nyomorú prókátorokra szorultatok”.

Könyvei közt van Balogh Pál komoly szava a Magyar Tudós Társaság ügyében, Bernát Gáspár vidám Frescoképei, Egyed Antal szelíd Elégiái, Kassay Adolf Büntető magyar jogtana, Weckherlin munkájának fordítása az angol gazdasági rendszerről, Kubinyi füzet a Magyar Nemzeti Múzeumról, Macchiavelli Fejedelmének fordítása s ehhez hasonló.

1848-ban 53 magyar, 6 német, 4 tót és 1 latin könyv, továbbá 11 magyar és 1 tót hirlap jelent meg nála. – 1849-ben pályája mélypontjára zuhan: 8 magyar, 3 német és 1 latin könyv, egyéb semmi. Sajtói nagyobb része tétlen.

4.

A Zöldkert- (ma Reáltanoda-) utcában van az egykori Paczkó-, most Beimel-, illetőleg Kozma-nyomda.

Beimel kétszer nősült s mindegyik feleségével nyomdát kapott. Szegedi nyomdászsegéd korábban elvette gazdáját, Grün Orbán lányát s a hozományból Esztergomban nyitott nyomdát, hol termékeit mint „esztergomi érsekprimási nyomdász” jelezte. Első feleségének halála után Paczkó Franciskát véve nőül, új anyósának 12.000 forintnyi végkielégítése ellenében megkapta a pesti nyomdát is. Rosszul fizetett segédei hol Pesten, hol Esztergomban dolgoztak, valóságos ingajaratot tartott. Híres a fukarsága és komisszája miatt. Húsz segéd mellé ugyanannyi inast

---

⁴⁰ Ballagi i. m. 158–160.

alkalmazott, silány kosztot tartotta őket, kettesével egymás fölé épített tömegpriccsen hálatta őket s ha a nyomtatók fizetésük késedelmeskedése miatt nem akartak dolgozni, a fiúknak kellett egész éjjelen át a reggelre esedékes ujságokat kinyomniok. Jellegzetes kizsákmányoló, nyomdája tüdővészfészek. Egykori inasa, Falk Zsigmond, borzalommal emlékezett rá.

Ellensége volt minden költséges újtásnak. Még 1846-ban is csak 2 vassajtója van 6 lomtárba való faprése mellett. Noha olcsóságával sokáig győzte a versenyt s esztergomi összeköttetései révén ő nyomtatta a katolikus kiadványok nagyrészét, elmaradottsága mégis válságba sodorta s papírszállítójánál, Kozma Vazulnál annyira eladósodott, hogy kénytelen volt neki a pesti nyomdát átengedni. Kozmának nem lévén szabadalma, névszerint ezentúl is Beimel szerepelt mint tulajdonos s maradt is bizonyos részesedési joga, mert a nyomtatványokon március 15 után is, még évekig, az ő neve is feltűnik.

Kozma korszerűsített, kimustrálta a fapréseket, 2 gyorsajtót hozatott, betűöntő műhelyt állított s jeles szakértőkkel frissítette fel a személyzetet. Igazgatóul a kecskeméti Szilády-nyomda művezetőjét, Lukács Lászlót szerződtette, főgépkestere a munkásvezér Kocsi Sándor. A jó vezetés és az olcsó árak mellett elérte, hogy 1848-ban felülmúlta Trattner-Károlyt. Nála jelenik meg a legtöbb hirlap és folyóirat: 19 és 1849-ben is 5; könyv pedig 1848-ban 82 (közte 63 magyar), 1849-ben csak 12. A lapok közt ott van a Pesti Divatlap, a Nép Barátja és német, román meg horvát testvérlapja, Fényes Elek Hetilapja, az Egyházi és Literaturai Lap, a Magyar Gazda és melléklapja, Kossuth Hirlapja, egy ideig a Figyelmező és a Márczius Tizenötödike meg több német lap, köztük az Ungar s egyik szedőjének, März Edének élclapja, a Grosse Versammlung der Spatzen.

Könyvei közt legnevezetesebbként említsük meg Petőfi Összes költeményeinek Emich-féle kiadását, Shakespeare-Petőfi Coriolanusát, Erdélyi János Magyar Népköltési Gyűjteményét, Fényes Elektől a Magyar birodalom statistikai, geographiai és történeti leírását, Garay János Újabb verseit és Balatoni kagylóit, Hiador-Jámbor Pál történeti drámáját (II. Károly) és Örült tárcája c. elbeszélését, Magos Ernő Herwegh-fordítását, mely Táncsics Mihály költségén jelent meg, Vahot Imre almanachját és Laszlavik Imre egyetemi előadásait (Bábaság).

A Kozma-nyomdára nagy csapás volt, hogy igazgatója, Lukács László, 1848-ban kivált a cégből és maga nyitott nyomdát. A hívéből vált vetélytárs elvonta néhány lapját is, a Márczius Tizenötödikét, a Charivarit, a Pesti Divatlapot, a Nemzetört és Fényes Hetilapját.

5.

Landerer Lajos a pályáját a katonaságnál kezdte s vidám zászlósi éveinek emléke végigkísérte egész életén. 1824-ben lett nagykorú, ekkor atyai öröksége átvételekor rá kellett magát szánnia a családi mesterség folytatására. Ösztönös természet, azonnal újtásokba fog. Pozsony legnagyobb és Pest legkisebb nyomdája maradt rá. A pozsonyit leépíti, a pestit felvirágoztatja. Hét sajtót hozat ide Pozsonyból, ott csak kettőt hagy hátra. De ha az országgyűlés összeül, sajtókat, személyzetet küld a régi városba, mert az ő szabadalma az országgyűlési irományok kiadása.

Tisztes vagyona van, sokat utazik külföldön, tanulmányozza az ottani nyomdászatot, az új gépeket, s ha hazatér, teli van tervekkel, ötletekkel s tapasztalatait az itthoni lehetőségekhez képest érvényesíti.

Működésének első korszaka a congrève-nyomás jegyében telik. Ebben ő nálunk az első s nagy sikert arat vele. A congrève széjjelszedhető fadúcokból áll, melyek mindegyikét külön-külön más-más színű festékréteggel vonnak be s ismét összeillesztve a darabokat, egyetlen nyomás-

sal színes nyomtatványt készítenek. Ez a színnyomás Landerer különlegessége. Ügyes rajzoló, jó vésők és fametszők készítik dúcait. A szabadságharcig mintegy ezer klisé gyűl össze raktárában. Szép sarokdíszek, hónaphomlokképek naptárakhoz, cifra alányomások váltóúrlapokhoz és számlákhoz. Ezeket lemezöntés útján sokszorosítja s jutányos áron a vidéki nyomdák rendelkezésére bocsátja. Lemez- és tömböntő (stereotyp) osztályához elsőrangú külföldi munkásokat szerződtet. Festékkezelése kitűnő, nyomtatványai csinosak. Színes borítékokat, a borkereskedők, gyógy- és illatszerészek számára azelőtt Grácban rendelt címkéket készít. Ő nyomja a Nemzeti Színház első, színekben dúsuló színlapját is.

A második korszak 1841. január 1-én kezdődik. Ekkor egyesül Heckenasttal, ekkor nyílik meg a hatvaniutcai cég. Megalapításához mindkét fél 20–20 ezer forinttal járul. A leltár szerint a beolvadó Landerer-nyomda értéke 12.500 forint, raktáron levő kiadványai együttes ára mintegy 4500 forint. De mingyárt az első év végén a kiadványok eladásából 8862 forint bevételt mutat ki a mérleg, 1844-ben pedig már 18.698 forintot.⁴¹ Heckenast kitűnő külföldi összekötőjei pompásan érvényesülnek, különösen amióta második házasságra lépve, feleségül veszi Wigand Ottiliát, miáltal sógorából nemcsak apósa lesz, hanem német kiadványai is még jobb terjesztőkre találhatnak Lipcsében, a német könyvkereskedelem központjában.

1844-ben a két társ közös külföldi tanulmányútra indul. Ellátogatnak Németországba, Hollandiába, Franciaországba és Angliába. Londonból Columbian-sajtót, ólommetező gépet, szép angol betűanyamintákat hoznak, Bécsben két többnyomóhengeres gyorsajtót (óránkénti 7000 nyomással) vesznek, egy pár vassajtót is, továbbá új betűkészleteket vásárolnak, egész sorozatokat különböző ízlések számára. Az új beruházás kb. 40.000 forintba kerül.

Egyik sem kicsinyes ember. Egyszer eladnak mindent, ami nem tartozik szorosan a közös üzlethez, Landerer 1848-ban – amikor az új országgyűlést Pestre hívják össze, amit végleges ténynek tart –, eladja pozsonyi nyomdáját s megszabadul ottani könyvkereskedésétől, Heckenast eladja pesti könyvkereskedését és kölcsönkönyvtárát, hogy minden erejüket a hatvaniutcai vállalatnak szentelhessék. Máskor meg borospincéket bérelnek Kőbányán és rengeteg ócskavasat meg rezeset vásárolnak, hogy a magyar hadvezetőségnek eladhassák hadianyagként.

Landerer közkedvelt pesti figura, gavallér, nagy mulatozó és tréfacsináló, pezseg benne az életkedv. A hüvös Heckenast már kevésbé népszerű, a tekintélye azonban nagy mind a szakmában, mind a pesti városházán. Landerer lobogó magyar hazafi, noha a kiejtése erősen németes, Heckenast mindig alkalmazkodik a pillanathoz és a helyhez, miközben kétkedve nézi a politika alakulását s óvatos minden lépésében. Landerer nem fukarkodik, készséggel bérel a szívébe zárt nyomdásztanonciskola számára helyiséget s ez iskola egyik oktatójának, Árkossy Booch Frigyesnek, ki a hadjáratban mint huszárfőhadnagy és vívómester Buda megvívásából megtépetten tér vissza, új egyenruhát ajándékozik, csupa lelkesültségből. Heckenast szigorúan bánik a pénzzel s húzódozva méri az előlegeket. Mégis kitűnően összeférnek.

1848-ban az övék az ország legnagyobb nyomdája: 4 gyors- és 5 újszerű vassajtóval.⁴² A haladószellemű nyomda ellenlábasa a hagyománytisztelő Károlynak. Itt jelent meg a Pesti Hírlap, az Életképek (no meg a Pester Zeitung és melléklete, a Volkstribun), 1849-ben az Esti Lapok. És még egyebek, összesen 8 magyar lap. A könyvek száma 1848-ban 89 magyar, 29 német, 1 tót; 1849-ben 23 magyar és 7 német. Itt jelennek meg a szabad sajtó első termékei, itt a Lapok Petőfi Sándor naplójából. A 149 könyv közt azonban többnyire csak Heckenast

⁴¹ Révay–Schöpflin i. m. 35–36. l.

⁴² Palugyay Imre: Buda-Pest leírása. Pest 1852. 529. l.

kiadványai a terjedelmesek (Fogarasi szótárának II. kötete 700 lap, Kisfaludy Sándor Minden munkái 650, Császár Ferenc Váltótörvénykezési irománypéldái 614). A közös számlára kiadottak közt vastagabb kötetek az 1847/48. évi országgyűlés ívrétű irományai, jegyzőkönyvei és naplói. A többi, vagy legalábbis nagyja röpirat, kb. 50 lapnyi átlaggal. De ezek a röpiratok hatalmas kavarodást okoztak.

6.

Az 5 régi nyomda mellé 1848-ban még 5 új nyomda csatlakozott.

Mindenekelőtt Lukács & Társa az országúti Kunewalder-házban, a mai Múzeum-körúton, ott, ahol az egyetem bölcsészeti karának épülete áll. Lukács László júniusban vált meg Kozmától, és Somogyi Károly esztergomi kanonokkal társulva 2 gyorssajtót vásárolt Bécsben, elsősorban hírlapok nyomtatására. Somogyi, kinek nevét a Szeged városának hagyományozott 42.000 kötetes adományából alapított Somogyi-könyvtár tartja fenn, szerkesztette a Religio és Nevelést, valamint a Katholikus Iskolai Lapot, s része volt a Katholikus Néplap megindításában is. Mindezeket a lapokat magával hozta az új vállalatba. Lukács megszerezte a Márczius Tizenötödike kiadói jogát. Madarász Józseffel együtt megindította a szélsőséges Népeleget s az év vége felé vállalta a Munkások Ujsága kiadását is. Ezenkívül nyomatta a Charivarit s 1849-ben a Respublicát, Táncsics Forradalom és Erdélyi Artúr hasonlóképpen Forradalom c. lapját.

Hogy mégsem történt baja az osztrák katonai kormányzatnál, azt Somogyi Károly befolyásának köszönhetette.

A 15 hírlapon kívül kiadott több gyermekkönyvet, két katonai munkát, naptárt és röpiratokat. Nagyobbterjedelmű csak Frereych angol nyelvtana. Hanák Jánostól az Állattan története és Somogyi kedvéért James vallásos elmélkedése (Az üdvösség után tudakozódó útba igazítva).

Amikor Windischgrätz bevonulása eddigi kiadótevékenységét elvágta, népszerű dalokkal próbált szerencsét. Ilyenek:

Kardalok a Pénz cz. vígjátékból.

Dalok Kisfaludy Károly Mátyás diák cz. színműjéből.

Szerdahelyi: Dalok a Hála ünnepe vagy a Tündérlak cz. vígjátékából.

Szigligeti Ede: Népdalok Két pisztoly cz. színművéből.

Szigligeti: Dalok a Rab cz. eredeti színműből.

Mindezek akkor jelentek meg, amikor az emberek inkább sírtak, mint daloltak.

Müller Adolf az édesapja úriutcai könyvkereskedése udvari helyiségében gyorssajtóján 2 napilapot (Jövő és Köztársasági Lapok), a Lukácstól átvett Katholikus Néplapot és 2 német folyóiratot (Der Patriot, Elternzeitung) nyomtatott. Ezenkívül még 6 magyar és 4 német könyvet. (A magyarok: Robespierre három beszéde, Táncsics Vasárnapi egyesülete, Gál Sándor katonai szakmunkái és Halász Bálint törvényjavaslatai.) Aztán hadbavonult és mint honvédtiszt hősi halált halt. A nyomdát, melyből a későbbi Lloyd-nyomda származott, fivérei, Emil és Gyula vezették tovább.

Táncsics Mihály kifogyhatatlan vállalkozó kedvében külsőjózsefvárosi örömvölgyutcai kis házában parányi nyomdát rendezett be, 2 szedőt és egy nyomtatót fogadott hozzá s itt mint nyomdász, kiadó, szerkesztő és író egy személyben, nyomatta a saját dolgait, a Munkások

Ujságát, 2 nagyobb könyvét és 2 röpiratát. Hamar abbahagyta, lapja kelendőbb volt, mint ahány példánnyal szolgálhatott s ismét gyorssajtóval bíró nyomdákhoz fordult.

Ezzel az egyik új nyomda még 1848-ban kiesett. De nem jutott a következő évre egy másik sem, Eisenfels Rudolfé, ki Lukács példáját követve kilépett Kozma vállalatából, melynek könyvelője volt. Gyorssajtó-tulajdonos lett a lipótvárosi Háromkorona-utcában. Csupa izzó forradalmi kiadvány jelent meg nála, Vahot Budapesti Divatlapja hetenkint négyszer, melléklapjával, a Nemzetőrrel, Saphir folyóirata Der Wahre Ungar s egy sereg szilaj röplap és felhívás. Windischgrätz azonnal lefoglaltatott mindent, amit ott találtak s Eisenfelset vasraverve hurcoltatta börtönbe. Amikor 1850-ben szabadult, gazdag rokonai (a Guggenbergcsalád) és Emich segítségével újra kezdte vállalatát, melyből később a mai Athenaeum lett.

Nyomdászatunk krónikásai azt állították, hogy Bucsánszky Alajos csak 1849-ben kezdett nyomtatni. Ennek ellentmond, hogy már 48-as könyvekben is találjuk nyomdai jelzetét. Tény, hogy 1848-ban hozta át könyvkereskedését Pozsonyból Pestre, hol a kerepesiúti Fehér Ló szálloda mellett nyitotta boltját, de már akkor kellett gyorssajtójának is lennie, mert gyors egymásutánban bocsátott ki 1848-ban 10 magyar és 6 német, 1849-ben 9 magyar és 4 német nyomtatványt, többnyire rövid terjedelmű népies és vallásos kiadványokat. Figyelemreméltó sajtóterméke Kliegel József felolvasása az egysín rendű vaspályáról (1848) és Zalár költeménykötete (Szabadságdalok, 1849). Ő az egyetlen fővárosi nyomdász, aki nem adott ki sem hirlapot, sem folyóiratot.

A VIDÉK

Nyugaton, keleten, az ország közepén, mindenütt voltak a háborúnak nyomdaáldozatai. Az ellenséges megszállást mindegyik megsínylette s volt olyan is, mely belépusztult.

Pesten Windischgrätz bezáratta az Eisenfels-nyomdát, Kaposvárt Jellasich katonái puska-golyókat öntenek a Knezevich-nyomda betűkészletéből. Nem tudni, következménye, vagy kezdete volt ez a nyomda végének? A nagyenyedi ref. kollégium nyomdája a város megrohanásakor lángokban semmisült meg.

Ahova a császári hadsereg betette a lábát, ott elvonta a nyomdák elől a szabad levegőt. Azonnal elhanyagoltnak. A megkezdett munkákat abba kell hagyni, új nemigen akad, a cenzúra minden szabadabb megnyilatkozást elfojtana. A nemzeti kormány területén viszont a nyomdák mindenütt fellendülnek. A gondolat- és vélemény szabadság a nyomdászat éltető eleme. Csak bele kell lapoznunk a kiadványokba, hogy lássuk a különbséget. Az ellenségtől távoli alföldi, tiszántúli és erdélyi magyar nyomdák termékeinek szelleme friss és bátor, a hadvonulásoktól sujtott Dunántúl és Felvidék hangja nyomott és óvatos.

Legkorábban Pozsony került tartós megszállás alá, meg is maradt alatta, a hanyatlás is itt a legszembetűnőbb. Landerer Lajos apja idejében az ország legnagyobb nyomdavárosa, a könyvkiadás központja; 1848 végén jelentéktelen vidéki nyomdaszékhely, legalábbis a magyar irodalom szempontjából. Még megvan ugyan a 4 nyomdája s van kiadással foglalkozó 5 könyvkereskedője, de ami itt megjelenik, nagyobbára a német irodalomra tartozik: 2 német hirlap, 2 német szépirodalmi folyóirat, 3 német élcslap, 42 német könyv.

A megszállás előtt a magyar nyomtatványok száma ugyan kb. félszáz, de kevés köztük a figyelemreméltó. A legfontosabb nyomda Landereré, melyet most Belnay-nyomdának hívnak; amikor ugyanis a pozsonyi országgyűlés idején megszáporodott a munka, Landerer a maga eltörpült üzeméhez hozzávászárta Belnay Alajos örököseinek nyomdáját s ezt a magáéval egyesítette. Legnevezetesebb terméke Széchenyi István két javaslata s néhány hónapra a Budapesti Hiradó.

Amikor műhelyét, melyhez eddig sem volt valami nagy kedve, eladja, a magyar könyvkiadás egyik végvárát veszítette el.

Lesüllyedt Nagyszombat nagymúltú akadémiai nyomdája is, mely egykor az egyetem nyomdája volt. Március 15-e óta 3 magyarral szemben 12 idegennyelvű nyomtatványt adott ki, főleg németeket. A 3 tót lapocskát kivéve, szinte csak aprónyomtatványokra telik neki, tulajdonképpen könyv csak Taxner Ignác magyar neveléstudományi könyve.

A Dunántúl minden megyeszékhelyén van nyomda s azonkívül Kőszegen, Pápán és Vácott. Kicsinyek, ódonak, munkásaik hetibére ágy, ellátás és 1–2 p. frt, de a kezdetleges viszonyok közt is szorgalmasak. Csak Zalaegerszeg, Szekszárd és Kaposvár ezévi termékeit nem jegyezte fel a könyvészet; onnan úgylátszik könyv nem került ki. A többi mind nyomtatott 4–8 könyvet, sőt Ramasetter Veszprémben 13-at. S mindegyiknek van 1–2 olyan munkája, mely irodalmi vagy tudományos szempontból figyelemreméltó. Felszerelésük ócska, még a régi fasajtók vannak használatban, noha, ha tehetik, vásárolnak egy-egy vassajtót Wankó Dánieltől, a pesti hengermalom ügyes gépészétől. Ilyen Wankó-féle sajtóval dolgozik Magyaróvárt Czéh Sándor, Komáromban Sieglerék. Győrben még bécsi gyorssajtó is van, Sauervein Viktor szerezte, amikor a Streibig-nyomdát évi 2000 frt-ért bérbe vette. Őt ujságot nyomtat vele.

A legtöbb viszontagságot a komáromi nyomda látta. Gazdája, Siegler Antal, mint könyvkötő-mester csinos vagyont szerzett a vásári ponyvasátorban árult hamisított kalendáriummal és a rémes históriákkal. Könyvkereskedést nyitott a piacon, Heckenast bizományosa lett és Heckenast példáján felbuzdulva ő is kölcsönkönyvtárt tartott, melyben havi 40 krajcárért lehetett olvasmányt kapni. Nyomtatott címjegyzékében 3000 művet ajánlott látogatóinak, de ezek közt, sajnos, csak 189 a magyar. A férjhez menő Weinmüller Franciskától testvérével együtt megvette a nyomdát s hogy még több példányt nyomathasson a kalendáriumból, Wankónál megrendelte a vassajtót. A betűkészletet is megújította. Három hónapig örvendett új műhelyének, ekkor, 1848 szeptember 17-én óriási tűzvész támadt a városban, porig égett 405 ház, 5 templom és elpusztult a nyomda is. Elhamvadt a Komáromi Kalendárium minden példánya, úgyhogy 1849-re nem is jelenhetett meg. A lángok martaléka lett az egész papírraktár, a betűk összeolvadtak, az új kézisajtó is annyira megsérült, hogy csak tetemes költséggel lehetett helyreállítani. De Sieglerék keményfából faragott emberek lévén, nyomban hozzáláttak a nyomda újjáteremtéséhez s az valóban másfél hónap alatt újra munkához láthatott. Még gyorsajtót is rendeltek Loeser Henrik bécsi gyárában, de ez az ostrom miatt kintrekedt s csak 1849 október végén tudták felállítani, amikor már igen kevés szükség volt rá.

A kalendárium kiesését a 2 komáromi hirlap pótolta. Jó minőségű papíron, élesvágású betűkkel nyomatták 9 nyomdai munkással (legalábbis ennyi írta alá azt a 2 emlékdíszlapot, mellyel két volt kartársukat, Árkossy Booch Frigyes huszárfőhadnagyot és Szókupy János hadnagyot megtisztelték.) Az ujságon kívül nyomták Klapka falragaszait, melyekben hol győzelmes csatákról számol be, hol drákói szigorral fenyegette a politizálókat.

Az ostrom és bombázás forró napjaiban a nyomda folyton helyet cserélt, pincéről pincére vándorolt, hogy találatmentes helyet találjon, gyakran a leghevesebb gránátűzben hurcolták a felszerelést és a szedést egyik pincéből a másikba. Egyszer egy bomba be is csapott a földalatti nyomdaműhelybe, 2 szedőnek 3 napig zúgott tőle a füle, de nagyobb baja szerencsére nem történt.

A Felvidék első nyomdávárosa Kassa. Nyitrán Neugebauer József azzal lep meg, hogy 3 hónapon át kéthetenként Gyógyszerészeti Hirlapot jelentet meg. Az egri érseki nyomda papi felügyelet alatt működven, vigyáz, nehogy az egyház felfogásával ellenkező irat kerüljön ki belőle. Orosz Ádám az országgyűlési választások alkalmával figyelmezteti a szavazókat a katolikus szempontok követésére, Vezerle Gáspár a káptalanok védelmére kel. De távolról sem idegenkedik a polgári és népi szabadságjogoktól. Fraenkl M. J. az amerikai Egyesült Státusok függetlenségi nyilatkozatát és alkotmányát ismerteti, Makáry pedig II. Rákóczi Ferenc 1709-i szövegét adja ki. Egyébként a nyomda, miként Sárospatakon Nádaskay András is, az iskolákat látja el terjedelmesebb tankönyvekkel. Ugyanezt teszi Kecskeméten Szilády Károly.

Az 1801-ben keletkezett szegedi Grünnyomda 12 faprésen híres naptárt, 4 egymást követő ujságot, a ponyva számára verses csataleírásokat, a hívőknek mérséklő egyházi beszédeket nyomtat, igényesebb olvasók részére pedig 2 fordítást, Volney Természeti törvényét és Repiczky Keleti óráit.

Bittermann Károly 1842-ben 2 szekérrel költözött Óbudáról Szabadkára, magával vivén az eddigi gazdájától, az egyetemi nyomdától kapott 2 kiselejtezett fasajtót, továbbá 10–12 fajta betűsorozatot meg a szükséges szekrényeket és állványokat. Szárics polgármester felkarolja, de figyelmezteti, hogy a disznóölés, mint mellékfoglalkozás, többet hozhatna neki, mint a nyomdászat. A disznóölést nem vállalja, a nyomdája mindazonáltal fellendül, ő is Wankó rendelői közé áll s 1848/49-ben 2 hetilapot ad ki, a Honunk Állapotát („a nép felvilágosítására”) és legkisebb ívű plakátalakban a Közlöny Kivonatát „a lap hiányok pótlására”. Ezért

majd becsukják. Érdekes tudományos nyomtatványa Szárics Jenő Lélektana, 414 lapon 8 könyomatú táblával.

Túl a Tiszán ott van Réthy Lipót szarvasi népnomdája, melyről már szoltunk. S ott Debrecen, azelőtt öreg csendes város, 1849 elején azonban olyan mint a hangyaboly. Ideiglenes főváros, országgyűlés színhelye, tele egy sereg ujság harcizájával, utcái lármásak, a lakások zsúfoltak, a kávéházakban nyüzsögnek. Az alig öt hónap alatt, amíg az ország székhelye, ott soha nem látott nyomtatványmennyiség árad ki sajtóiból.

Szerencse, hogy 1848-ban a város tanácsa Tóth Endre művezető sürgetésére rászánta magát az első 2 vassajtó Wankónál eszközölt megrendelésére s egyúttal új betűket is hozatott Prágából. Különbö a hirtelen rászakadt feladatokkal nem tudott volna megbirkózni. A személyzetet is szaporították s 1849 tavaszán folyvást szaporítják. A tanács utasítása szerint az új pesti árszabály szerint fizetik. Ha szükség van rá, a nyomda segélypénztárához is folyamodhatnak. Ennek alapjához maga a város minden inas beszegődtetése alkalmával 5 váltóforinttal, a felszabadult pedig 10 forintnyi illetékkel járul (s azonfelül természetesen a szokásos traktát is köteles adni).

Már 1848 is sok munkát hozott. A számadások felsorolnak 27 nyomtatványt (közhirdetést, tudósítást, felszólítást a polgárokhoz, feliratot az országgyűléshez, honfiszózatot stb.), melyet a városi tanács nyomtatott, olykor 12.000 példányban, s ingyen szétosztatott.⁴³

A nyomdai árszabásról a július 2-án megindított Alföldi Hirlap kiadójával kötött szerződés nyújt némi tájékoztatást. Egy-egy szám előállítására medián nyomtató papíron, egész ív terjedelemben, 500 példányban, cicero és garmond betűkkel, 15 ezüst frt. 20 kr. Minden további 250 példány 5 p. frt. 4 kr. Foglalóul az első hónapra eső 8 számért előlegesen 122 ezüst frt. 40 kr. fizetendő, azontúl pedig évnegyedenként az utólagosan kiállított számla összege. A fizetés elmulasztása esetén a nyomtatás azonnal beszüntethető s a kiadó vagyonára a hátralék erejéig foglalás fogatosítható.

1849-ben a kormány körlevelei, buzdító szövegei, rendeletei, katonai szolgálati utasításai, állandó és mindig sürgős munkával halmozták el a városi nyomdát. Az ő teendője volt az országgyűlés jegyzőkönyveinek 600 példányban való nyomtatása is, amire nézve Tóth Endre az országgyűlés korelnökével, Almási Pállal kötött március 3-ról kelt szerződést. Sokszor nem tudták, mihez fogjanak előbb s Záborszky képviselő az országgyűlésen meg is támadta a nyomdát késedelmeskedése miatt. Tóth azzal védekezett, hogy minden munkája ellenére egyik Wankó-féle sajtóját s azonkívül még egy régiebb másik sajtót lefoglaltak a banknyomda számára.

Júniusban ismét helyreállt a régi csönd. Csak a sok kifizetetlen számla körül volt baj, a március-május havi munkákért a kiutalás késett – s nem is történt meg soha. 1850-ben a 3281 frt 50 kr. hiányt mint bevehetetlen számlát számolták el.

Az augusztus 2-i debreceni csata után a várost megszállta az orosz haderő s nyomában betódult az osztrák hivatalnoki kar. A cenzúra új életre kelt, következésként a nyomdának úgyszólván semmi munkája nem volt. 1849 második felében az egyetlen kiadványa a Debreceni Kalendárium.

A kisnyomdák hálózata kelet felé Ungvárig és Máramarosszigetig terül el. Valamikor vándorszínész korában erre járt Arany János s mivel neki kellett a színlap kinyomtatásáról gondoskodnia, Nagykárolyban kereste a nyomdászt. Nem volt könnyű a házára rátalálni. Udvarán

---

⁴³ Csűrös i. m. 457–458. l.

fehérgatyás öreg ember fát vagdalt. Arany cselédnek gondolja, megkérdi, merre lehet a nyomda tulajdonosa? Az öreg a baltát le sem téve, azt feleli, ő volna az. Arany előadja, hogy színi cédulát kíván nyomtatni. Az öreg folytatja a favágást s közben dűnnyög, nem tudja, elég lesz-e hozzá a betűje? Végre bemennek a kamrába, sok fiókból sok keresgélés után összeszednek annyi betűt, amennyi a cédulához elégnek ígérkezik. Az öreg befogja Aranyt is a munkához, Arany keveri a festéket s együtt szedik és nyomják a cédulát.⁴⁴

Régen 1848 előtt történt, az öreg Gőnyei Gábor helyett már a fia kezén van a nyomda, de más változás alig történt Nagykárolyban és még mindig ugyanazt a pillanatképet lehetne felvenni.

Kolozsvár. Három nyomdája közt a líceumi a legnagyobb. Emeletes ház. Az utca felé nyílik a hozzátartozó könyvesbolt és könyvkötőműhely, mindkettőt Nagy-Ajtai Kovács Sándor magister, gubernális könyvkötőmester vezeti. Hátról van a nyomda, melyet pár éve nyomó-sajtóval is felszereltek. A nyomdában csendes időben 6 szedő és 2 nyomtató dolgozik, de a létszámot 1849-es kirendeltsége idejére megkettőzte. Az emeleten van az igazgatóság, élén Szentpéteri Imre főkormányzó irnokkal. Itt van Bartók Lukács nyomdavezető szobája is.

Elsősorban tankönyveket nyomtat, erre jogosította fel I. Ferenc király kiváltságlevele, mely szerint az összes erdélyi r. kat. tanintézetekben használt tankönyveket kizárólagos joggal nyomtathatja és árusíthatja. De címeiket nem találom Petrikben. 48-as termékei közt van azonban egy 500 lapos szépen kiállított és a szerző arcképével is díszített kötet: Szabó János egyházi beszédei. S itt nyomták az erdélyi kiváltságok képeivel sűrűn illusztrált Kis Követ c. folyóiratot, valamint a Mult és Jelen kormánylapot.

Ha a líceumi nyomda felszerelése jobb is, mint a ref. kollégium nyomdájáé, mégis a református látszik a termékenyebbnek és változatosabbnak, mert vezetői buzgó kiadók. A református egyház a nyomdát bérbeadta s a bérlő 1840-től 1848 szeptember végéig Tilsch János, október 1-től pedig özv. Barra Gáborné & Stein János. Valamennyien könyvkereskedők. Tilsch boltja a régibb, valamikor, még apja idején, könyv- és pipereüzlet volt. Az átutazó Kazinczynak igen tetszett „mint állanak itt együtt a fichükkel, bijoukkal, piros és fehér kenőcsökkel, porcellánnal, a kötetlen és kötött bibliopolai portékák”.

Tilsch János kiadótevékenységében öntudatosan hangsúlyozta az erdélyi szellemet; nem egy jellegzetes erdélyi munkát haszon reménye nélkül csupán hazafias becsvágyból adott ki. 48-as kiadványai javarésze is a különleges erdélyi gondolatot istápolta. Ilyen Teleki Domokos Unióhangok c. röpirata. Erdélyi Artúr írása Erdélyről, Jancsó Károly Aggodalma és megnyugtatósa a magyar nemzetiség ügyében, Szilágyi Sándor leírása a forradalmi mozgalmakról, a Bércz-virágok – az erdélyi ifjúság almanachja – és a Rejtelmes levelek I. Rákóczy György korából. Tilschet az Ellenőr és a Szabadság, e két merész hirlap kiadása miatt a forradalom után nehéz várfogságra ítélték.

Stein János, aki Barráné húgát, Dobrai Rózát vette feleségül s eleinte sógornője „könyv- és szépműáros bolt”-ját vezette, majd társult vele, szintén az erdélyiség szolgája. Az ő könyvkereskedésében is volt egy „tiltott könyvek dutyia”, mint annakidején Wigandnál Pesten. Gyulai Pál „szellemi kocsmá”-nak nevezi; találkozóhelye a kolozsvári tudósoknak és költőknek.

A harmadik kolozsvári nyomda Ocsvai Ferencé. Pethe Ferenc alapította 1827-ben, tőle átvette Méhes Sámuel az Erdélyi Híradó nyomtatására. Ocsvai e lap segédszerkesztője s mikor Méhes nyugalmabavonul, a lapot a nyomdával együtt átveszi Ocsvai. Itt jelent meg a Vasárnapi Ujság is.

---

⁴⁴ Gyöngyösy László nyomán Firtinger i. m. 65–66. l.

A kolozsvári lapok novemberben szűntek meg, ekkor foglalták el ugyanis a császáriak a várost. A szerkesztők elmenekülnek. De karácsonyra Bem visszaveszi Kolozsvárt, Ocsvai újra ott terem s megindítja a Honvédet, az erdélyi magyar hadsereg lapját.

Világos után ismét eltűnik s 12 évig bujdosik a Szilágyság hepe-hupái közt. Kolozsvár, hol kizárólag csak magyarnyelvű nyomtatványok jelentek meg, az erdélyi magyar szellemi gócpont, míg Szeben a szászoké, Balázsfalva pedig a románoké.

Szebenben Hochmeisteréknak csak szép könyvkereskedésük van még, nyomdájukat bevándorolt németnek adták el. Néhai Hochmeister Márton kiegyenlítő magyar-német-románlatin szelleme, hívő katolikussága, eszményesített szabadkőművessége már a múlté. Utódai alatt a sajtó öntudatosan német és önző lett, a békés együttlét helyett a nemzetiségi harcot választja. Balázsfalván Cipariu Timoteus kanonok magyarbarát lapot szerkeszt *Organulu Nationale* címen. Ellenlábasá ugyanott a *Gazeta de Transilvania*. Az utóbbi szerkesztője unió- és magyarellenes magatartása miatt a szabadságharc alatt tanácsosnak érzi, hogy kionsonjon az országból. Havasalföldön az orosz hatóságok letartóztatják.

Minden vidék nyomdáinak megvolt a maguk külön helyi színezete, mindegyiknek a termékei ízben, lelkületben s árnyalati jellegzetességekkel, külső kiállításukban különböznek a többitől. A táj iránti kegyeletben és a lakosság gondolatvilágával való kapcsolatban van a gyökerük.

VÁNDORLÓ NYOMDÁK

Annyi minden jött mozgásba 49 újesztendéjére, ne csodálkozzunk, hogy a nyomdákban is nagy lőn a felfordulás. Bizonyosra vehették, hogy a bevonuló osztrákok át fogják őket kutatni és minden forradalmi ízű nyomtatványt el fognak kobozni, előállítóit pedig felelősségre vonni.

A nyomdászok tehát irigykedve hallották, hogy számos kartársuk kirendeltetett Debrecenbe.

Az egyetemi nyomda állami intézmény, itt nyomtatták a kormány hivatalos kiadványait, köztük a Közlönyt és az 1848. július 2-ra Pestre összehívott országgyűlés üléseinek jegyzőkönyveit (melyek a mai országgyűlési könyvtár példányán kívül megsemmisültek). Munkássága annyira fontos volt, hogy személyzetét mentesítették a katonai szolgálat alól és Szemere belügyminiszter a bevonultakat visszarendelte.

Most, Windischgrätz közeledtére a honvédelmi bizottmány elhatározta, hogy a Közlöny nyomtatásához használt gyorssajtót és 2 kézigépet megfelelő mennyiségű betűkészlettel és a betűöntődével szállítsák Debrecenbe s a felszereléssel menjenek a Közlöny szedői és nyomtatói is, kik ezentúl a szerkesztő, Gyurmán Adolf igazgatása alatt fognak állni s tőle kapják járandóságait is. A különítményt hivatalosan „állodalmi nyomdá”-nak nevezték el. Az állodalmi nyomda ezentúl híven követte a kormányt vándorútjain. Májusban vele együtt tért vissza a fővárosba, júliusban vele ment Szegedre, majd Aradra, végül Lugosra, hol augusztus 13-án még kinyomták a Közlöny utolsó számát, de szétosztására már nem került sor. Az augusztus 5-i szám valahol útközben ismeretlen helyen, ismeretlen nyomdában készült, mert mikép szerkesztője (már nem Gyurmán, hanem Emődi Dániel) megjegyzi, „az állodalmi nyomdaszerek távolléte miatt a Közlöny csak a jelen alakban jelenhetik meg”.

Szegény vándorlegény már mind, a kormány, a hadsereg, a nyomda és maga a Közlöny.

A kirendeltség két utolsó terméke Aradról keltezett. Mindkettő kiáltvány, az egyik Görgői parancsuralmát jelenti be, a másik hírül adja Kossuth és a kormány lemondását.

Miután a Közlönyön kívül más fővárosi lapok is Debrecenbe menekültek s az ottani városi nyomda túlterheltsége miatt a Márczius Tizenötödike előállítását nem vállalta, a kormány nemhogy örült volna kíméletlen házi ellenfele kényszerű elnémulásának, hanem a sajtószabadság eszméje iránti tiszteletből maga sietett a megszorult falurossza segítségére s különítményt rendelt Debrecenbe a kolozsvári kath. lyceum-nyomdából is. Művezetője, Bartók Lukács, naplójegyzetei nyomán írja: „Január 31-én 1849-ben indultam Debrecenbe 11 egyénnel s ott voltunk június 4-ig. A római kath. lyceum könyvnyomdájából elvittem rendelet következtében 2 vasprést, a ref. kollégium nyomdájából egy vasprést s mind a két nyomdából garmond és cicero betűket nagy mennyiségben, úgy, hogy a lyceum nyomdájában nagyon kevés betű maradt volt meg. Nyomtattam a Martius 15-két mindennap fél iven, hol 800, hol 600 példányban. Nyomattattam a hivatalos Közlönyt is egynéhány ivben; hivatalos nyomtatványokat is nagy számmal. Junius 9-én az egész személyzet a felszerelésekkel együtt hazament Kolozsvárra. Többé nem volt szükség rá.” (A Közlönyt akkor nyomta, mikor az állodalmi nyomdát becsomagolták, hogy visszatérjen Pestre.)

A hivatalos kiadványok közt volt a függetlenségi nyilatkozat is: „Nyomatik a Kolozsvárról ideiglenesen Debreczenbe áttett nyomdában”.

Ez volt a második nyomdai kirendeltség.

De volt még több is. Mindenekelőtt a tábori nyomdák.

Már amikor 1848 nyarán megindultak a hadműveletek Jellasich ellen, a pesti Károlylaktanyában, melyben a bankjegynyomda volt elhelyezve, berendeztek egy kis tábori nyomdát és azt Deutsch Dávid miskolci nyomdászra bízta. Közelebbit nem tudunk róla, azt sem, hogy egyáltalán működött-e? Az ellenfél, Jellasich, szintén rendelkezett tábori nyomdával, mely Medakovics Dániel újvidéki műhelyében született s többnyire dunai hajón sokszorosította magyarellenes kiáltványait. Tábori nyomdája volt az osztrák hadseregnek is. Az egyiknek vezetőjét Bruss Károlynak hívták.

Bem tábornok decemberben a debreceni városi nyomdától sajtót, hozzávaló betűket, továbbá 2 szedőt és 2 nyomtatót kért, hogy Erdélybe magával vigye tábori használatra. Meg is kapta, ez nyomtatta a gyors hadműveletek közben kiadott kiáltványokat, rendeleteket s többek közt Petőfi lelkesítő csatadalait. A nyomtatók egyike, Kuttor Sámuel, az út fáradalmaitól kimerülve, menetközben elmaradt s a mócok agyonverték. A nyomda végállomása, augusztus 20-án, a nyárádszentannai Lázár-kastély udvara, onnan kapta vissza Debrecen.

Amikor Schlick galíciai hadteste 1848 decemberében bevonult Kassára s az ottani magyar lapoknak meg kellett szünniük, az osztrák tábornok megparancsolta Werfernek, hogy az ő számára tábori nyomdát állítson. De Schlicket hamarosan visszaverték s Werfer Debrecenbe ment, hol a kész nyomdát felajánlotta a magyar minisztériumnak. Főhadseregünket kísérte, vele vándorolt hegyen-völgyön, Alföldön, Felvidéken, Dunántúlon. Felszerelése egy kéthengeres sajtó, egy autografáláshoz szükséges 4 kövel bíró könyomdai sajtó (mellyel az említett szép budai ostromképet készítette), 7 láda betű, 2 láda nyomtatókészlet festékkel és számszámokkal, 4 poggyászláda s a mindezek szállítására szükséges társzekerek, ponyvái nagybetűs felirattal: „Tábori nyomda”.

Werfer főhadnagyi rangban vezeti, a munkásai – 3 szedő, 1 nyomtató és 1 könyomósegéd – őrmesterek, hosszú karddal, havi zsoldjuk 40 frt, ellátásuk napi egy font hús, fél font szalonna, egy itce bor és kenyér. A nyomtatót Hurban tótjai Trencsén közelében elfogták és kémnek tekintve őt, agyonlőtték. A könyomósegéd pedig a július 15-i váci csatában orosz fogságba esett.

A tábori nyomdászoktól az örökké izgó-mozgó Landerer sem maradhatott el. Amikor Hentzi Budáról bombázza Pestet, a Lipótváros és Belváros lakói a városligetben rögtönzött táborban kerestek menedéket. Néptábori parancsnokság alakult, mely hatósági hirdetményeket és hadijelentéseket tesz közzé. Nyomdára van szükség. Landerer azonnal felállít egyet, vassajtóval, nagy, nagyobb és legnagyobb betűkkel, a Király- és Rózsa-utca sarkán.⁴⁵

Bünlajstromán egy hibaponttal több.

---

⁴⁵ Firtinger i. m. 196–197. l.

A REPÜLŐ BANKÓGYÁR⁴⁶

Mégsem Landerer & Heckenasté az ország legnagyobb nyomdája s nem a komárominak volt a legfordulatosabb sorsa. A bankjegynyomda felülmúlta mind a kettőt.

Az osztrák Nemzeti Bank ellenséges állásfoglalása és a magyar állampénztár üressége láttán Kossuth gyors elhatározással magyar bankjegynyomda felállítására határozta magát.

Erre a célra bajosan választhatott volna már meglevő nyomdát. Hiszen bankjegynyomdának a munkája természeténél fogva szigorú ellenőrzés alatt kell állnia s csak megválogatott, fegyelemre fogott, esküt tett munkásokat alkalmazhat.

A saját tapasztalataiból tudta, hogy szervezésére és vezetésére Landerer Lajosnál kiválóbb és alkalmasabb egyént alig találhat. Landerer villámgyors felfogásával világosan tekinti át feladata szövevényeit, hamar határoz s amit határozott, azt eréllyel viszi keresztül. Megbecsülhetetlen a szakismerete. Tudja, milyen gépekre, műszerekre és anyagokra lesz szükség, hol lehet azokból a legjobbakat beszerezni, ismeri az árakat és a szállítókat, kiket sietésre tud rábírní, s ami a fő, ismeri a munkásokat és a kiválogatható munkatársakat.

Kossuth május közepén érintkezésbe lép Landererrel, megbeszéli vele a kérdést s a két erős ember rögtön meg is állapodik. Néhány nap múlva Landerer kezében van a kinevezése az új nyomda szervezőjévé és vezetőjévé.

A minisztertanács még májusban elhatározza a nyomda létesítését és Kossuth már május 23-án felszólítást intéz a nemzethez, melyben némi túlzással és csodálatos derűlátással azt mondja: „A kincstári utalványok nyomtatás alatt vannak. Az egy és kétforintos pénzjegyek kibocsátása szintugy munkába vétetett. A technikai kiállítás sok és bonyolult munkát s biztosítási rendezést kíván. Az utalványokat 10–12 nap alatt, a pénzjegyeket 6 hét alatt kiállíthatni remélem.”

Pedig tudta, milyen óriási arányú és sokágú terv megvalósításáról van szó. Hiszen a képviselőház az aug. 24-én előterjesztett pénzügyminiszteri költségvetés szerint a bankjegynyomda felállításának költségeire az 1849. év első fele terhére irandó akkor rettenetes összeget, 300.000 forintot irányzott elő. Helyiségül a Károly-kaszárnya (a mai Városháza) gránátosutcai homloképületét jelölték ki. Ide kellett Landerernek a bankóprést elővarázsolnia. S ezt oly hirtelenséggel tette, hogy még a nyomdászok közt is általános bámulatot keltett.

Egyszerre gondoskodott a személyzet felfogadásáról és a felszerelés beszerzéséről s közben megfogalmazta a szervezeti szabályzatot is.

Ügyvezető igazgatóvá kinevezette Conlegner Károly reáliskolai tanárt, gondoskodott 2 vésnökről, a litográfiai osztály vezetőjéről (a választás Grimm Vincére, Walzel jobbkezeére esett), főszedőről és a nyomóosztály főintézőjéről, gépmesternek megnyerte Wankó Dánielt, s kiválasztotta az öntő- és stereotypáló-osztály vezetőit. A rajzok és minták készítésére Tyroler József európai hírnő magyar művészt szerződtette. Az volt az elgondolása, melyet meg is valósított, hogy a bankjegyek alapnyomásait és a tónusnyomásokat litográfiai úton készítsék, míg a rajzos részeket és a betűket rézlapokról nyomják.

---

⁴⁶ Faragó Miksa drámai erejű előadása nyomán. I. m. 114, 118–119, 183–184, 198, 252, 255, 258, 266, 285–287, 292–294. l.

A legjobb osztályvezetőket fáradhatatlan tárgyalások során még könnyű volt kiválogatni, de már sokkal nehezebb a megfelelő munkásokat összetoborozni. A cenzúra megszűnte után a megszorodott hírlapok és a lázasra fokozott irodalmi élet annyi munkát adott a nyomdáknak, hogy nyomdászsegédekben jelentékeny hiány támadt. Pedig a bankjegynyomda személyzetének létszáma közel 200 főre volt tervezve. Landerer azonban ezzel a feladattal is megbirkózott. A tanonciskolával és a segédegylettel kapcsolatban neki volt a legnagyobb ismeretsége és tekintélye a nyomdászsegédek körében. Elég önzetlen volt ahhoz is, hogy a saját nyomdája néhány megbízható emberét engedte át az új intézménynek. Mégsem tudott elég hazai munkást felhajtani. Naponta levelezett külföldi kartársaival és segítségükkel számos tapasztalt németországi munkást hívott meg a bankjegynyomdához.

Betűszedő a munka természetéhez mérten csupán 4 kellett s ezek közül is csak kettő magyar (egyikük Malatin Antal, a Tizenkét pont és a Talpra magyar márciusi szedője), de a nyomtatók száma 60, a könyomóké pedig 40. Semilyen más hazai nyomda nem dolgozott ekkora személyzettel.

A bankjegynyomda munkásainak rendes heti fizetése 20 forint, keresetük azonban a túlórázással jelentékenyen megnőtt.

Akkori magyar különlegesség, hogy az ügyvezetés, miután a személyzet nagyobb része német s a magyar munkások is tudtak németül, német nyelven folyt; a munkarendi szabályzatot is németül fogalmazta meg Landerer s német nyelven is adták ki. 14 szakaszból állt:

1. A munkások esküt tartoznak tenni.
2. A munkaidő napi 10 óra s reggel 7-től 12-ig és d. u. 2-től 7 óráig tart.
3. Hivatalos időn túli rendkívüli munkákért kettős napi keresetben részesülnek.
4. Félórai késés fél napi kereset levonásával büntetetik. Még később érkezők az napi keresetük elvesztésén kívül még 2 napi kereset levonásával bírságoltatnak.
5. A munka megkezdése előtt a munkások a ruhatárban tartoznak az e célra kirendelt hivatalnokok előtt felső ruháikat levetni és az előírt dolgozóruhában – kék zubbony, kék nadrág – a munkába állani.
6. A munkahelyiségekben kiutalt helyeiket nem hagyhatják el, más munkaosztályokba ellátogatni és más osztályok munkásaival társalogni tilos.
7. A gépét és munkaeszközét, valamint a dolgozóhelyét kiki tisztában tartja.
8. A munka bevezését 12 és d. u. 7 órakor házi csengetyű jelzi, amikor is a munkások a hivatalnokok felügyelete mellett a ruhatárban átöltözködnek.
9. A főbiztos vagy technikai igazgató bármely munkást akármikor átmotoztathat.
10. Akinél motozaskor üres fehér papírt találnak, elveszti alkalmazását és átadatik rendőri eljárásnak.
11. Kész vagy félig kész bankjegy, vagy annak előállításához szükséges anyag vagy munkaeszköz eltulajdonítása a bankjegyhamisításra előírt büntetéssel sújtatik.
12. Másnál tapasztalt kötelességellenes eljárást vagy gyanús magaviseletet jelenteni kell, aki ezt elmulasztja, bűnrészesnek tekintik.
13. Véglegesítettek 3 havi felmondással, hasznavehetetlenek 14 napi felmondással, vétkesek azonnal bocsáthatók el.
14. A bírságpénzeket jótékony célra fordítják.

A munkások a műhelyen kívül karddal jártak; ez március óta általános divat, jelképe annak, hogy mindenki a haza katonája. Egyébként is, szolgálatuk szinte katonai természetű. Ép ezért a tényleges katonai szolgálat alól fel voltak mentve, sőt, az erre vonatkozó nyílt rendelet szerint még önkéntes jelentkezés esetén sem volt szabad őket táborba fogadni, „miután a bankjegyek előállításánál egy-egy ember többet tehet, mint a harctéren”. (Közlöny, okt. 2. sz.)

Landerer másik feladata a felszerelés volt. Átadott a bankjegynyomdának a saját üzeméből gépeket 12.000 forint értékben. Az egyetemi nyomdától berendeltetett egy gyorsajót és 6 kézigépet. Megvásároltatta Wankó Dániel összes (igaz, nem sok) raktáron levő gyártmányát. S hozatott egy gyorsajót Londonból és kettőt Bécsből. Így összehozott 4 gyorsajót, 25 vas-kézigépet, 15 könyomdai ajót, számos segédgépet, melyek a betűöntéshez, lemezöntéshez, galvanizáláshoz és guillochirozáshoz voltak szükségesek. Nagyobb részüket Angliából rendelte, a legfinomabb anyagokból s a legújabb mintájúakból.

Május végére már néhány külföldi gép megérkezett s június végére a nyomda összes gépeivel szolgálatképes állapotban volt.

Alig 6 hét telt el Kossuth és Landerer első tárgyalása óta. Hat hét alatt a semmiből teremtetették az ország legnagyobb nyomdai üzemét, olyan időben, amikor az államkincstárban összesen nem volt több pénz 500.000 forint-nál. Ami Kossuth május 23-i szövegében a kételkedők szemében még lehetetlennek tűnt, beteljesült.

Az ember azt kérdezi, nem volt-e túlméretezett a banknyomda? Minek ennyi gép és ennyi munkás? Nem keltett-e ez a nagy létszám és felszerelés gyanút, hogy a nagyszabású szervezés mögött visszaélés lappanghat? A következmények azt bizonyítják, hogy nem. Még ilyen arányok közt is éjjel-nappal folyt a munka s az országnak pénzzel való ellátása oly hatalmas művelet volt, hogy az ellenség is elismerte, enélkül már 1848 őszén összeomlott volna a független Magyarország.

A bankjegyekhez a papírt Landerer javaslatára a neusiedeli papírgyárból rendelték rizsmánként 20 forint-ért. Emiatt a Reform június 18-i száma megtámadja Kossuthot: külföldi papírra nyomtatja a magyar pénzt, holott a Besztercebánya melletti hermaneci papírgyár, mely az 1846. évi ipari kiállításon kitüntetést nyert, megfelelő papírt rizsmánként 5 forint-ért ajánlott. A Közlöny később (szept. 7.) megmagyarázza, miért volt szükség a különleges neusiedeli papírra: „ha feleresztett salétromsavval megnedvesítetik, azonnal megfeketeszik. E feketeség idővel elmúlik ugyan, de a papír megtartja eredeti tulajdonságát annyira, hogy ha ugyanazon helyen utóbb ismét salétromsavval megnedvesítetik, újólal fekete leendő”. Úgy látszik ettől a magyarázattól megilletődtek a bírálók, mert később, a határ lezárása után már azt hibáztatták, hogy a pénzügyminiszter nem tud neusiedeli papírt szerezni.

A nyomda működik. A Közlöny augusztus 6-i száma közhírré teszi, hogy a pénzügyminiszter 12.500.000 forint értékben 1 és 2 forint-os pénzjegyeket bocsátott forgalomba. Az 5 forintos és ennél nagyobb címletű bankjegyek nyomására szeptemberben került sor.

Karácsony után a móri csatavesztés hírére a Károly-laktanyában nagy sürgés-forgás, lótasfutás támad. A banknyomda személyzete egész nap s egész éjszaka szétszedi a gépeket, gyékénybe, ponyvába, ládába, a műszereket bőröndökbe csomagolja s december 30-án a pályaháznál (a mai Nyugatin) vagonokba rakja. Szolnokig vasúton szállítják (Magyarország akkori egyetlen vasútvonalán), Szolnokon átrakják 200 szekérre s megindul a hosszú karaván, csikorgó hidegben, magas hóban Debrecen felé. Két napig tart, míg odaérnek.

Debrecenben a nyomdát a ref. kollégiumban helyezik el. Az oratóriumban ülésezik az országgyűlés, a többi helyiség mind a nyomdáé. A kormány ezért 8000 forint bért fizet a kollégiumnak.

Egy-két napig tart, amíg mindent behordanak. Ezalatt a ládák egy része kint hever az utcán őrüzeknél melegedő nemzetőrök őrizete alatt. A behordást, kicsomagolást és elhelyezést Duschek államtitkár személyesen irányítja; ott van mindenütt, hol a kapu előtt, hol a lépcsőkön, amikor a ládákat begörgetik s a munkatermekben, amikor felfeszítik őket. Minden gép helyét ő jelöli ki.

Egyes sajtók néhány órával a kirakodás után már működésben vannak. A munka üteme tiszteletreméltó. Az eszme mégiscsak a leghatalmasabb hajtóerő.

Debrecenben mindennap éjfélig, vásár- és ünnepnapokon is megszakítás nélkül dolgoznak. Hadviseléshez a pénz tudvalevőleg a fegyvernél is fontosabb.

Kossuth az oratóriumban tartott ülésekről gyakran átjött a bankógyárba, ahogy a debreceniek nevezték, s finom szivarokkal kínálta a legutolsó legényt is. „Öreg nyomdász” a Nyomdászok Lapjában idézi azt a beszédét, melyet a személyzet előtt mondott: „Önöktől függ most a haza sorsa. Pénz nélkül egyetlen hétig sem bírnók magunkat föntartani. Az önök önfeláldozó munkássága teszi lehetővé részünkre a győzedelmet. A haza sohasem fogja elfeledni, hogy minő fontos szolgálatot tettek önök a legválságosabb időkben néki”.

Közben az osztrák megszállt területek lapjai újra meg újra rámutatnak arra, hogy a debreceni kormánynak a bankjegynyomdában vészes erejű fegyvere van. „A forradalom – írja a Temeswarer Wochenblatt – csak azzal tudott elhatalmasodni, hogy korlátlan mennyiségű pénzt tud gyártani.” A Pester Zeitung úgy véli, amíg ezt a csodafegyvert ki nem csavarják a felkelők kezéből, addig bajos lesz őket megsemmisíteni. „Ördögi találmánya Kossuthnak...” Ha Pest elfoglalásakor Windischgrätz kezébe került volna a nyomda, vége lett volna a háborúnak is.

Február 7-én a Pester Zeitung kárörömmel adja tudtul, hogy elfogyott a bankógyár papírja. S valóban, az új 15 és 30 krajcáros váltójegyeket már durvább hazai papírra kellett nyomtatnia.

Budavár visszavétele után, május 29-én, újra szétszedik a gépeket, mert a kormány visszatér Pestre s magával viszi a bankógyárat is.

Végzetes elhatározás. Görgei nyomtatékosan figyelmeztette Kossuthot, ne tegye. Nemcsak azért, mert a háborúnak még koránt sincs vége s jöhetnek még Pestet újra veszélyeztető fordulatok, hanem főleg azért, mert a szállítással el fog veszni 8–10 nap, holott most minden perc drága. A hadsereget megszakítás nélkül kell táplálni pénzzel, már pedig a kormány nem rendelkezik tartalék fölött.

Kossuth látva, hogy majdnem az egész ország ismét magyar kézre jutott, bízva a szerencsében, de arra is gondolva, hogy a Debrecenben maradó sajtó fölött elvesztheti az ellenőrzést, sőt, ha az ott Görgei hatalmába kerül, elveszhet a saját hatalma is, vállalta a néhánynapos idővesztést.

Ez időtől kezdve napról napra nőtt a pénzhiány. Ez időtől kezdődik a hadsereg nélkülözése. Amint a bankógyárat útnak indítják, megszűnik a katonaság rendes fizetése. Heteken át kell várnia mind a legénységnek, mind a tisztikarnak a zsoldjára. Az ellátás gyakran csak harácsolás útján biztosítható. A legénység sok helyen fegyverrel kényszeríti falu és város lakóit élelmiszereik átadására.

Görgei támadó terveit is késleltette a pénzhiány. A bankógyár költözködése a hadsereg elzüllesztését eredményezte.

Közben a visszaköltözés megtörtént. Az első zökkenőt Wankó Dániel hirtelen halála okozta. Szállításkor a gépek rázkódnak, lazulnak, felállításukkor a gépész a legfontosabb ember. Ez a megérkezésük hiányzott.

Mindazonáltal néhánynapig megfeszített munka után a jegysajtó június 6-án a Károly-laktanyában, nem ugyan minden gépével, de mégis újra munkához látott. Előny volt, hogy itt legalább jóminőségű és a Védegylet kiállításán ezüstéremmel kitüntetett körmőci papírhoz juthatott.

Ezúttal csak három zavartalan hét telt el.

A június végén vívott csatákban elveszett a főváros. Görgei az ácsi ütközet után elveszettnek látja Pestet. Június 28-án jelentést ír a kormánynak: „meneküljön haladéktalanul Nagyváradra, vigye magával a bankot...” A kormány Szeged mellett dönt.

Szolnokig ismét vasúton és onnan Szegedig a „Kossuth” nevű gőzhajón visz az út. Szegeden a banknyomda számára nincs megfelelő hely. Egy része a várban, más része a kórházban, néhány gép a kápolnában kerül felállításra. Több gépet ki sem csomagolnak.

Ha meg is voltak a gépek, hiányzott a megfelelő papír. Az osztrák és orosz csapatok vonalán át lehetetlen a gyárakhoz jutni, vagy a gyártmányokkal a nyomdához jutni.

A legsürgősebb teendő a kisforgalom nehézségeinek enyhítése. Silány újságpapíron „szegedi kettős”-öket nyomnak, a nagy sietségben már csak egyszínűre, feketén. Ezek a koronátlan országcímerrel díszített kétforintosok Pestről vannak keltezve, pedig már a Szegeden üléselő országgyűlés adott felhatalmazást kibocsátásukra.

Közben a tábornokok egyre sürgetőbben pénzt kérnek. Kossuth Bemnek írt feleletében kétségbeejtő dolgokat mond: „A bankógyár legalább 6000 mázsa a sajtóval és géprészekkel... A felállításra legalább 14 nap szükséges. 14 napig tehát egyetlen forintot sem csinálhatnak... Ön 800.000 forintot kér 30 és 15 krajcárosokban. Kérem felszámolni, hogy erre 9.600.000 nyomás szükségeltetik, mi mellett, emberi kezek által (gőz nem használható) csak 20 sajtó dolgozván, és egy perc alatt 10 nyomás történhetvén, éjjel-nappal dolgozva 35 nap kivántatik csak ez összegre! De ez az összeg havi kiadásunknak csak tized része!”

A kis címletek nyomását abbahagyják, Duschek már csak 100 és 10 forintos államjegyeket bocsát ki. Másra nem futja az időből. A csapatok csupa százasokban kapják fizetéseiket, azokat pedig nem tudják felváltani. Feldarabolják őket; így még kevésbé boldogulnak velük, mert kocsmáros, kereskedő a tépett szeleteket nem fogadja el. Tehát elvesztegetik. „A közvitéz ötösrre, tizesre issza fertály borát, a tiszt százásra kíván ebédelni” – írja egy kolozsvári polgár. A pénzjegyek elvesztették értéküket, a drágaság elviselhetetlen. A hadsereg kényszer útján szerzi be szükségleteit és elismervénnyel fizet. A pénzforrás eldugulása hangos elégedetlenséget és szökéseket idéz elő az éhező honvédek soraiban. Hamarosan ez lesz a temesvári csatavesztés főoka.

A bankógyár Szegeden sem dolgozhatik tovább 2 hétnél. A hadiesemények a város feladására kényszerítik a kormányt és ez július 30-án a nyomdát magával hurcolja Aradra. Augusztus 1-én Dembinsky utolsó osztagai is elhagyják Szegedet.

A híres gépek egyre csak utaztak és megszűntek bankjegyet gyártani. A pénz elfogyott. A kormány képtelen a kiadásokat fedezni.

Aradon a gépeket jóformán le sem rakták a szekerekről, mikor híre jött, hogy Schlick 4-én megszállta Makót és Dembinsky feladta a Maros-vonalat. 5-én megint tovább vándorolnak, ezúttal Lugos felé. Egy részüket ládáikban elraktározták az aradi vár kazamatáiban, a másik

rész augusztus 7-én Lugosra érkezett. Kossuth azt hitte, Lugoson hátulról Bem, elölről a Temesvár várát ostromló Vécsey hadai fogják a kormányt fedezni tudni.

A gépek szerelése Duschek pénzügyminiszter személyes vezetése mellett még folyamatban volt, midőn híre érkezett, hogy Haynau Temesvár mellett szétverte Dembinsky seregét s hogy Erdély is elesett.

Minden rend és fegyelem felbomlik. A gépeket újra szétszedik s Kossuth rendeletére vissza-irányítják Aradra. A rendeletet vérző szívvel, fájdalmas lemondással adja ki, hiszen Aradon Görgei az úr s így a féltett bankógyár, az ellenállás erőforrása, végül mégiscsak Görgei keze közé kerül. Pedig már mindegy volt.

Útközben a személyzetet gyötri az éhség, látnia kell, hogy a sajátgyártotta pénzt már se kocsmáros, se parasztasszony nem fogadja el.

Duschek pénzügyminiszter Lugosról Aradig maga vezeti az egész szomorú karavánt. 11-én Radna-Lippán éppen pihenőt rendel el, mikor néhány hívével megérkezik Kossuth. Aznap reggel jelent meg az állodalmi nyomda Aradon maradt sajtóján utolsó kiáltványa: „...Cselekvéssel többé nem használhatok hazámnak; ha halálom valami jót eszközölhet számára, örömmel odaadom életemet áldozatul. Az igazság és kegyelem Istene legyen a nemzettel.” Lemondott, útja Törökország felé visz. A pihenő csapat előtt beszélget Duschekkel s kérdéseire azt feleli, már nem adhat neki utasításokat, de jótanácsként ajánlja, hagyja a nyomdát Radnán s csupán a pénztárt vigye Aradra Görgeihez.

Mikor a kis csapat látja, hogy Kossuth és kísérete elvonul, páni félelem fogja el. Néhányan azonnal vaktába útnak indul, fogalma sincs merre; a többi még együtt tölti az éjszakát. Másnap Duschek Aradról megküldi hátralékos fizetésüket – hála Istennek, nem Kossuth-bankóban, hanem ezüstpénzben – s üzeni, vonuljanak Világosra s ott adják át a gépeket az oroszoknak.

Akik a parancsot teljesítették, azokat Világoson mint munkásokat igazolták s részben elbocsátották, részben pedig mint foglyot Pestre küldték, hol az osztrák hadbírószám elé állították őket.

A radnai csapat másik része találmra Soborsin felé menekült. A román falvakban elvették pénzüket, a finom vésőket, az angol reszelőket és fűrőket, a hátizsákjukban levő ruhákat, meg is kínozták őket és átadták az osztrák katonaságnak. A hadbírószám előtt aztán találkoztak a többi társukkal. Haynau augusztus 17-én, a császár születésnapjára jelenti, hogy Arad kazamatáiban és a környéken (Világoson? Radnán?) megtaláltattak a hírhedt Kossuth-féle bankjegynyomda szétszedett és gondosan becsomagolt részei. Ezzel kézre került a forradalom utolsó anyagi erőforrása.

GOLYÓ, AKASZTÓFA, BÖRTÖN

Világos után más szölamok jártak, mint egy évvel azelőtt.

A márciusi napokban és utána ujjongó kézlengetéssel köszöntötték a jelszót: „Egyenlőség, szabadság, testvériség!” – 1849 őszén a hírekre halkán, lemondóan rábólintottak: „Golyó, akasztófa, börtön”.

Homlokzatával a mai Szabadság-térre nézett a rabság hatalmas kaszárnája, az „Újépület”. A foglárók által vezetett „Strafprotocoll” első kötete július 10-től az év végéig 910 politikai fogoly nevét sorolja fel, a pesti hadbíróság 1161 fogoly fölött ítélt. Augusztusban kezdődtek a kivégzések s mingyárt az első tíz főbelőtt közt volt Schweitzer József budai nyomdászsegéd. Bűne: nem szolgáltatta be nemzetőrkardját. Ugyanakkor kisebb „szellemi vétségekért” börtönre ítélték papokat, tanárokat és tanítókat. Neumann József bicskei plébános egyházi beszédben a szabadságharc igazságáról szólt: 20 évi várfogság; Perlaky László budai piaristatanár tanítványaival a magyar szabadságmozgalmat dicsőítő dolgozatot íratott: 8 évi várfogság; Körbátory József vízivárosi tanító tanítványaival a Gotterhaltet énekelte, de a császár neve helyett Kossuth nevével: 8 évi sáncfogság.⁴⁷

Ilyen kezdet után mit várhattak a nyomdászok, kik a forradalmárok sajtótermékeit állították elő? Hazay Ernőt halálra ítélték, mert temesvári nyomdájában plakátokat nyomtatott a kamarilla ellenséges magatartásáról, nyomta Kossuth felhívását, 1849-ben pedig Pesten Der Vierzehnte April címen köztársasági lapot adott ki. Sikerült külföldre szöknie. Szókupy (Soukup) János komáromi szedőt, ki mint hadnagy a váron kívül esett fogságba, Prágában halálra ítélték, mert a lázadókat szolgálta.

A banknyomda munkásait hamispénz gyártása miatt katonai bíróság elé állították, többjüket fogságra ítélték. Az Újépületbe került Tyroler József, a Kossuth-bankók rajzolója és rézmetszője is, de szerencséje volt, Haynau pesti szépasszonybarátnője vette pártfogásába s kieszközölte, hogy 6 heti vizsgálati fogság után elbocsássák, azzal a feltétellel, hogy a császári tábornokokról arcképeket fog metszeni. Utóvégre is nem igazságszolgáltatásról, hanem példaadásról volt szó.

März Edét, a Kozma-nyomda szedőjét 2 évi sáncmunkára ítélték, mert Die grosse Spatzen-versammlung c. élclapjában kifigurázta a kamarillát és az osztrák haderőt. Eisenfelset már Windischgrätz bevonulása első óráiban letartóztatták, Görgei közeledtéig a budai vár börtönében ült, aztán áprilisban Batthyánynyal és a legveszélyesebb 20 fogollyal Laibachba, onnan Olmützbe szállítják s szeptemberben vissza, ezúttal az Újépületbe, ahol 3 esztendei Olmützben töltendő várfogságra ítélik. Börtönbüntetést szenvedett Bertalanffy Imre szombathelyi, Bittermann Károly szabadkai, Réthy Lipót szarvasi és Schmidt József aradi nyomdatulajdonos is, valamennyi a kiadványaiért. Sennowitz Gyula Eperjesen parancsra 30 krajcáros szükségpénzt nyomtatott, a kassai hadbíróság 3 évi fogságra ítéli s a fogság felemészti családjá egész vagyonát.

Imreh Farkas marosvásárhelyi nyomdász mint katona a fogarasi ütközetben sebesülten fogságba esett; sok-sok ezer bajtársával együtt besorozzák s 8 évet szolgál Olaszországban.

Mi várhatott az írókra, szerkesztőkre? Csernátorny Lajos hivatalos kiküldetésben még idejében eljutott Párizsba, helyette elfogják a mozgalmakban részt nem vett Csernus Menyhért

---

⁴⁷ Friedreich Endre: Gróf Batthyány Lajos utolsó napjai. Századok, 1927. 11. 1.

penzügyi tanácsost, kivel 15 évi korkülönbségük ellenére összetévesztik s utóbbit a névcseré következtében kivégzik.

Az írók bujdosnak. „Sokat beszélünk a meghalásról – írja Jókai emlékezéseiben; – akkor azt mondta Nyáry: hidd el, minden ember addig él, a meddig szüksége van rá a sorsnak.”

A nyomdák arra ébredtek, hogy túlméretezettek, új felszerelésük tétlenül áll, személyzetüket nem tudják kellőképp foglalkoztatni. Jó napok után itt a böjt. Elbocsátások után a nyomdászsegédek száma az egy évvel azelőtti létszám negyedére csökkent, aki a kiszorultak közül tehetett, külföldre ment. Az egyetemi nyomda az elvitt gépek felkutatására elküldi Krüner Lipótot, aki Lugoson, Lippán, Aradon és Világoson nyomukra is akad. De le vannak foglalva, a császári hadsereg zsákmánynak nyilvánítja őket s valamennyit szétszedve beszolgáltatja a pesti fegyvergyárba. Az egyetemi nyomda arra hivatkozik, hogy állami intézmény, az állam önmagát károsítja, ha őt károsítja. Ez az érvelés hat, 1850 márciusában visszkap 174 mázsa különféle gépalkatrészt – de egyetlen ép sajtót nem tud belőlük összeállítani. Újabb kutatások után előkerülnek a hiányzó géprészek, ekkor egy gyorsajtó híján és 2193 forint javítási költséggel a gépeket helyreállítják. De baj volt körmöci papírgyarával is, ezt 1849. július 10-én megszállta a katonaság s a vezetést az igazgató elcsapása után egy őrmesterre bízta, ki az üzemet 13.500 forint adóssággal terheli meg s ezzel válságba sodorja.⁴⁸

Landerer menekült. A banknyomda megszervezése, Kossuth és Görgei rendeleteinek ki-nyomása, az Esti Lapok kiadása, a városligeti tábori nyomda, ez mind a lelkén szárad. Még azt is számon tartják, hogy zsinóros magyar ruhában szeretett járni. Mikor a főispán jelentést kér róla, a pesti polgármester szeptember 29-én jelenti, hogy Landerer mint városi képviselő a függetlenségi nyilatkozat alkalmából tartott népünnepély egyik rendezője volt, a császári csapatok bevonulása után azonban eltűnt.

Amikor a szigor némileg enyhült, meghúzódott kis váci birtokán, már súlyos betegen. 1853 áprilisában végrendelkezik. Vagyona kb. 40.000 forint, a haszonélvezetet feleségére hagyja, készpénze egy tekintélyes részét azonban a nyomda tisztviselői és munkásai közt rendeli szétosztatni. Hosszú, fájdalmas betegség után 1854 februárjában meghal.

Heckenast nem hagyja el Pestet, igyekszik menteni, amit tud. Az újságokból csak a Pester Zeitung maradt meg, egyébként naptárakat és kis füzeteket nyomtat, a nyomda tengődik. Heckenastot is perbe fogják. Túrte, hogy Görgei győzelme után Mauksch szerkessze a Pester Zeitungot. Mint képviselőtestületi tag a kormánynak Szegedre való menekülése idején a városi közgyűlésen a banknyomda tehetetlenné válása miatt és az eltűnt aprópénz pótlása céljából javaslatot terjesztett elő váltójegyek kibocsátására, amit a közgyűlés el is fogadott s őt bízta meg a szükségpénz nyomtatásával. Letette az esküt, a munkát megkezdte, közben bevonultak Haynau csapatai s a nyomdában 3000 forint értékű 3 krajcáros váltócédulát, továbbá kőlapot és matricákat találtak még nem sokszorosított 6 krajcárosok kibocsátásához. A pert Faragó Miksa írja le,⁴⁹ megjegyezvén, „noha a pesti váltócédulák nem kerültek forgalomba s az egész, mi belőle nyomtatott, elfért egy kis táskába, a cédulakibocsátás bűnyüének perirataival megtelt egy nagy szekrény. Egy hétig tartott a nyomtatás és annak előkészülete, a per ellenben, melynek főváltottja Heckenast, 5 évig tartott. Öt évi herce-hurca után végül felmentették a vádlottat, Heckenast Gusztávot”.

---

⁴⁸ Iványi–Gárdonyi–Czakó: A királyi magyar egyetemi nyomda története. Bp., 1927.

⁴⁹ Faragó i. m. 340. l.

A magyar élet dermedtségéből minden borzalom ellenére mégis magához tért. 1849 végén Szilágyi Ferenc, mert jó fiú volt, engedélyt kap a Magyar Hirlap megindítására. Nagy Ignác pedig, aki betegsége folytán maradt ki a forradalomból, a hetenkint 6-szor megjelenő Hölgyfutárhoz. Mindkét lapot Kozma Vazul adja ki. A Figyelmezőt betiltották. A szabadságharc alatt szemben állt a magyar kormánnyal, most szembe mert fordulni az önkényuralommal. Előbb nem volt elég szabadelvű, most nem elég szolgai. Vida Károly visszavonul székely szülőfalujába, Candide módjára a kertjét művelni. Megszűnte után egy ideig más magyar lap nem jelent meg, mint a Magyar Hirlap és a Hölgyfutár. Az egyiken, a politikain, bosszankodtak a hazafiak, a másikat, a szépirodalmit, egyik nagy költőnk szégyenletesen csapnivalónak, „botrányosan infámisnak” nevezi, mégis velük kezdődik újra a magyar szellemi élet.